

Кіраўніцтва па арганізацыі

ШКОЛ па правах чалавека

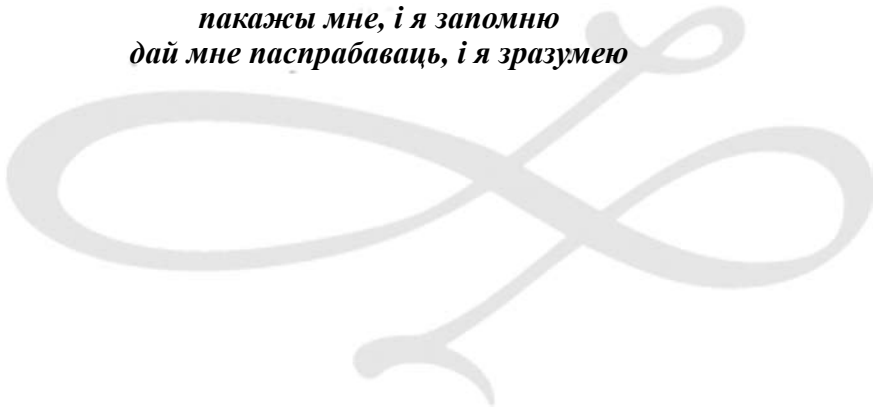
Энвер Джуліман і Ліліян Юрт

**Осла 2008
Мінск 2009**

**THE NORVEGIAN
HELSINKI COMMITTEE**

*распавядзі мне, і я забуду
пакажы мне, і я запомню
дай мне паспрабаваць, і я зразумею*

Змест

Прадмова	6
Прадмова да беларускага выдання	8
1 Навучанне правам чалавека, міжкультурнаму ўзаемаразуменню і вырашэнню канфліктаў	9
1.1. Навучальная дысцыпліна ў развіцці	12
2 Ад ідэі да школы: практычная арганізацыя і правядзенне	13
2.1. Фінансаванне	15
2.2. Мэтавая аўдыторыя	15
2.3. Працягласць	16
2.4. Месца размяшчэння	16
2.5. Практычная і змястоўная арганізацыя: роля каардынатора школы	16
2.6. Задачы каардынатора школы	20
3 Педагагічны аспект.....	21
3.1. Гуманістычная перспектыва	23
3.2. Роля кіраўніка.....	24
3.3. Каманда кіраўнікоў	24
3.4. Асяродак навучання	25
3.5. Падбор тэм і практыкаванняў	25
3.6. Размяшчэнне ў класе – у форме падковы	26
3.7. Праца ў групах	26
3.8. Даклад.....	27
3.9. Агульнае абмеркаванне	28
3.10. Калі ўзнікнуць канфлікты	30
3.11. Парады кіраўніку школы	31
4 Уступныя практыкаванні і практыкаванні для актывізацыі групы	33
4.1. Знаёмства	35
4.2. Чаканні і правілы паводзін на занятках	35
4.3. Размеркаванне па групах	37
4.4. Практыкаванні для актывізацыі групы	38
5 Правы чалавека – уводзіны	41
5.1. Этычныя асновы	43
5.2. Перадгісторыя.....	43
5.3. ААН і універсальныя правы чалавека	45
5.4. Якія правы?.....	46
5.5. Абарона правоў чалавека	47
5.6. Правы чалавека ў станаўленні.....	53
5.7. Пункты даклада пра правы чалавека	55
5.8. Практыкаванні	
- Новая планета	56
- Пантаміма пра правы чалавека	58
- Чытанне газет праз «акуляры правоў чалавека»	59
- Міжнародныя законы – гэта адказнасць дзяржавы	60
- Грамадзянская супольнасць.....	62

	- Што такое свабода слова?.....	65
	- Давайце прааналізуем сітуацыю з правамі чалавека	67
	- Правы дзіцяці.....	69
	- Правы жанчын	71
	- Рэлігія і традыцыі сутыкаюцца з правамі чалавека	73
6	Міжкультурнае ўзаемаразуменне – уводзіны	75
	6.1. Што такое ўзаемаразуменне паміж культурамі?	77
	6.2. Міжкультурнае грамадства	77
	6.3. Культура.....	78
	6.4. Фарміраванне ідэнтычнасці.....	80
	6.5. Падабенства культур	82
	6.6. Канфлікты паміж культурамі.....	83
	6.7. Традыцыйныя і сучасныя грамадствы	83
	6.8. Павага да «непадобных» людзей.....	85
	6.9. Ушчамленне правоў чалавека па прыкмеце культуры і рэлігіі	85
	6.10. Міжкультурная рэчаіснасць	88
	6.11. Пункты да даклада аб міжкультурным узаемаразуменні	89
	6.12. Практыкаванні	
	- Міжкультурнае грамадства	90
	- Ты значыш шмат.....	92
	- Гульня ў пытанні пра традыцыйныя і сучасныя грамадствы.....	94
	- Зорка шукае зорку.....	96
	- Сацыяльныя стэрэатыпы – малюнкi ў нашай галаве.....	98
	- Цярпімасць	101
	- Практыкаванні-дыялог	103
7	Вырашэнне канфліктаў – уводзіны	105
	7.1. Што такое канфлікт?	107
	7.2. Канфлікты – гэта толькі негатыў?	108
	7.3. У нас ёсць выбар	110
	7.4. Спіраль канфлікту.....	111
	7.5. Зносіны.....	112
	7.6. Значэнне эмоцый	114
	7.7. Вырашэнне канфлікту.....	115
	7.8. Канфлікты і сілавое ўмяшальніцтва	116
	7.9. Не ўхіляйцеся ад адказнасці!	117
	7.10. Пункты для даклада пра вырашэнне канфліктаў.....	118
	7.11. Практыкаванні	
	- Канфлікты – частка нашай рэчаіснасці	119
	- Канфлікты – гэта толькі негатыў?.....	121
	- Умець слухаць	123
	- Праявы гневу.....	125
	- Спіраль канфлікту	127
	- У нас ёсць выбар.....	129
	- Этапы вырашэння канфлікту.....	130
	- Прыклады канфліктаў, якія можна выкарыстоўваць для працы ў групах	132
8	Выкарыстанне тэатра ў навучанні	133
	8.1. Навошта ў навучанні патрэбен тэатр?	135
	8.2. Аўгусту Боал і «тэатр прыгнечаных»	135

9	Ацэнка дзейнасці.....	137
10	Палітычная актыўнасць.....	141
11	Далейшая праца і альтэрнатыўныя формы навучання	149
	11.1. Школы па правах чалавека – другая ступень	151
	11.2. Курсы па правах чалавека ў Інтэрнэце	151
	11.3. Віртуальная школа па правах чалавека	152
	11.4. Перасоўная школа па правах чалавека	154
	11.5. Перадача ўдзельнікамі ўласнага вопыту	155
	11.6. Моладзевыя групы	155
	11.7. Праца з дзяржаўнай адукацыйнай сістэмай	155
	Дадаткі	157
	1. Форма для запісу ў школу па правах чалавека.....	159
	2. Стандартная праграма школы па правах чалавека.....	160
	3. Бюджэт школы па правах чалавека	161
	4. Форма для ацэнкі дзейнасці школы па правах чалавека	162
	5. Усеагульная дэкларацыя правоў чалавека	164
	6. Важнейшыя дакументы па правах чалавека.....	166
	7. Арганізацыі, якія працуюць у сферы правоў чалавека.....	168
	8. Спіс літаратуры.....	170

Прадмова

Ужо дзесяць гадоў Нарвежскі Хельсінкскі камітэт праводзіць школы па правах чалавека для моладзі ва ўзросце ад 16 да 20 гадоў¹. Школа па правах чалавека звычайна працягваецца ад сямі да дзевяці дзён і збірае каля 20–25 удзельнікаў. Часта гэта маладыя людзі з рознымі культурнымі, этнічнымі, рэлігійнымі або нацыянальнымі каранямі, якія пражываюць разам у перыяд правядзення школы. Асноўнымі тэмамі школы па правах чалавека з’яўляюцца правы чалавека, міжкультурнае ўзаемаразуменне і вырашэнне канфліктаў. Гэтыя тэмы вывучаюцца праз практыкаванні, даклады, абмеркаванні і тэатральныя пастаноўкі. Педагагіка ўдзелу чырвонай ніткай праходзіць праз увесь адукацыйны працэс. Не менш важнае значэнне, чым уласна веды, маюць працэсы, якія развіваюцца ў асяродку гэтых маладых людзей. Гэта і ёсць «навучанне справай» на практыцы. Яго мэта – распаўсюдзіць веды, сфарміраваць станоўчыя адносіны і гатоўнасць да дзеянняў. Школы з’яўляюцца важным інструментам стварэння мірнага дэмакратычнага грамадства, у якім паважаліся б правы чалавека.

Першая школа па правах чалавека была праведзена ў Нарвегіі ў 1998 г., і ў тым жа годзе аналагічная школа адбылася ў Чарнагорыі. У наступныя гады арганізоўвалася ўсё болей школ на Балканах, з 2000 года – у Расіі, а з 2005-га – у Беларусі. У 2007 годзе была арганізавана першая школа для чачэнцаў у Ингушэціі (Расійская Федэрацыя) і адна школа – у ЗША. У 2008 годзе былі праведзены школы ва Украіне. Усяго Хельсінкскі камітэт, самастойна ці ў супрацоўніцтве з іншымі арганізацыямі, арганізаваў каля 300 школ па правах чалавека, якія сабралі каля 7000 падлеткаў. Водгукі пра школы і атрыманы за час іх правядзення вопыт паказваюць, што такія адукацыйныя мерапрыемствы вельмі дзейсныя. Падлеткі і моладзь адзначаюць, што ў школах яны даведаліся шмат новага як пра пройдзеныя тэмы, так і пра іншых людзей і саміх сябе як свядомых індывідаў. Акрамя таго, вялікая колькасць дарослых, арганізуючы школы, удасканальваюць свае практычныя і прафесійныя навыкі. Многія з партнёрскіх арганізацый стварылі свае ўласныя навучальна-адукацыйныя падраздзяленні.

Хельсінкскі камітэт валодае сёння значнай кампетэнцыяй у пытаннях паспяховай арганізацыі і правядзення адукацыйных мерапрыемстваў, за гады сваёй дзейнасці распрацаваў метады працы і навучальныя матэрыялы. Паколькі камітэт імкнецца ў далейшым пашыраць працу з дадзенай канцэпцыяй і паколькі ўсё большая частка арганізацыйнай і змястоўнай працы перакладаецца на мясцовых партнёраў, узнікла неабходнасць абагульніць існуючы вопыт у форме дадзенага кіраўніцтва.

Дадзенае кіраўніцтва заклікана стаць працоўным інструментам для партнёраў Хельсінкскага камітэта па супрацоўніцтве, а таксама для іншых асоб і арганізацый, якія прадымаюць намаганні па развіцці дэмакратыі і абароне правоў чалавека і маюць жаданне арганізаваць навучанне па дадзеных тэмах. Сэнс кіраўніцтва ў тым, каб натхніць такіх людзей і даць ім «рэцэпт» арганізацыі школы па правах чалавека – праз выклад усіх практычных момантаў, а таксама прапануючы поўную адукацыйную праграму. Усе школы па правах чалавека розныя: адрозніваюцца мясцовы кантэкст, склад удзельнікаў, кіраўнікі школ. У той жа час школы маюць адзіную структуру і адзіную змястоўную аснову. У дадзеным кіраўніцтве апісаны агульныя рысы школ,

¹ Камітэт таксама праводзіў школы для педагогаў, журналістаў, уцекачоў, для супрацоўнікаў міліцыі, турмаў і дзяржслужачых.

а таксама прыводзяцца рэкамендацыі адносна таго, як можна рознымі спосабамі арганізаваць і разнастаіць навучанне.

У першым раздзеле мы коратка акрэсліваем тры асноўныя тэмы школ па правах чалавека і тлумачым, чаму яны добра падыходзяць для выкарыстання ў падобным навучанні. Другі раздзел дае агляд усіх практычных элементаў, звязаных з правядзеннем школы. Трэці раздзел прысвечаны «педагогіцы ўдзелу», якая чырвонай ніткай праходзіць праз увесь адукацыйны працэс. Раздзелы чатыры, пяць і шэсць прысвечаныя тэмам правоў чалавека, міжкультурнага ўзаемаразумення і вырашэння канфліктаў. У кожным з раздзелаў прыводзяцца таксама асноўныя практыкаванні, якія мы рэкамендуем выкарыстоўваць у выкладанні. Сёмы раздзел прысвечаны навучальнаму тэатру, які займае цэнтральнае месца ва ўсіх школах па правах чалавека. У раздзеле восьмым гаворыцца пра тое, як можна праводзіць ацэнку школы па правах чалавека, а ў дзевятым указваюцца розныя шляхі развіцця адукацыйнай дзейнасці і рэалізацыі мер па суправаджэнні моладзі пасля ўдзелу ў школе па правах чалавека.

Дадзенае кіраўніцтва, напісанае намі, у значнай ступені грунтуецца на нашай кнізе «Будуйце масты, а не сцены – 97 практыкаванняў пра правы чалавека, міжкультурнае ўзаемаразуменне і вырашэнне канфліктаў» («Bygg broer, ikke murer – 97 øvelser i menneskerettigheter, flerkulturell forståelse og konflikthåndtering»), якая выйшла ў свет у Нарвегіі ў ліпені 2007 г. У гэтай кнізе ўтрымліваецца значна болей практыкаванняў, чым у дадзеным кіраўніцтве, і мы рэкамендуем усім звярнуцца да яе, калі з'явіцца неабходнасць разнастаіць і паглыбіць адукацыйны працэс. Гэта кніга выйшла на сербскай, баснійскай, харвацкай, а таксама плануецца яе выданне на рускай і англійскай мовах.

Застаецца толькі пажадаць вам поспехаў!

Осла, студзень 2008 г.

Энвер Джуліман і Ліліян Юрт

Прадмова да беларускага выдання

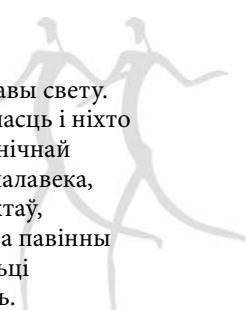
Для беларускіх праваабаронцаў адукацыя ў галіне правоў чалавека заўсёды з'яўлялася прыярытэтным і вельмі важным накірункам дзейнасці, здольным паслядоўна ўплываць на развіццё дэмакратычных каштоўнасцяў і, як вынік, на агульную сітуацыю з выкананнем правоў чалавека ў краіне.

У 2005 годзе прадстаўнікі шасці вядучых праваабарончых арганізацый краіны стварылі «Беларускую праваабарончую школу» з мэтай каардынацыі адукацыйных праграм і дзейнасці, а таксама выпрацоўкі агульнай стратэгіі ў гэтым накірунку. Адным з буйнейшых праектаў «Беларускай праваабарончай школы» сталі летнія школы па правах чалавека для моладзі і настаўнікаў, над большасцю з якіх беларускія праваабаронцы працавалі супольна з калегамі з Нарвежскага Хельсінкскага камітэта. За 2006–2008 гады было праведзена адзінаццаць летніх школ для моладзі, удзельнікамі якіх сталі 220 дзяўчат і юнакоў з Беларусі і 3 школы для настаўнікаў, ведаў у якіх атрымалі больш за 60 чалавек. І гэта мы лічым толькі пачаткам, плануючы працу на наступныя гады.

Асноўная мэта «Беларускай праваабарончай школы» – спрыянне стварэнню такой сітуацыі ў краіне, дзе б паважаліся і выконваліся правы чалавека. Па нашым перакананні, гэта магчыма, калі ў грамадзян нашай краіны будуць выхоўвацца адносіны і паводзіны павягі да правоў іншых людзей, разуменне неабходнасці дыялогу паміж людзьмі з рознымі поглядамі. Займаючыся асветніцкай працай, мы сыходзім з пераканання, што неабходна разуменне дэмакратычных працэсаў, розных культур і інстытутаў, якія развіваюць і абараняюць дэмакратычныя каштоўнасці. Важным мы лічым не толькі распаўсюджанне ведаў пра правы чалавека, асноўныя дакументы ў гэтай галіне, сістэмы і механізмы іх абароны, але і матывацыю нашых удзельнікаў да практычнай дзейнасці ў абарону правоў чалавека і грамадскіх інтарэсаў; садзейнічанне вырашэнню канфліктаў мірным шляхам, стварэнню больш справядлівага грамадства і ўмоў для самарэалізацыі.

Выдаючы дадзенае «Кіраўніцтва па арганізацыі школ па правах чалавека», мы разлічваем, што яно пашырыць кола людзей, якія будуць задзейнічаны ў распаўсюджанне ведаў і каштоўнасцяў правоў чалавека, і стане ім добрым памочнікам у гэтай справе.

ВІЛЬНЯ, лета 2008

Правы чалавека – гэта каштоўнасці, якія падзяляюць і прымаюць усе дзяржавы свету. У аснове іх ляжыць уяўленне аб тым, што ўсе маюць роўную чалавечую годнасць і ніхто не павінен падвяргацца дыскрымінацыі па прыкмеце полу, колеру скуры, этнічнай прыналежнасці, рэлігіі, сэксуальнай арыентацыі ці іншых прыкмет. Правы чалавека, нараўне з міжкультурным узаемаразуменнем і мірным вырашэннем канфліктаў, верагодна, з’яўляюцца найважнейшымі канцэпцыямі, якія людзі і грамадства павінны прымаць і выкарыстоўваць у эпоху глабалізацыі. Зараз мы больш чым калісьці залежым адзін ад аднаго. Калі мы хочам міру, то павінны разам яго стварыць.

Канчатковая мэта навучання маладых людзей правам чалавека, міжкультурнаму ўзаемаразуменню і вырашэнню канфліктаў заключаецца ў стварэнні мірнага грамадства, дзе правы чалавека будуць паважацца. Навучанне фарміруе павагу да іншых людзей, разуменне і прыняцце «іншых, непадобных» людзей, чалавечай разнастайнасці, салідарнасці і, не ў апошнюю чаргу, дэмакратычнае мысленне і ўсведамленне ўласнай адказнасці за ўдзел у грамадстве і ўплыў на яго. Гэтыя каштоўнасці не толькі фарміруюць цягнімасць, але і выразна пазначаюць – асабліва гэта датычыць правоў чалавека – тыя элементы жыцця грамадства, культуры, традыцый і рэлігіі, да якіх неабходна ставіцца з рэзкім непрыманнем.

Наш шматгадовы вопыт паказвае, што падлеткі і моладзь, пазнаёміўшыся з гэтымі тэмамі і закладзенымі ў іх аснову каштоўнасцямі, пачынаюць успрымаць іх як праўдзівыя і рацыянальныя. Гэта каштоўнасці і прынцыпы, якія яны жадалі б зрабіць часткай сваёй асобы і на якіх, па іх меркаванні, павінна будавацца наша грамадства. Гэта датычыць усёй моладзі, незалежна ад месца жыхарства або паходжання. Перажылі гэтыя падлеткі вайну і канфлікты, як на Балканах або ў Чачні, ці жывуць у аўтарытарных краінах, як Беларусь, з’яўляюцца ўцекачамі ў сучасным нарвежскім грамадстве, якое адзначаецца дабрабытам, ці гэта проста звычайныя нарвежскія, рускія або амерыканскія маладыя людзі, яны прытрымліваюцца тых каштоўнасцяў, з якімі блізка пазнаёміліся.

Ніжэй мы коратка выкладзем найбольш важныя элементы трох асноўных тэм і раслумачым, як яны дапаўняюць адна другую і фарміруюць адзінае цэлае.

Правы чалавека ўяўляюць сабой агульны юрыдычны і нарматыўны арыенцір для ўсіх грамадстваў. Гэта сучасныя каштоўнасці, створаныя для ўсё больш міжкультурных грамадстваў, якія фарміруюцца ў цяперашні час ва ўсім свеце. Аднак дагэтуль межы чалавечых этычных і маральных супольнасцяў часта супадаюць з межамі іх нацыянальнай, этнічнай ці рэлігійнай прыналежнасці. Гэта можа пацягнуць за сабой канфлікты і славое ўмяшальніцтва як унутры краіны, так і на міжнародным узроўні. Універсальнасць правоў чалавека можа вывесці нас за вузкія рамкі абмежаванасці і спрыяць стварэнню перспектывы мыслення, якія датычаць усіх нас.

Аднак афіцыйныя законы не будуць дзейнічаць, калі насельніцтва іх не прымае. Для таго, каб стварыць рэальную культуру правоў чалавека, неабходна выкарыстоўваць такія механізмы, як міжкультурнае ўзаемаразуменне і ўменне вырашаць канфлікты. Так, наша кампетэнцыя павышае нашу здольнасць паспяхова існаваць у грамадстве і ўдзельнічаць у дэмакратычных працэсах, на якіх будуюцца сучаснае грамадства. Міжкультурнае ўзаемаразуменне нацэлена на «чалавека ў грамадстве» і на працэсы, якія дзейнічаюць у міжасабовых адносінах. Асэнсоўваючы шматлікія складаныя прычынна-выніковыя сувязі, якія фарміруюць нас, мы пачынаем разумець самі сябе і такім чынам фарміруем больш шырокую аснову для разумення іншых. Калі

мы зразумеем, што схільныя да катэгарызацыі людзей і размеркавання іх на групы, то лягчэй зможам зразумець, як узнікаюць стэрэатыпы і забалоны, як адбываецца дыскрымінацыя. Гэтае разуменне ўмацоўвае здольнасць бачыць у людзях індывідаў, а не толькі членаў якіх-небудзь груп.

Вырашэнне канфліктаў мае на ўвазе прызнанне таго, што мы можам кіраваць сваімі жыццямі і адносінамі. Гэта дазваляе зразумець, што канфлікты з'яўляюцца натуральнай часткай нашага існавання і неабходнай умовай прагрэсу. Канфлікты з'яўляюцца, як правіла, выражэннем адносін, якія маюць патэнцыял да паляпшэння. Аднак нярэдка мы бачым, што яны маюць негатыўныя наступствы. Калі мы навучымся лепш адольваць канфлікты, гэта будзе садзейнічаць асобаснаму росту і сацыяльнаму прагрэсу. Важнейшым станючым момантам у вырашэнні канфліктаў з'яўляецца тое, што канфлікты дазваляюць нам усвядоміць наступствы ўласных паводзін і, такім чынам, прывесці нас у гатоўнасць да дзеянняў.

Права чалавека, міжкультурнае ўзаемаразуменне і вырашэнне канфліктаў не з'яўляюцца ў гэтым сэнсе каштоўна-нейтральнымі. Наадварот, тут ставіцца мэта – паўплываць на «чалавека як цэласнасць» і сфарміраваць стаўленне, якое гарманіруе з уяўленнямі аб каштоўнасці чалавека і раўнацэннасці ўсіх людзей. Далучаючыся да такога разумення, мы пазнаём свет такім, якім ён ёсць, але таксама бачым, якім ён можа стаць.

1.1. Навучальная дысцыпліна ў развіцці

Навучанне правам чалавека, міжкультурнае ўзаемаразуменне і вырашэнне канфліктаў – гэта прадметная вобласць, якую можна лічыць маладой, але якая ў той жа час перажывае бурны рост у апошнія гады. Навучанне правам чалавека як акадэмічнае паняцце было ўведзена ў сярэдзіне 1980-х гадоў, адначасова з ростам увагі да значэння правоў чалавека для развіцця дэмакратыі і ўсталявання міру. З тых часоў незлічонае мноства дзяржаўных і недзяржаўных органаў, устаноў і арганізацый заявілі аб прызнанні таго, наколькі важна такое навучанне для павышэння цяжарнасці і павагі да чалавечай годнасці і каштоўнасцяў правоў чалавека.

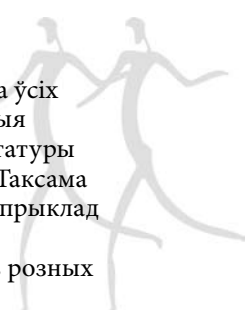
ААН, Савет Еўропы і Еўрапейскі Саюз сфарміравалі сваю палітыку ў дадзенай сферы. Перыяд з 1994-га па 2004 г. быў абвешчаны «Дзесяцігоддзем ААН па навучанні правам чалавека», а ў 2005 г. пачалася «Сусветная праграма ААН па навучанні правам чалавека», у якой утрымліваецца заклік да дзяржаў уключаць адпаведнае навучанне ў школьныя курсы і ў грамадства ў цэлым:

Міжнародная супольнасць няўхільна выказвае згоду з нагоды фундаментальнай значнасці навучання правам чалавека для іх рэалізацыі. Навучанне правам чалавека нацэлена на развіццё разумення нашай агульнай адказнасці за тое, каб зрабіць правы чалавека рэальнасцю ў кожнай супольнасці людзей і ў грамадстве ў цэлым. У гэтым сэнсе яно робіць уклад у доўгатэрміновае недапушчэнне парушэння правоў чалавека і канфліктаў з ужываннем сілы, сцвярджэнне роўнасці і ўстойлівага развіцця і павышэнне ўдзелу грамадзян у працэсах прыняцця раішэнняў у дэмакратычнай сістэме(...).¹

¹З Сусветнай праграмы ААН па навучанні правам чалавека, с. 3 – Уводзіны А 1. (UN World Programme for Human Rights Education (s. 3. I Introduction A 1.)) www.ohchr.org/english/issues/education/training/programme.htm

2 Ад ідэі да школы: практычная арганізацыя і правядзенне

Школы па правах чалавека могуць арганізоўвацца ва ўсіх грамадствах і ва ўсіх частках свету: у аўтарытарных дзяржавах і ў раёнах, дзе працякалі ваенныя дзеянні і канфлікты; у пераходных грамадствах, якія развіваюцца ад дыктатуры да дэмакратыі; у сучасных міжкультурных дэмакратычных грамадствах. Таксама можна праводзіць школы, накіраваныя на пэўныя сацыяльныя групы, напрыклад на ўцекачоў, людзей з адмысловымі запатрабаваннямі (інвалідаў) і інш., і міжнародныя школы па правах чалавека, дзе будуць удзельнічаць людзі з розных краін і рэгіёнаў.

Ніжэй мы падрабязна разгледзім важнейшыя ўмовы, якія неабходна выканаць пры арганізацыі школы па правах чалавека. З меркаванняў мэтазгоднасці мы раскрылі частку гэтых умоў праз апісанне задач і сферы адказнасці каардынатора школы – чалавека, які адказвае за яе арганізацыю.

2.1. Фінансаванне

Важнай умовай правядзення школы па правах чалавека з'яўляецца атрыманне неабходнага фінансавання. Арганізацыі і зацікаўленыя асобы, якія арганізуюць школу па правах чалавека, і (ці) іншая адукацыйная ўстанова сумесна з Нарвежскім Хельсінкскім камітэтам забяспечваюць такое фінансаванне, як правіла, праз камітэт¹. Аднак мы заклікаем усіх партнёраў па супрацоўніцтве прасіць аб фінансаванні і ў іншых спонсараў. На Балканах мясцовыя Хельсінкскія камітэты дабіліся значнага поспеху ў пошуку дадатковых фінансавых сродкаў, акрамя сродкаў нарвежскіх спонсараў.

Для таго, каб сабраць сродкі для правядзення школы па правах чалавека, неабходна распрацаваць яе падрабязнае апісанне і бюджэт. Апісанне павінна ўтрымліваць добра аргументаваны выклад патрэбы ў дадзеным мерапрыемстве, а таксама падрабязнае апісанне ўсіх практычных і змястоўных аспектаў яго правядзення. Бюджэт школы павінен грунтавацца на ўмераных стаўках выдаткаў. Нярэдка вялікую частку выдаткаў адымаюць харчаванне і пражыванне, таму тут варта пашукаць танныя альтэрнатывы. Часта заяўка на правядзенне школы па правах чалавека выйграе ад таго, што школу рыхтуюць і праводзяць некалькі партнёрскіх арганізацый.

2.2. Мэтавая аўдыторыя

Самая звычайная мэтавая група для школы па правах чалавека – гэта падлеткі і моладзь ад 15 да 20 гадоў. Менавіта на гэтай стадыі жыцця ў людзей фарміруюцца каштоўнасныя ўстаноўкі, і ў той жа час яны дастаткова дарослыя, каб успрымаць даволі складаныя праблемы, такія як правы чалавека і міжкультурнае ўзаемаразуменне. Тое, што моладзь можа быць даволі рознай па культурнай, рэлігійнай і сацыяльнай прыкметах, як правіла, ідзе толькі на карысць працэсу навучання, таму пажадана, каб склад групы быў як мага больш разнастайным. Таксама пажадана, каб колькасць юнакоў і дзяўчат у групе была збалансавана. У групе павінна быць не менш чым 10 і не больш чым 24 удзельнікі.

¹ Хельсінкскі камітэт атрымлівае значную частку фінансавання для школ і іншых адукацыйных мерапрыемстваў ад знешнепалітычных ведамстваў Нарвегіі, але акрамя гэтага школы фінансуюцца таксама іншымі нарвежскімі і міжнароднымі арганізацыямі.

2.3. Працягласць

Школа па правах чалавека павінна працягвацца восем або дзевяць дзён з улікам дзён прыезду і ад'езду і аднаго вольнага дня ў сярэдзіне перыяду правядзення школы. Такая вялікая працягласць тлумачыцца тым, што група пачынае як след «спрацоўвацца» толькі праз тры-чатыры дні. Патрабуецца час, перш чым удзельнікі прасякнуцца даверам і адкрытасцю адзін да аднаго. Самыя глыбокія і цікавыя гутаркі і разважанні звычайна ўзнікаюць пад канец школы. Менавіта тады ўдзельнікі ўжо атрымалі дастаткова ведаў для таго, каб асэнсаваць самыя складаныя праблемы. Змест школы па правах чалавека настолькі шырокі, што немагчыма правесці за кароткі час цэласную праграму, якая б задавальняла ўсе запатрабаванні. Завяршыць школу праз пяць ці шэсць дзён – усё роўна што сарваць недаспелы плод. Трох- ці чатырохдзённыя курсы нельга назваць школай па правах чалавека, паколькі за гэты час немагчыма сфарміраваць дастаткова глыбокае разуменне тэм і ўзаемасувязяў.

2.4. Месца размяшчэння

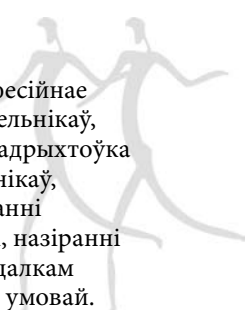
Пажадана праводзіць школу па правах чалавека ў раёне пражывання яе ўдзельнікаў. Чым меншая мясцовая супольнасць, тым лягчэй школа можа паўплываць на яе. Арганізуючы школы ў раёнах, можна лёгка забяспечыць распаўсюджанне інфармацыі і павышэнне кваліфікацыі. Нярэдка, кантактуючы з моладзевымі арганізацыямі і школамі, можна сустрэць людзей і калектывы, якія могуць дапамагчы арганізаваць школу па правах чалавека і садзейнічаць яе правядзенню. Сярод арганізатараў, верагодна, знойдуцца людзі, здольныя працягнуць працу, пачатую ў школе, і перадаць яе змест і атрыманы там вопыт іншым.

Улічваючы, што маладыя людзі будуць знаходзіцца і пражываць разам увесь час, днём і ноччу, лепш праводзіць школу па-за горадам, каб удзельнікі не мелі спакусы накіравацца ў горад вечарам. Таксама пажадана, каб непадалёку ад школы знаходзіліся спартыўныя збудаванні ці месцы для занятця актыўным адпачынкам. Калі гэта неабходна, пра правядзенне школы трэба праінфармаваць мясцовыя ўлады ці міліцыю.

2.5. Практычная і змястоўная арганізацыя: роля каардынатора школы

Важна, каб адказнасць за правядзенне школы па правах чалавека ўскладалася на нейкага аднаго канкрэтнага чалавека. Мы назвалі гэтага чалавека каардынатарам, таму што ён будзе каардынаваць усе аспекты правядзення школы. Хаця адказнасць і нясе нехта адзін, арганізацыя школы па правах чалавека – настолькі складанае мерапрыемства як у практычным, так і ў прафесійным плане, што лепш рабіць гэтую працу ўдваіх.

Праца каардынатора школы неабавязкова вымагае наяўнасці ў чалавека вельмі глыбокіх ведаў па правах чалавека. Безумоўна, пазнанні ў дадзенай вобласці з'яўляюцца перавагай, але найбольш важныя якасці – гэта ўдзел, цікавасць і асобасныя характарыстыкі. Нярэдка каардынатарамі школ становяцца актывісты-праваабаронцы, якія працуюць у партнёрскіх арганізацыях. Але каардынатарамі таксама могуць стаць настаўнікі, кіраўнікі цэнтраў для ўцекачоў ці іншыя людзі, якія хацелі б арганізаваць падобнае мерапрыемства для «свай» моладзі.

Каардынатар школы адказвае як за практычную арганізацыю, так і за прафесійнае нападунне заняткаў. Практычныя аспекты працы – гэта прыцягненне ўдзельнікаў, замова памяшкання для школы, арганізацыя размяшчэння і харчавання, падрыхтоўка неабходнага абсталявання, забеспячэнне спакою і парадку, бяспека ўдзельнікаў, кантакт з прэсай, фінансы і г.д. Прафесійныя задачы заключаюцца ў складанні праграмы, забеспячэнні якаснага навучання, правядзенні належнай ацэнкі, назіранні за навучэнцамі і г.д. Пажадана, каб каардынатар школы ці кіруючая група цалкам або часткова ажыццяўлялі выкладанне, але гэта не з’яўляецца абавязковай умовай. Магчыма арганізаваць добрую школу па правах чалавека, выкарыстоўваючы іншых спецыялістаў. Але ў доўгатэрміновай перспектыве каардынатар ці група кіраўнікоў школы павінны выкладаць у школе як мага болей. Паколькі каардынатар школы праводзіць большую частку часу з моладдзю, то паміж ім і ўдзельнікамі ўсталёўваюцца давяральныя адносіны. Гэты давер з’яўляецца дадатковай перавагай каардынатара перад запрошанымі экспертамі, які ён можа паспяхова выкарыстоўваць у выкладанні. Таму лепшая школа па правах чалавека – гэта такая школа, дзе каардынатар ці група кіраўнікоў бяруць на сябе асноўную частку выкладання. У выпадку, калі ў школе выкладаюць шмат знешніх экспертаў, каардынатар ці група кіраўнікоў павінны як мага больш прысутнічаць на занятках, каб назіраць і павышаць узровень уласнай кампетэнцыі. Калі кіраўнікоў двое, то гэта азначае, што ў іх значна больш магчымасцяў для ўласнага выкладання.

Рэдка каардынатар школы бывае кампетэнтным у выкладанні аспекта «тэатр у навучанні» (гл. раздзел 8). Часта каардынатар школы павінен запрасіць знешняга эксперта для гэтай працы, як правіла, тэатральнага педагога або актёра.

Ніжэй мы коротка выкладзем сутнасць важнейшых задач каардынатара школы.

Прыцягненне ўдзельнікаў

Прыцягненне ўдзельнікаў можа адбывацца праз мясцовыя праваабарончыя арганізацыі, моладзевыя арганізацыі і іх сеткі, а таксама праз школы ці аб’явы ў газетах або ў Інтэрнэце. Часам мясцовыя ўлады таксама дапамагаюць у прыцягненні ўдзельнікаў. Прыцягненне ўдзельнікаў павінна пачынацца не пазней за 4 тыдні да пачатку школы (гл. узор запрашэння да ўдзелу ў школе ў Дадатку 1). Калі колькасць заявак перавысіць колькасць месц у школе, неабходна правесці адборачныя суразмоў і вызначыць найболей матываваных кандыдатаў.

Месца правядзення заняткаў

Важна, каб каардынатар школы знайшоў добрыя памяшканні для заняткаў. Большасць мерапрыемстваў павінны адбывацца ў прасторных светлых памяшканнях, дзе можна праводзіць пленарныя паседжанні, групавую працу і заняткі, якія прадугледжваюць перамяшчэнне. Пажадана, каб пакоі для групавых заняткаў былі не вельмі вялікімі, але неабавязкова. Як ужо адзначалася, важна мець таксама доступ да свежага паветра.

Абсталяванне

Для таго, каб навучанне было эфектыўным, трэба падрыхтаваць неабходнае абсталяванне і прылады. У прыватнасці, гэта ручка і блакнот для кожнага ўдзельніка. Для выканання многіх заданняў таксама неабходна мець па асобніку Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека на кожнага ўдзельніка.

У памяшканні для заняткаў павінен быць штатыў з вялікімі перакіднымі лістамі (фліпчарт), некалькі фламастэраў (маркераў) розных колераў. Часта кіраўніку

ці выкладчыку патрэбна нешта запісаць, і тады, як правіла, выкарыстоўваюць перакідныя лісты, як і падчас групавой працы слухачоў. Па заканчэнні групавой працы лісты нярэдка вывешваюцца на сцяне. Для гэтага кіраўніку трэба загадзя падрыхтаваць клейкую стужку-скотч. Для шэрага практыкаванняў удзельнікам патрэбны самаклейныя аркушыкі, на якіх яны могуць пісаць. Каардынатар школы павінен, адпаведна, падрыхтаваць іх загадзя.

Калі дакладчыкі выкарыстоўваюць мультымедыйныя прэзентацыі, неабходна падрыхтаваць камп'ютар і праектар. У многіх школах па правах чалавека ў навучанні выкарыстоўваюць фільмы, і тады патрэбен тэлевізар, відэамагнітафон ці DVD-прайгравальнік.

Змест навучання

Каардынатар школы вызначае тэматычны змест школы і складае расклад заняткаў. Калі каардынатар сам не выкладае ўсе тэмы, то ён павінен дамовіцца з дакладчыкамі і запрасіць іх. Каардынатар таксама павінен запрасіць тэатральнага педагога ці іншага спецыяліста для вядзення заняткаў па навучальнаму тэатру. Хаця ў навучанні могуць выкарыстоўвацца знешнія эксперты, важна падкрэсліць, што каардынатар школы нясе асноўную адказнасць за забеспячэнне цэласнага навучання. Гэта значыць, што каардынатар з'яўляецца кіраўніком школы па правах чалавека на ўсіх этапах яе правядзення, знаёміць з праграмай і тлумачыць яе ў пачатку, прадстаўляе план заняткаў і працы на кожны дзень, дакладчыкаў і ў цэлым забяспечвае тэматычнае адзінства і цэласнасць адукацыйнай праграмы.

Калі каардынатар школы запрашае міжнародныя ці мясцовыя арганізацыі для асвятлення праблемнай тэмы, з якой яны працуюць, важна, каб яны не ўспрымалі школу выключна як арэну для «самарэкламы». Каб пазбегнуць гэтага (а часам гэта адбываецца), каардынатар школы павінен загадзя ўдакладніць і выразна вызначыць ролю іншых арганізацый у працэсе навучання.

Фарміраванне ўласнай прафесійнай кампетэнцыі

Як ужо казалася, каардынатар школы або група кіраўнікоў павінны ў доўгатэрміновай перспектыве працаваць над павышэннем сваёй прафесійнай выкладчыцкай кампетэнцыі. Ён (яны) павінен рыхтавацца да таго, каб весці заняткі ў вызначаным аб'ёме ў кожнай школе, кожны раз павялічваючы аб'ём выкладання. Тут мы зноў жадаем падкрэсліць, што каардынатару варта прысутнічаць на занятках заўсёды, калі гэта магчыма, калі выкладанне вядуць запрошаныя дакладчыкі.

Асяродак навучання

Яшчэ адна, магчыма, найважнейшая функцыя каардынатора школы заключаецца ў стварэнні спрыяльнага асяродку навучання. Добрая атмасфера павагі і ўзаемнага даверу сфарміруе ва ўдзельнікаў давер адзін да аднаго і да кіраўнікоў, што, у сваю чаргу, стварае выдатнае асяроддзе для навучання. У пачатку каардынатар школы павінен выступіць з ініцыятывай перад удзельнікамі і выкладчыкамі сумесна распрацаваць правілы знаходжання ў школе. Гэта дазволіць кожнаму з гэтых людзей усвядоміць сваю адказнасць за працэс навучання і знаходжанне ў школе па правах чалавека.

Зносіны з іншымі маладымі людзьмі

Як кіраўнік школы, каардынатар адказвае за ўсе непрадбачаныя здарэнні. Таму неабходна, каб каардынатар школы або яго падначалены ўвесь час знаходзіліся

разам з маладымі людзьмі, у тым ліку ўвечары і ўначы. Менавіта каардынатар школы павінен аператыўна рэагаваць на такія падзеі і здарэнні, як хвароба, канфлікты паміж удзельнікамі, іншыя непрадбачаныя абставіны, звязаныя з пражываннем, харчаваннем ці іншымі патрэбамі ўдзельнікаў.

Інфармацыйная праца

Важна данесці да ведама грамадскасці інфармацыю пра школу па правах чалавека. Гэта дазволіць акцэнтаваць увагу на тым, наколькі важна маладым людзям і грамадству ўвогуле атрымліваць веды пра правы чалавека і дэмакратычныя каштоўнасці. Каб праінфармаваць грамадскасць, каардынатар школы можа разаслаць прэс-рэліз ці непасрэдна звязацца з асобнымі журналістамі, запрасіць іх наведаць школу, папрысутнічаць на занятках, пагутарыць са слухачамі школы. Яшчэ адзін спосаб прыцягнуць увагу сродкаў масавай інфармацыі – прапанаваць маладым людзям напісаць пра школу, якая адбылася, і свае ўражанні ад удзелу ў ёй.

Калі ў розных краінах свету арганізоўваліся школы па правах чалавека, яны паўсюль прыцягвалі да сябе вялікую ўвагу. Вопыт паказвае, што школы – гэта добры матэрыял для журналістаў, якія бралі інтэрв’ю ў маладых удзельнікаў школ, каардынатораў, дакладчыкаў, а таксама ў палітыкаў і іншых значных для школ асоб. З’яўленне добрых матэрыялаў у СМІ, не важна дзе – на тэлебачанні, радыё або ў друкаваных выданнях, таксама палягчае задачу пошуку фінансавання для школ.

Прадстаўленне справаздач спонсарам

Пасля правядзення школы па правах чалавека каардынатар складае сэнсавую справаздачу пра дзейнасць школы. У справаздачы павінны быць адлюстраваны месца размяшчэння школы, час правядзення заняткаў, звесткі пра ўдзельнікаў і спосабы іх прыцягнення, дадзеныя пра выкарыстаныя памяшканні, жыллё для ўдзельнікаў, харчаванне, інфармацыйныя мерапрыемствы і іншыя аспекты практычнай арганізацыі школы. Справаздача павінна завяршацца высновамі і канстатаваць яе паспяховыя моманты, а таксама паказваць аспекты, якія варта палепшыць у наступны раз. Справаздача накіроўваецца спонсарам і іншым зацікаўленым асобам, якім яна можа быць карысная.

Фінансы

Яшчэ да пачатку заняткаў каардынатар распрацоўвае бюджэт школы, у якім пералічаны ўсе артыкулы выдаткаў (прыклад бюджэту гл. у Дадатку 2). Далей каардынатар павінен забяспечыць аплату ўсіх выдаткаў, звязаных з правядзеннем школы (пражыванне і харчаванне, дакладчыкі, тэатральны педагог, магчыма, перакладчык, транспартныя выдаткі і інш.). Напрыканцы складаецца поўная фінансавая справаздача і прыкладаюцца ўсе квітанцыі.

Назіральнікі

Каардынатар школы таксама павінен вырашыць пытанне адносна запрашэння кампетэнтных назіральнікаў у школу па правах чалавека. Такім чынам большая колькасць людзей зможа даведацца пра школу і атрымаць новыя імпульсы да сваёй працы. Назіральнікамі могуць, напрыклад, стаць палітыкі і спецыялісты з сістэмы школьнай адукацыі, мясцовага ўпраўлення па справах уцекачоў, рэгіянальнай адміністрацыі. Наш вопыт паказвае, што людзі, якія працуюць у школах, цэнтрах прыёму ўцекачоў, цэнтрах дадатковай адукацыі дарослых, правёўшы некалькі дзён разам са «сваёй» моладдзю ў школе па правах чалавека, атрымліваюць новыя веды і больш грунтоўнае разуменне гэтай праблемы, а таксама лепш знаёмяцца з

маладымі людзьмі. Прысутнасць назіральнікаў таксама будзе садзейнічаць таму, каб інфармацыя пра школы пайшла на карысць грамадскасці.

Наш вопыт паказвае, што назіральнікі не перашкаджаюць слухачам школы атрымліваць веды. Некаторыя ўдзельнікі могуць адчуць пэўны дыскамфорт у самым пачатку, але ён хутка праходзіць. Многім удзельнікам здаецца, што прысутнасць назіральнікаў надае школе значнасці, паколькі тады яны разумеюць, што ўдзельнічаюць у чымсьці важным.

Вядзенне архіва

Важна, каб усе дакументы архіваваліся належным чынам і захоўваліся пасля завяршэння школы па правах чалавека. Гэта адносіцца да бюджэту, спіса ўдзельнікаў (імёны, адрасы, нумары тэлефонаў), справаздачы з ацэнкай школы, сэнсавай справаздачы аб дзейнасці школы і фінансавай справаздачы.

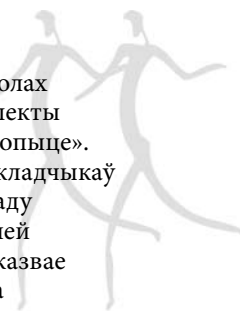
2.6. Задачы каардынатора школы

- Вызначыць працягласць і месца правядзення курсаў.
- Прыцягнуць слухачоў.
- Знайсці прасторныя і добра асветленыя памяшканні для заняткаў, пажадана з асобнымі пакоямі для заняткаў у групах, з магчымасцю правядзення мерапрыемстваў на вуліцы.
- Падрыхтаваць неабходнае абсталяванне для курсаў:
 - планшэт з перакіднымі лістамі на штатыве;
 - дастатковую колькасць фламастэраў-маркераў;
 - ручкі і бланкеты для ўдзельнікаў;
 - копіі Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека – для ўдзельнікаў;
 - самаклейныя аркушыкі паперы;
 - клейкую стужку-скотч;
 - пры неабходнасці – камп'ютар і мультымедычны праектар, тэлевізар, відэамагнітафон, DVD-прайгравальнік.
- Забяспечыць арганізацыю заняткаў у школе: скласці расклад, запрасіць дакладчыкаў і тэатральнага педагога. Нават калі каардынатар школы сам не выступае з дакладам, ён тым не менш павінен прысутнічаць на лекцыі, каб атрымаць веды ў дадзенай сферы і, па неабходнасці, дапамагчы іншым выкладчыкам.
- Павышаць уласную кваліфікацыю як педагога.
- Ствараць і падтрымліваць спрыяльныя ўмовы для навучання.
- Забяспечыць няспынны нагляд за падлеткамі, у тым ліку ўвечары і ўначы.
- Пераканацца ў тым, каб слухачы запоўнілі формы ацэнкі, і скласці справаздачу адносна ацэнкі школы.
- Інфармаваць грамадскасць пра школу, уключаючы кантакт з прэсай.
- Распрацаваць справаздачу, у якой будзе падрабязна адлюстраваны і ацэнены практычны бок правядзення школы.
- Несці поўную фінансавую адказнасць за школу, што ўключае распрацоўку бюджэту, аплату ўсіх выдаткаў, у тым ліку складанне фінансавай справаздачы з прыкладаннем квітанцый пасля заканчэння школы.
- Разгледзець магчымасць запрашэння назіральнікаў.
- Весці архіў (бюджэт, спіс удзельнікаў, формы ацэнкі, справаздачы).

3 Педагогічний аспект

Педагогіка ўдзелу – гэта падыход, які традыцыйна выкарыстоўваецца ў школах па правах чалавека. Гэты падыход чырвонай ніткай праходзіць праз усе аспекты навучання. Як мы ўжо адзначалі ў прадмове, гэта «навучанне на ўласным вопыце». Для таго, каб як мага лепш падрыхтаваць каардынатара школы і іншых выкладчыкаў школы па правах чалавека, мы вырашылі прысвяціць дадзены раздзел метаду педагогікі ўдзелу і таму, як аптымальна рэалізаваць гэты падыход. Тут і далей мы будзем выкарыстоўваць паняцце «кіраўнік» у значэнні «чалавек, які адказвае за навучанне, незалежна ад таго, ідзе размова пра знешняга эксперта ці пра каардынатара школы».

3.1. Гуманістычная перспектыва

Навучанне правам чалавека, міжкультурнаму ўзаемаразуменню і вырашэнню канфліктаў павінна грунтавацца на гуманістычным падыходзе, дзе свабода, годнасць і адказнасць з'яўляюцца асноўнымі каштоўнасцямі, а мэтай з'яўляецца фарміраванне цэласнага чалавека. У такім навучанні неабходна сыходзіць з таго, што ўсе ўдзельнікі раўнацэнныя і што індывідуальныя адрозненні і патрэбы варта прымаць і ставіцца да іх з павагай. Трэба імкнуцца да таго, каб зразумець кожнага індывіда ў яго унікальнасці. Ніхто не павінен узвышацца над іншымі, у тым ліку кіраўнік, якому варта замест гэтага ўзяць на сябе ролю арганізатара і «першага сярод роўных». Педагогіка ўдзелу як метада добра ўпісваецца ў кантэкст гуманістычнай перспектывы. У гэтым метадзе высокая роля зносін і ўзаемадзейня, роля аднабаковай перадачы ведаў і выступаву кіраўніка з дакладамі, наадварот, зніжана. Навучанне адбываецца сумесна, а вопыт і веды кожнага чалавека запатрабаваныя і актыўна выкарыстоўваюцца. Значнасць сумеснага навучання грунтуецца на дапушчэнні пра сацыяльны характар навучання. Веды, каштоўнасці, адносіны і адказнасць канструююцца падчас узаемадзейня ў кантэксце, а не толькі ў межах індывідуальных працэсаў. Кожны ўдзельнік – гэта «чалавек-у-дзеянасці» і «чалавек-у-сітуацыі».

Кожны чалавек успрымае свет па-свойму, таму важнай часткай сумеснага навучання будзе навучанне ўменню бачыць пункт гледжання іншых. Гэта стварае адмысловую ўзаемазалежнасць, дзе кожны дзеліцца сваімі ведамі, і людзі вучацца адзін у аднаго. Навучанне, пабудаванае такім чынам, таксама развівае камунікатыўныя здольнасці і дазваляе ўдзельнікам зразумець, што яны нясуць адказнасць за свой уклад у агульную працу. Яшчэ адной перавагай гэтага метаду з'яўляецца тое, што ўдзельнікі добра пазнаюць адзін аднаго.

Для аптымальнага функцыянавання навучання, заснаванага на педагогіцы ўдзелу, усе ўдзельнікі павінны ўспрымаць яго актуальным і значным. Каб дамагчыся гэтага, неабходна ўлічваць і культываваць шэраг прынцыпаў. Гэтыя падыходы інтэграваныя ў практыкаванні, але мы хацелі б акцэнтаваць на іх увагу і тут.

Навучанне павінна быць *арыентаваным на перажыванні*. Гэта значыць, што чалавек вучыцца на сваіх уласных перажываннях, якія ён атрымлівае падчас выканання практыкаванняў: праца ў групах, ролевыя гульні, даследаванні, дыскусіі, разважанні, практыкаванні па актывізацыі групы і інш. Далей навучанне павінна быць *арыентаваным на вопыт*, асабістыя веды і вопыт удзельнікаў павінны актыўна выкарыстоўвацца. Калі веды і вопыт чалавека запатрабаваны, яму лягчэй здабыць новае разуменне і атрымаць новы вопыт. Навучанне павінна быць *максімальна арыентаваным на рэальнасць* – праз стварэнне сувязяў з сучаснасцю і паўсядзённай жыццёвай сітуацыяй удзельнікаў. І, нарэшце, яно павінна быць *арыентаваным на*

будучыню і разглядацца ў стваральным ключы і ў плане фарміравання гатоўнасці да дзеяння. Складаныя тэмы, такія як расізм, дыскрымінацыя, забабоны, канфлікты, голад і галеча, часта могуць быць вельмі важнымі і неабходнымі, але іх заўсёды варта прывязваць да магчымасцяў пазітыўных змен.

3.2. Роля кіраўніка

Нягледзячы на тое, што вы будзеце выкладаць такія дысцыпліны, як міжкультурнае ўзаемаразуменне, правы чалавека і вырашэнне канфліктаў, вам не абавязкова першапачаткова быць экспертам у гэтых пытаннях. Безумоўна, пажадана мець фармальную адукацыю і тэарэтычную падрыхтоўку па гэтых тэмах, але неабавязкова. Самае важнае, каб вы цікавіліся акаляючым вас светам і грамадствам. Па гэтых тэмах ёсць шмат добрай літаратуры, і мы можам парэкамендаваць вам прачытаць шэраг кніг і паглыбіцца ў вывучэнне актуальнай літаратуры перад тым, як вы пачыняеце працу. Спіс літаратуры і Інтэрнэт-сайтаў па правах чалавека вы знойдзеце ў самым канцы дадзенага кіраўніцтва.

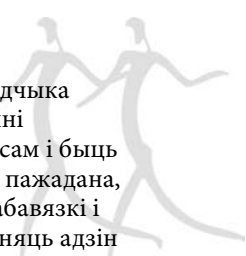
Прапанаваныя практыкаванні вельмі разнастайныя, і адны патрабуюць ад вас больш ведаў і ўменняў, чым іншыя. Паколькі ў ўсіх людзей рознае паходжанне і жыццёвы вопыт, некаторыя кіраўнікі будуць схільныя аддаваць перавагу нейкім вызначаным практыкаванням перад астатнімі. Вы вельмі хутка высветліце, якія практыкаванні запатрабуюць ад вас больш ведаў, чым вы першапачаткова валодаеце. Таму важна будзе вывучыць спецыяльную літаратуру і знайсці адпаведную інфармацыю. Яшчэ адна парада – паспрабаваць уявіць сабе, як будзе адбывацца выкананне практыкаванняў ад пачатку да канца. Такім чынам вы зможаце паразважаць над тым, якія пытанні могуць паўстаць падчас працы.

Прыказка сцвярджае, што паўтарэнне – маці вучэння. Калі вы ў першы раз праводзіце практыкаванні, вам могуць задаць пытанні і выказаць меркаванні, да якіх вы не гатовы. Магчыма, вы таксама адчуваеце, што не можаце даць на іх дастаткова добрых адказаў. Аднак гэта зусім не з'яўляецца паразай. Такі вопыт толькі падштурхне разумовыя працэсы ўнутры вас і дазволіць вам «вырасці» разам з працай, якую вы выконваеце, і ў наступны раз вы ўжо будзеце падрыхтаваны значна лепш. Чым больш у вас вопыту, тым лепш вы працуеце і тым цікавейшыя адукацыйныя праекты можаце ініцыяваць.

Добры кіраўнік вучыцца на хаду і няспынна павышае сваю кваліфікацыю. Ён (яна) увесь час дзеліцца сваім вопытам і ведамі з іншымі і заклікае іншых удзельнікаў рабіць тое ж самае. Самая важная парада для таго, каб паспяхова справіцца з роляй, – гэта паводзіць сябе ў адпаведнасці з тымі каштоўнасцямі, якія вы выкладаеце. Часта кажуць, што словы словамі, а справы справамі. Усе людзі розныя, і ў кожнага кіраўніка ёсць свой спосаб выконваць ускладзеныя на яго задачы. Размераны і ўпэўнены стыль працы фарміруецца праз вопыт і шліфуюцца гадамі. Нават самыя лепшыя кіраўнікі могуць нешта палепшыць у сабе.

3.3. Каманда кіраўнікоў

Навучанне правам чалавека, міжкультурнаму ўзаемаразуменню і вырашэнню канфліктаў уяўляе інтарэс не толькі для ўдзельнікаў, але і ў большай ступені для кіраўніка, які атрымлівае магчымасць павышаць узровень сваіх ведаў і вопыту.

Але такое навучанне з выкарыстаннем педагогікі ўдзелу патрабуе ад выкладчыка вельмі многага. Кіраўнік павінен не толькі актыўна ўдзельнічаць у навучанні слухачоў і ўвесь час прысутнічаць на занятках, але таксама кіраваць працэсам і быць натхніцелем. У школе па правах чалавека працягласцю восем-дзесяць дзён пажадана, як ужо казалася, мець двух кіраўнікоў, што дазволіць падзяліць паміж імі абавязкі і сферы адказнасці. Калі выкладанне вядуць два чалавекі, яны могуць дапаўняць адзін аднаго. Калі ў навучанні выкарыстоўваецца больш ведаў і пунктаў гледжання, то яно становіцца ад гэтага толькі багацейшым. Каманда таксама можа складацца з большай колькасці людзей іншых спецыяльнасцяў, як, напрыклад, трэнераў, педагогаў драмы і г.д. Калі каманда спецыялістаў працуе разам доўгі час, то паступова яе члены набудуць упэўненасць адзін у адным і навучацца актыўна выкарыстоўваць вопыт і веды кожнага ў навучанні ў інтэрэсах і з карысцю для іх саміх і для ўдзельнікаў.

3.4. Асяродак навучання

Для таго, каб навучанне працякала паспяхова, важна стварыць такі асяродак навучання, у якім удзельнікі атрымліваюць добрыя і роўныя магчымасці для эфектыўнай працы, для даследавання, эксперыментавання і тварэння. Атмасфера, якая спрыяе дыялогу, супрацоўніцтву, даверу, адказнасці і незалежнасці, дапаможа стварыць такі асяродак, у якім удзельнікі будуць адчуваць падтрымку ўсіх астатніх і тое, што іх прымаюць. Упэўненасць і прызнанне – гэта асноўныя ўмовы фарміравання ў чалавека жадання і здольнасці падзяліцца ведамі, уражаннямі і вопытам, гатоўнасці адкрыта і шчыра разважаць. Адкрыты кіраўнік, які прыслухоўваецца да іншых і праяўляе аднолькавую павагу і давер да ўсіх, будзе сам карыстацца павагай і створыць атмасферу спакою і ўпэўненасці. Важна, каб яго словы і дзеянні былі выразнымі і адназначнымі. Кіраўнік павінен дапамагчы ўдзельнікам усвядоміць сваю адказнасць за добры асяродак навучання. Ім патрэбна беражлівая стаўленне адзін да аднаго і актыўна ўдзельнічаць у працэсе навучання.

Добрыя кіраўнікі стымулююць разважанне, крытычнае мысленне, рацыянальнае аргументаванне і імкненне адстойваць свае меркаванні. Яны падкрэсліваюць, што сталенне і развіццё можа выклікаць змену перакананняў. Добрыя кіраўнікі – гэта энтузіясты, яны схільныя да разважанняў і праяў клопату адносна іншых людзей. Пачуццё гумару таксама немалаважна. Кіраўнікі, якія шмат даюць іншым, атрымліваюць шмат ўзамен, і ўсе разам вучацца на гэтым вопыце.

3.5. Падбор тэм і практыкаванняў

Выбар і спалучэнне тэм і практыкаванняў залежаць ад мясцовага кантэксту, мэтавай аўдыторыі, прадметаў імкнення і часу, які маецца ў распараджэнні. Каардынатар школы, які складае праграму школы на некалькі дзён, павінен дасканалы абдумаць выбар практыкаванняў і аптымальныя спосабы іх спалучэння. Для таго, каб скласці добрую падборку практыкаванняў, неабходна дакладна вызначыцца з мэтамі школы. Чаго я хачу дасягнуць?

Наш вопыт паказвае, што мясцовы кантэкст часта з'яўляецца вызначальным для выбару мэт і тэм. На Балканах, па нашым меркаванні, асноўнымі праблемамі, акрамя агульнага ведання правоў чалавека і міжкультурнага ўзаемаразумення, з'яўляюцца мінулае, вайна і канфлікт, пошук «ісціны», прымірэнне і судовая справядлівасць. У Расіі і ў Беларусі асноўная ўвага нярэдка ўдзяляецца дэмакратыі, плюралізму,

удзелу ў палітычным жыцці, свабодзе слова, цензуры і карупцыі, а таксама беднасці, у той час як у Нарвегіі гэта можа быць расізм, дыскрымінацыя і міжнародная салідарнасць.

Калі каардынатар школы не знаёмы з групай, яму варта сабраць інфармацыю пра ўдзельнікаў. Ці патрэбна асобна ўлічваць нейкія фактары? Вывучаючы групу і спрабуючы зразумець, чаго менавіта трэба дасягнуць, каардынатар зможа лягчэй высветліць, як выкарыстоўваць і спалучыць адно з другім розныя практыкаванні.

У школе па правах чалавека мы рэкамендуем выкарыстоўваць практыкаванні на запамінанне імён і прадстаўленне ў першы дзень, каб удзельнікі змаглі пазнаёміцца адзін з адным. Таксама можна параіць паступова выкарыстоўваць практыкаванні для актывізацыі групы. Вельмі добра будзе пачаць з іх. Такія практыкаванні таксама можна выкарыстоўваць у якасці перапынку ў працяглых блоках заняткаў, каб, літаральна кажучы, зарадзіцца энергіяй. Часта практыкаванні для актывізацыі групы можна выкарыстоўваць для ілюстрацыі важных палажэнняў.

Па меры таго, як кіраўнік атрымлівае вопыт, ён пачынае разумець, якія практыкаванні эфектыўныя, а якія можна палепшыць. Добрае правіла тут – развіць тое, што праходзіць удала, і пакрыху спрабаваць новыя практыкаванні. Вопыт арганізацыі школ будзе самым лепшым кіруючым пачаткам. Разважаючы над практыкаваннямі разам з навучэнцамі, кіраўнік зможа лепш зразумець, як практыкаванні «працуюць» у групе, і выкарыстаць дадзены вопыт, калі ён або яна будуць арганізоўваць наступную школу.

3.6. Размяшчэнне ў класе – у форме падковы

Для выканання большасці практыкаванняў патрабуецца шмат месца – для агульных абмеркаванняў, працы ў групах і фізічных практыкаванняў. Лепш за ўсё пасадзіць удзельнікаў паўколам – у форме падковы, калі кіраўнік сядзіць або стаіць тварам да ўсіх удзельнікаў. Парты не з’яўляюцца неабходнасцю і нават непажаданыя, паколькі ствараюць бачны бар’ер. Выключэнне складаюць працяглыя даклады, калі ўдзельнікі хочуць весці запісы падчас даклада. Форма падковы таксама зручная для стварэння атмасферы раўнапраўя і даверу паміж слухачамі і выкладчыкам. Размяшчэнне крэслаў у форме паўкола таксама вельмі мабільнае – крэслы лёгка перамясціць, калі неабходна хутка памяняць размяшчэнне, напрыклад, падчас працы ў групах, або калі трэба вызваліць месца для фізічных практыкаванняў па актывізацыі групы. Калі група зноў пераходзіць да абмеркавання, крэслы неабходна заўсёды расставіць зноў у форме паўкола.

3.7. Праца ў групах

Праца ў групах з’яўляецца важнай часткай многіх практыкаванняў. Перавага працы ў малых групах у тым, што многія ўдзельнікі атрымліваюць магчымасць выказацца, а таксама ў групе лягчэй быць адкрытым і шчырым. Часта зносіны адбываюцца лепш у малых групах, дзе ўзровень згуртаванасці і разуменне датычнасці і адказнасці за агульную справу вышэй, чым у вялікіх. Пры падзеле на малыя групы можна адначасова працаваць з некалькімі тэмамі, дасягнуць большага, і вынік будзе шматбаковым. Ідэальная колькасць удзельнікаў для малой групы – чатыры чалавекі. Гэта дастаткова маленькая група для таго, каб забяспечыць актыўны ўдзел,

і дастаткова вялікая для таго, каб спрыяць творчасці і разнастайнасці (пра падзел на групы гл. Раздзел 4).

Важна, каб кіраўнік даваў дакладныя інструкцыі і распавядаў, што чакаецца ад працы ў групах. Ці трэба збіраць нейкую інфармацыю? Ці трэба весці запісы? Ці павінна група прадставіць вынікі сваёй працы? Таксама давайце дакладныя інструкцыі пра тое, колькі часу даецца групе на працу. Пасля таго, як групы пачалі працаваць, важна дапамагаць ім, адказваючы на магчымыя пытанні, тлумачычы тое, што ўдзельнікі няправільна зразумелі, накіроўваць іх і сачыць за тым, каб усё ішло нармальна.

Згодна з агульным правілам, усе групы прадстаўляюць вынікі сваёй працы на агульным сходзе (магчыма, часткі выніку – пры недахопе часу). Кіраўнік заклікае ўсіх удзельнікаў прыняць удзел у выкананні групавога задання. Аднак нярэдка нехта адзін ці двое бяруць на сябе ролю лідэраў. Заўсёды патрэбна спытаць, ці ёсць у іншых членаў групы каментарыі або дадаткі. Кіраўнік павінен прадставіць дастаткова часу на выкананне групавога задання. Вопыт паказвае, што выкананне групавога задання патрабуе больш часу, чым мяркуецца, і гэта не варта ўспрымаць негатыўна, паколькі «перарасходаванне» часу – гэта прыкмета таго, што працэс навучання адбываецца паспяхова. Удзельнікі трацяць на выкананне задання больш часу, таму што яны захопленыя гэтым працэсам і лічаць важным і карысным данесці сваё меркаванне да іншых.

3.8. Даклад

Часта даклад з'яўляецца важным элементам практыкаванняў. Добры даклад павінен даваць новыя веды, тлумачыць сувязі і «прывязваць» практыкаванне да рэальнасці. Калі падчас выканання практыкавання ўдзельнікі выказваюць меркаванні або робяць высновы, якія, на думку выкладчыка або кіраўніка, неабходна ўдакладніць, даклад можа стаць бліскучай магчымасцю для ўнясення такіх «паправак».

Да даклада важна вельмі добра падрыхтавацца. Чым лепш вы падрыхтаваныя, тым больш упэўненым і лепшым будзе ваш выступ. Важна, каб даклад быў сканцэнтраваны на нейкай праблеме. Калі вы спрабуеце ахапіць занадта шмат ідэй або асацыяцый, гэта можа толькі ўсё забытаць і сапсаваць. Абавязкова распавядайце пра асабісты вопыт, добры і дрэнны. Нішто не ўспрымаецца з такой цікавасцю, як аповеды кіраўніка пра яго асабістыя дасягненні і няўдачы. Аповеды і гісторыі з рэальнага жыцця, пажадана пра канкрэтных людзей, – гэта таксама вельмі эфектыўны спосаб прыцягнуць увагу ўдзельнікаў.

Лепш за ўсё выкарыстоўваць выказванні з ключавымі словамі. Калі даклад чытаецца ўслых па загадзя падрыхтаванаму тэксту, ён выглядае вельмі сухім. Добры дакладчык таксама выкарыстоўвае зрокавы кантакт, гаворыць гучна і выразна. Для таго, каб прыцягнуць цікавасць слухачоў, можна рухацца падчас дакладу і выкарыстоўваць жэсты і рухі, каб акцэнтаваць пэўныя моманты. Запісвайце важныя ключавыя словы на дошцы або на планшэце з перакіднымі лістамі. Тэхнічныя сродкі, такія як кадаскоп (праектар-аверхэд), мультымедычны праектар, кіна- і відэапраектар, могуць стаць добрай падтрымкай, але не захопляйцеся імі занадта моцна, каб не патрапіць у залежнасць ад іх. Часам тэхніка можа, наадварот, перашкодзіць перадачы зместу даклада. Нярэдка ўдзельнікі лепш за ўсё ўспрымаюць міжасабовыя зносіны. Калі вы ўсё ж будзеце выкарыстоўваць мультымедычны праектар або кадаскоп, не пішыце занадта шмат на адным лісце.

Даклад павінен працягвацца не даўжэй за паўгадзіны. Калі ён разлічаны больш чым на паўгадзіны, варта падзяліць яго на дзве часткі і правесці пасярэдзіне перапынак і (ці) практыкаванні па актывізацыі групы. Таксама можна раздаць удзельнікам раздрукоўку кароткага зместу даклада пасля яго завяршэння.

3.9. Агульнае абмеркаванне

Важнай часткай практыкаванняў з'яўляецца міжасабовая камунікацыя, якая адбываецца падчас групавой працы і ў агульных абмеркаваннях. Менавіта падчас абмеркаванняў выказваюцца думкі, аргументы, адбываецца фарміраванне ацэнак і абмен імі. Многія з практыкаванняў прадугледжваюць важныя агульныя абмеркаванні як у пачатку, так і па ходу выканання практыкавання; акрамя таго, усе практыкаванні маюць апошні этап, які называецца разважанне. На гэтым заключным, агульным абмеркаванні група павінна паразважаць пра атрыманыя веды, успрыняць і пераварыць іх.

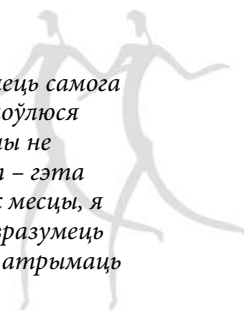
Адным з асноўных прынцыпаў школы па правах чалавека з'яўляецца магчымасць абмеркавання любой праблемы, заснаваная на фундаментальным успрыманні чалавека як разумнай істоты, якая думае. Для таго, каб мы змаглі прымаць як мага лепшыя рашэнні, грамадства павінна стварыць умовы для свабоднага, адкрытага і заснаванага на плюралізме абмену меркаваннямі. Ніколі раней сродкі масавай інфармацыі не адлюстроўвалі грамадства як у дрэнным, так і ў добрым святле так, як зараз. Дзеці і падлеткі вельмі шмат ведаюць пра навакольны свет: пра блізкія і далёкія народы і культуры, пра войны і канфлікты, пра неанацызм, дыскрымінацыю і прыгнёт, пра злачыннасць і гвалт, пра каханне і сэксуальнасць. Сыходзячы з гэтага, мы лічым, што варта прыслухоўвацца і да іх меркавання. Яны шмат бачаць, адчуваюць і павінны мець магчымасць выказацца. Нам не варта баяцца свабоднай дыскусіі, нават калі пачуцці распальваюцца. Некаторыя тэмы бывае вельмі цяжка абмяркоўваць, аднак яны не стануць лягчэй, калі іх будуць замоўчваць, хутчэй наадварот. Часам бывае разумна не паднімаць самыя супярэчлівыя пытанні ў першы ж дзень, а пачакаць з гэтым некалькі дзён.

Свабодная дыскусія не азначае, што ўдзельнікам не трэба паважаць адзін аднаго і годнасць кожнага. Пад свабодай маецца на ўвазе адказнасць. Менавіта таму важна, каб дыскусіі адбываліся ў добразычлівай і спакойнай атмасферы, прасякнутай павагай. Толькі ўспрымаючы дзяцей і падлеткаў сур'ёзна і выказваючы да іх давер, мы можам падрыхтаваць іх да дэмакратычнай адказнасці, якая будзе ўскладзена на іх пры ўступленні ў дарослае жыццё.

Важна, каб працэсы зносін працякалі спакойна і мадэляваліся кіраўніком. У гэтай сувязі мэтазгодна, каб кіраўнікі і ўдзельнікі падумалі над тым, у чым заключаюцца асноўныя прыкметы і адрозненні *дыскусіі* і *дыялогу*.

У той час як дыскусія будзе на аргументацыі і мае на мэце пераканаць іншага, дыялог прадугледжвае абмен рознымі меркаваннямі ці вопытам. Сутнасць дыялогу ў тым, каб слухаць – вучыцца – змяняцца. Калі ў дыскусіі (як, напрыклад, у прапагандзе) мы імкнёмся пераканаць іншага, то падчас дыялогу мы хочам нешта зразумець. Калі ў дыскусіі мы імкнёмся «перамагчы» апанента, то ў дыялогу мы спрабуем пераадолець уласцівыя нам стэрэатыпы і вобразы ворага. І дыскусія, і дыялог – гэта працэсы даследавання і развіцця. Наогул, нам, магчыма, варта некалькі шырэй выкарыстоўваць дыялог і крыху меней – дыскусію.

Больш глыбокае разуменне іншых таксама дазволіць мне глыбей зразумець самога сябе. Гэта зусім не тое ж самае, што лекадумны рэлятывізм. Я не адмоўлюся ад таго, што лічу праўдзівым і правільным, калі толькі важкія прычыны не пераканаюць мяне. Але гэта значыць, што я прызнаю, што мой вопыт – гэта выключна мой вопыт. У астатніх свой, іншы вопыт. Калі б я быў на іх месцы, я б, верагодна, думаў гэтак жа, як яны. Я павінен прыкласці высілкі, каб зразумець ход іх думкі. Не для таго, каб некрытычна пераняць іх, а для таго, каб атрымаць больш сапраўдную карціну рэальнасці. (Інге Эйдсвог)¹

Для таго, каб дыялог і дыскусія сталі стваральнымі для ўдзельнікаў, важна, каб кіраўнік прапанаваў ім самім выступаць з рэплікамі, каментарыямі або пытаннямі. Неабходнай умовай актыўнага ўдзелу слухачоў з’яўляецца атмасфера павагі, адкрытасці і жаданне слухаць, каб усе мелі пачуццё даверу да іншых і бяспекі. Калі асяродак навучання з’яўляецца спрыяльным, гэта можа даць вам шмат пераваг. Што датычыць міжкультурнага ўзаемаразумення, правоў чалавека і вырашэння канфліктаў, то ва ўдзельнікаў, як правіла, выяўляюцца вельмі значныя веды, уменні і вопыт. Часта яны проста гэтага не ўсведамляюць.

На агульных абмеркаваннях неабходна прапанаваць удзельнікам прадставіць свае аргументы і развагі, пры гэтым пазбягаючы агульных пытанняў, якія прадугледжваюць адказы «так/не», усюды, дзе гэта магчыма. Такія простыя пытанні маюць вельмі абмежаваную каштоўнасць і ў нязначнай ступені спрыяюць развіццю. Калі ўсё ж даюцца такія адказы, кіраўнік павінен задаць удакладняльныя пытанні: «Што ты маеш на ўвазе?», «Ты не мог бы растлумачыць падрабязней?» Калі і гэта не дапаможа, то можна шчыра сказаць, што адказы «так/не» мала што кажуць як самому кіраўніку, так і іншым людзям.

Падчас абмеркаванняў не трэба баяцца цішыні. Часта цішыня азначае, што ўдзельнікам трэба час для таго, каб «пераварыць» і асэнсаваць сказанае. Калі кіраўнік адчувае патрэбу ў тым, каб «запоўніць пустэчу», то ён можа абагульніць самыя важныя моманты, закрануць іншыя бакі праблемы і паспрабаваць стварыць дыскусію.

Часам бывае няпроста арганізаваць абмеркаванне так, каб усе змаглі прыняць у ім удзел. У такіх выпадках трэба задаць пытанне па колу і папрасіць кожнага ўдзельніка па чарзе выказаць сваё меркаванне. Таксама бывае, што некаторыя ўдзельнікі не паспяваюць нічога сказаць, таму што іншыя кажуць занадта шмат. Тады можна звярнуцца проста да таго, хто амаль нічога не кажа, і спытаць, што ён думае па дадзеным пытанні. І апошняе магчымасць – гэта перайсці ад агульнага абмеркавання да працы ў малых групах, дзе кожны ўдзельнік будзе мець значна большую магчымасць выказацца.

Таксама бывае, што размова «сыходзіць» убок, у сферы, не звязаныя з асноўнай праблемай. Тады кіраўнік павінен вярнуць яе ў патрэбнае рэчышча, каб не марнаваць час на рэчы, якія не маюць дачынення да справы. Можна, напрыклад, сказаць: «Гэта, безумоўна, вельмі цікава, але не зусім адносіцца да нашай тэмы. Я прапанаваў бы вам працягнуць вашу дыскусію пасля заняткаў».

Калі агульнае абмеркаванне падыходзіць да канца, важна, каб кіраўнік коратка абагульніў дыскусію, «сбраў усе яе ніткі» і сумесна з групай зрабіў з яе высновы.

¹Inge Eidsvåg. Menneske først. Utdanningsdirektoratet 2004. Norge

У асобных выпадках кіраўнік можа патрапіць у сітуацыю канфрантацыі з некаторымі ўдзельнікамі. Напрыклад, яму задаюцца правакацыйныя і складаныя пытанні, ці пытанні, сутнасць якіх ён не разумее. У такіх выпадках рэкамендуецца задаць сустрэчнае пытанне: «Што вы маеце на ўвазе? Ці не маглі б вы прывесці прыклады, каб праілюстраваць пытанне?» Таксама магчыма спытаць іншых удзельнікаў, ці ёсць у іх нейкія меркаванні або вопыт, здольныя праясніць гэтае пытанне.

Часам здараецца, што дыскусія становіцца надзвычай напружанай. Гэта натуральна. У адкрытых і спакойных абставінах людзі могуць казаць тое, што яны думаюць, а паколькі ўсе людзі розныя, выказваюцца самымя розныя меркаванні. Часта гэтыя меркаванні суправаджаюцца моцнымі пачуццямі. Аднак калі дыскусія праходзіць пад кантролем кіраўніка і не выказваюцца асабістыя напады і прэтэнзіі, не варта баяцца «высокіх градусаў». Верагодна, гэта толькі пацвярджае тое, што абмяркоўваецца нешта вельмі значнае.

3.10. Калі ўзнікнуць канфлікты

Калі ў каардынатора школы/кіраўніка атрымаецца стварыць спрыяльны адукацыйны асяродак, заснаваны на павазе, упэўненасці адзін у другім і даверы, то верагоднасць узнікнення канфліктаў будзе вельмі малая. Аднак зрэдку канфлікты ўсё ж могуць узнікнуць. Сітуацыі сварак і моцных рознагалоссяў – гэта выпрабаванні для кіраўніка, якія патрабуюць ад яго мэтанакіраваных дзеянняў: ён павінен умяшацца ў сітуацыю, і ягоныя патрабаванні павінны быць дакладнымі і зразумелымі.

Калі канфлікт носіць асабісты характар, не варта вырашаць яго ў прысутнасці ўсіх астатніх удзельнікаў. У такіх выпадках кіраўнік павінен папрасіць замешаных у ім удзельнікаў паважаць іншых і адкласці высвятленне адносін па гэтай праблеме да канца заняткаў. У залежнасці ад сур'ёзнасці канфлікту кіраўнік можа настойваць на сваім удзеле ў вырашэнні гэтага канфлікту або проста прапанаваць сваю дапамогу.

Калі праблема звязана з тэмамі, якія абмяркоўваюцца падчас навучання, важна абмеркаваць яе ўсім разам. Тады ўсе слухачы навучацца шмат чаму і з'явіцца магчымасць актыўна выкарыстаць канфлікт у навучанні – яны атрымаюць каштоўны і карысны вопыт паспяховага вырашэння канфліктаў. Калі сітуацыя моцна напружваецца, важна, каб кіраўнік паводзіў сябе спакойна. Удзельнікі, якія не задзейнічаны ў канфлікце, прыслухоўваюцца да кіраўніка і паспрабуюць спакойна ўрэгуляваць сітуацыю. Калі гэта неабходна, кіраўнік можа запатрабаваць ад удзельнікаў узяць сябе ў рукі, каб можна было абмеркаваць праблему спакойна. Пасля гэтага выкладчык можа падкрэсліць, што адрозненні ў меркаваннях натуральныя, але ў той жа час неабходна паважаць меркаванні іншых гэтак жа, як мы хацелі б, каб паважалі наша меркаванне. Сур'ёзныя рознагалосці трэба ўспрымаць з усёй адказнасцю, таму што яны даюць нам магчымасць даведацца для сябе пра нешта новае. Далей трэба папрасіць абодва бакі паспрабаваць выкласці сваю пазіцыю спакойна і дакладна. Кожны з бакоў павінен мець магчымасць выказацца да канца, каб яго не перабівалі. Калі бакі, якія да гэтага былі вельмі эмацыйна ўцягнутыя ў спрэчку ці ўсё яшчэ ўцягнутыя ў яе, бачаць, што іх меркаванне паважаюць, яны, верагодна, будуць трымацца бліжэй да праблемы і выкарыстаюць магчымасць аргументаваць сваю пазіцыю ўзважана.

3.11. Парады кіраўніку школы

Выбар практыкаванняў

- Вызначыце мэты навучання.
- Выберыце практыкаванні, якія адпавядаюць узросту ўдзельнікаў і памеру групы.
- Аб'ядноўвайце розныя тыпы практыкаванняў.
- Можна пачаць з практыкаванняў знаёмства.
- Выкарыстайце практыкаванні для актывізацыі:
 - у пачатку навучання;
 - для «разрыву» працяглых блокаў і для атрымання зараду энергіі;
 - для ілюстрацыі важных момантаў.

Размяшчэнне ўдзельнікаў у класе

- Першапачаткова варта пасадзіць групу ў форме паўкола.

Праца ў групах

- Дакладна тлумачце групам іх заданні.
- Паведаміце групам, колькі ім даецца часу.
- Дапамагайце групам падчас працы.
- Пакіньце дастаткова часу для таго, каб групы маглі паведаміць пра свае вынікі.
- Пастарайцеся зрабіць так, каб кожны член групы працаваў.

Даклады

- Добра падрыхтуйцеся.
- Сканцэнтруйце ўвагу на асноўных момантах. Занадта шмат матэрыялу за адзін раз можа ўсё сапсаваць.
- Імкніцеся прыводзіць прыклады з асабістага вопыту.
- Карыстайцеся планам з ключавымі словамі.
- Кажыце на мове, якая зразумела групе.
- Кажыце гучна і выразна, падтрымлівайце зрокавы кантакт і выкарыстоўвайце мову цела.
- Уважліва сачыце за рэакцыяй групы на тое, што вы кажаце.
- Тэхнічныя сродкі – гэта добра, але не перастарайцеся з іх выкарыстаннем.
- Доклад працягласцю больш за паўгадзіны варта падзяліць на дзве часткі, а ў перапынку правесці практыкаванні па актывізацыі.

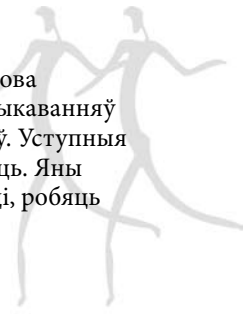
Агульнае абмеркаванне

- Стварыце атмасферу павагі, адкрытасці і гатоўнасці слухаць іншых. Тады ўдзельнікі будуць адчуваць сябе больш спакойна, павысіцца ўзровень даверу.
- Заклікайце ўсіх актыўна ўдзельнічаць.
- Заклікайце ўдзельнікаў выказаць свае думкі і разважаць, спрабуйце пазбягаць пытанняў, на якія можна адказаць «так/не».
- Не бойцеся цішыні.
- Звяртайцеся проста да тых, хто амаль увесь час маўчыць.
- Заўсёды падводзьце вынікі дыскусіі і рабіце высновы.

4 Уступныя практыкаванні і практыкаванні для актывізацыі групы

Ёсць шэраг кароткіх практыкаванняў і відаў актывізацыі, якія могуць паспяхова дапамагчы вам пры правядзенні школы і стануць важным дадаткам да практыкаванняў па міжкультурным узаемаразуменні, правах чалавека і вырашэнні канфліктаў. Уступныя практыкаванні і практыкаванні для актывізацыі групы не варта недацэньваць. Яны дапамагаюць арганізаваць стасункі, спрыяюць разнастайнасці відаў дзейнасці, робяць працэс навучання больш энергічным і цікавым. Выкарыстоўвайце іх!

4.1. Знаёмства

Прадстаўленне адзін аднаго

Калі ўдзельнікі не знаёмы адзін з адным, асабліва калі ім давядзецца правесці разам некалькі дзён, неабходна выдзеліць час для знаёмства. Гэтае практыкаванне рэкамендуецца праводзіць на пачатку курсаў.

Удзельнікі расаджаваюцца паўколам, у форме падковы, і тыя, што сядзяць побач, утвораць пары. Калі ўдзельнікаў няцотная колькасць, і хтосьці застаўся адзін, да яго далучаецца кіраўнік. Парам даецца заданне пагаварыць адзін з адным пяць хвілін і высветліць як мага больш адзін пра аднаго: якое імя суразмоўцы, адкуль ён родам, у якой школе ці універсітэце ён вучыцца, дзе працуе, якія мае захапленні, у якую краіну хацеў бы з'ездзіць? Каму ён хацеў бы падарыць ружу ці з кім хацеў бы павячэраць?

Праз пяць хвілін суразмоўцы прадстаўляюць адзін аднаго. Той, каго прадстаўляюць, устае, а той, хто прадстаўляе, застаецца сядзець. Пасля кожнага прадстаўлення было б ветлівым паапладзіраваць. Калі ў групе больш за 18 чалавек, прадстаўленні варта правесці ў некалькі заходаў з перапынкам або перапыніўшы іх практыкаваннямі для актывізацыі групы.

Гульня ў імёны з мячом

Усе ўдзельнікі становяцца ў кола, аднаму з іх даецца мячык. Гэты ўдзельнік называе сваё імя і кідае мячык другому. Другі ўдзельнік называе сваё імя і кідае мячык далей. Так працягваецца, пакуль кожны не назваў сваё імя. Потым правілы ўскладняюцца: удзельнік з мячом называе сваё імя, затым імя іншага ўдзельніка і кідае яму мячык. Так працягваецца, пакуль усе не назвалі сваё імя і імя іншага чалавека.

Гульня ў імёны і рухі

Усе ўстаюць у кола. Адзін з удзельнікаў называе сваё імя і адначасова робіць які-небудзь рух. Яго сусед павінен паўтарыць імя і рух, а потым назваць сваё імя і зрабіць іншы рух. Трэці ўдзельнік паўтарае імя і рух першага і другога, а затым дадае свае і г.д. Паступова паўтаранне становіцца ўсё складаней, але ў той жа час усё больш забаўным. Удзельнікі могуць трохі «суфліраваць» адзін аднаму. Апошнім павінен паўтарыць імёны ўсіх удзельнікаў кіраўнік.

Гэтае практыкаванне рэкамендуецца для груп, дзе ўдзельнікі ўжо трохі пазнаёміліся адзін з адным, напрыклад, пасля некалькіх дзён заняткаў.

4.2. Чаканні і правілы паводзін

Якія нашы чаканні?

У школе па правах чалавека, дзе навучанне працягваецца некалькі дзён, рэкамендуецца ў пачатку працы выдзеліць час на высвятленне чаканняў слухачоў.

Усе ўдзельнікі атрымліваюць самаклеійныя аркушыкі паперы, на кожным з якіх яны павінны адказаць на адно з наступных пытанняў:

- 1) Што я чакаю ад навучання?
- 2) Што я чакаю ад самога сябе?
- 3) Што я чакаю ад групы?
- 4) Што я чакаю ад кіраўнікоў?

Удзельнікі павінны пісаць разборліва, каб усе маглі гэта прачытаць, лепш за ўсё вялікімі літарамі. Гэтае пытанне павінна быць ананімным. Пакуль удзельнікі пішуць (10 хвілін), кіраўнік рыхтуе чатыры вялікія лісты. Зверху на кожным з лістоў пішацца адно з пералічаных вышэй пытанняў – у якасці загаловка. Калі ўдзельнікі гатовыя, яны прыклеіваюць свае аркушыкі з адказамі на вялікі ліст. Далей зачытваюцца адказы з маленькіх аркушыкаў. Гэта робяць альбо самі ўдзельнікі (лепш па два чалавекі на ліст), альбо кіраўнік.

Падчас гэтага практыкавання ўдзельнікі паведамляюць самі сабе, адзін аднаму і кіраўніку, што яны чакаюць ад навучання. Разам з тым яны ўмацоўваюцца ў разуменні, што якасць курсаў залежыць ад іх саміх. Лісты з адказамі можна прымацаваць на сцяну, каб яны віселі там увесь час працы школы і ўдзельнікі маглі па неабходнасці звяртацца да іх.

Правілы паводзін

Калі ўдзельнікі будуць знаходзіцца разам некалькі дзён, рэкамендуецца распрацаваць правілы навучання і пражывання. Тут важна скласці іх сумесна. Калі кожны ўдзельнік робіць свой уклад у складанне правіл, то ўсе разам адчуваюць сваю адказнасць за іх выкананне. Зразумелыя і справядлівыя правілы дапамогуць пазбегнуць канфліктаў у групе і станюцца адаб'юцца на навучанні.

Удзельнікі могуць падумаць некалькі хвілін (магчыма таксама абмеркаванне ў парах), якія правілы патрэбны для таго, каб навучанне прынесла найбольшую карысць. Гэтыя прапановы павінны быць ацэнены на агульным абмеркаванні. Калі група дасягнула згоды з нагоды нейкага правіла, яно запісваецца на вялікі ліст. Прынятыя правілы становяцца дамовай, якая абавязковая для слухачоў і кіраўніка. Тэкст дамовы павінен быць вывешаны на сцяне на працягу ўсяго часу правядзення школы.

Некаторыя правілы:

- Праяўляйце павагу адзін да аднаго.
- Не спазняйцеся на заняткі (час заняткаў датычыць усіх членаў групы. Прыходзячы своєчасова, вы праяўляеце павагу да іншых, уключаючы кіраўніка).
- Не перабівайце адзін аднаго.
- Падніміце руку, калі хочаце нешта сказаць.
- Адключыце мабільныя тэлефоны.
- Трэба абмяркоўваць праблему, а не чалавека.
- Важна не тое, хто правы, а тое, што правільна.
- Недарэчных пытанняў не бывае.
- Можна быць некалькі правільных адказаў, а не толькі адзін.
- Кожны можа ўхіліцца ад удзелу ў дыскусіі, калі ёсць нейкая тэма, якую гэты ўдзельнік не хоча абмяркоўваць.
- Зыходзьце са здаровага сэнсу.

Калі група праводзіць некалькі дзён разам і пражывае сумесна, можна прыняць правілы такога кшталту:

- Усе павінны паснедаць, каб зарадзіцца энергіяй на дзень заняткаў.
- Паважайце іншых людзей, якія знаходзяцца ў тым жа месцы, што і вы.
- Усе ўдзельнікі павінны быць у сваіх пакоях у 23.00.
- Не павінна быць ніякага шуму пасля 24.00.

4.3. Размеркаванне па групам

Спосаб дзялення на групы мае важнае значэнне як для стасункаў, так і для навучання. Часам склад груп нічога не значыць, і ўдзельнікі могуць самі падзяліцца на групы. Тады кіраўніку дастаткова сказаць, што трэба разбіцца на групы, напрыклад, па чатыры чалавекі.

Аднак нярэдка больш мэтазгодна свядома падзяліць удзельнікаў неяк інакш. Гэта робіцца для таго, каб сабраць удзельнікаў, якія яшчэ не пазнаёміліся, у адну групу. У іншых выпадках можна падзяліць па розных групам людзей, якія ўвесь час разам. Як правіла, кіраўніку варта пазбягаць фарміравання «элітных» ці «слабых» груп. У горшым выпадку няўдала спланаванае і дрэнна праведзенае дзяленне на групы можа ўсё сапсаваць. Вопыт паказвае, што ўдзельнікам падабаецца, калі склад груп кожны раз розны, так што яны не працуюць кожны раз з аднымі і тымі ж людзьмі.

2+2=4

Просты спосаб падзяліцца на групы – папрасіць удзельнікаў павярнуцца да свайго суседа, каб утварылася пара. Потым дзве суседнія пары аб'ядноўваюцца ў чацвёрку. Гэты спосаб амаль зусім не займае часу і падыходзіць для першых заняткаў, калі ўдзельнікі яшчэ зусім не ведаюць адзін аднаго, а таксама заданняў, для выканання якіх паходжанне ўдзельнікаў не мае значэння.

1, 2, 3, 4, 5 – 1, 2, 3, 4, 5, – 1, 2, 3, 4, 5

Часта людзі, якія ведаюць адзін аднаго вельмі добра, садзяцца разам на занятках. Для таго, каб групы кожны раз не былі аднолькавымі, мэтазгодна выкарыстаць іншы спосаб дзялення на групы, які перамяшае ўдзельнікаў выпадковым чынам. Тады ўдзельнікі, якія не вельмі добра знаёмыя адзін з адным, атрымаюць магчымасць працаваць разам.

Дзяленне адбываецца так: першы ўдзельнік, які сядзіць у паўколе, кажа «адзін», другі – «два», трэці – «тры» і г.д., да патрэбнай колькасці груп, напрыклад, пяці. Пасля пяці разлік пачынаецца спачатку: шосты кажа «адзін», сёмы – «два» і г.д. Калі разлік завершаны, кіраўнік прапануе ўдзельнікам сабрацца ў групы па нумарах («першыя нумары», «другія нумары», «трэція нумары», «чацвёртыя нумары» і, нарэшце, «пятыя нумары»).

Латарэя

Можна падзяліцца на групы выпадковым чынам – выцягваючы квіточкі з нумарам групы. Цікава квіточкі з нумарам замяніць, напрыклад, цукеркамі ў абгортках рознага колеру – па колькасці патрэбных груп.

Групы аматараў

Удзельнікі размяшчаюцца паўколам. Кіраўнік задае пытанне першым двум (тром, чатыром, пяці – у залежнасці ад неабходнай колькасці груп): «Якая твая самая

любiмая кветка?», ці «Якая твая самая любiмая марка аўтамабіля?», ці «У якім горадзе ты марыш пабываць?» і т.п. Удзельнікі даюць адказы, і кіраўнік разлічвае па парадку астатніх удзельнікаў, фарміруючы групы аматараў.

4.4. Практыкаванні для актывізацыі групы

Практыкаванні для актывізацыі групы – гэта дынамічныя і забаўныя практыкаванні, якія часта прадугледжваюць фізічную актывнасць, дзе ўдзельнічае ўся група. Яны займаюць няшмат часу, як правіла, не больш дзесяці хвілін, і мы атрымліваем важную перадышку паміж заняткамі. Практыкаванні для актывізацыі групы ствараюць станоўчую атмасферу і дапамагаюць сфарміраваць ва ўдзельнікаў пачуццё адзінства.

Практыкаванні для актывізацыі групы можна выкарыстаць для таго, каб:

- пачаць дзень весела і з новымі сіламі;
- пагаварыць і лепей пазнаёміцца з іншымі ўдзельнікамі;
- зрабіць паўзу ў занятках і зарадзіцца энергіяй;
- падысці да вывучэння новай тэмы ці праблемы або праілюстраваць яе.

Хаця практыкаванні для актывізацыі маюць шмат станоўчых бакоў, важна не перастарацца з іх выкарыстаннем – тады ўдзельнікі могуць падумаць, што навучанне – гэта ў большай ступені гульня, чым сур'ёзная справа.

Шыхтаванне

Гэтае простае практыкаванне дапамагае лепш зразумець значэнне супрацоўніцтва і месца чалавека ў грамадстве ці супольнасці людзей.

Задача заключаецца ў тым, каб выбудаваць шыхт па вызначанай прыкмеце. Напрыклад, па росце, калі самы высокі становіцца на адным канцы, а самы нізкі – на іншым. Група можа таксама шыхтавацца па больш складаных прыкметах, такіх як, напрыклад, узрост, колькасць дзён да дня нараджэння, памер абутку і інш. Пры пабудове не дазваляецца ні размаўляць, ні пісаць. Пасля таго, як група пашыхтавалася, кіраўнік правярае правільнасць пабудовы. Пасля гэтага практыкавання група можа прааналізаваць, як складалася супрацоўніцтва. Калі было цяжэй за ўсё выбудаваць шыхт? Чаму? Ці патрэбен быў групе лідэр для таго, каб скаардынаваць працу? Якія высновы мы можам зрабіць з гэтага?

Вецер

Усе ўдзельнікі, акрамя аднаго – вядучага, садзяцца на крэслы, утвараючы кола. Вядучы кажа, напрыклад: «Дзьме вецер на таго, хто ў красоўках», і тады ўсе ўдзельнікі, абутыя ў красоўкі, павінны ўстаць, знайсці іншае вольнае крэсла і сесці на яго. Той, хто застаўся без крэсла, становіцца вядучым, устае ў кола і кажа: «Дзьме вецер на таго, у каго, напрыклад, ёсць упрыгожанні, рамень, чырвоныя туфлі, акуляры і інш., і гульня працягваецца.

Дакраніся да пляча

Удзельнікі становяцца ў кола, тварам унутр кола. Адзін чалавек стаіць па-за колам, яго задача – дакрануцца да пляча аднаго з тых, хто стаіць у коле. Той, да каго дакрануліся, выбягае з кола, бяжыць па колу на сваё месца. Той, хто дакрануўся, таксама бяжыць па колу, але ў іншым кірунку. На паўдарозе яны сустракаюцца, вітаюцца і называюць свае імёны. Толькі пасля гэтага ім можна працягнуць бег. Той,

хто прыбязжыць апошнім, застаецца па-за колам і зноў пачынае гульнію – дакранаецца да пляча ўжо іншага ўдзельніка.

Дом, чалавек і землятрус

Усе ўдзельнікі выходзяць і дзеляцца на групы па трое. Двое з кожнай тройкі бяруцца за рукі і паднімаюць іх – гэта «дом». Трэці ўдзельнік – «чалавек» – заходзіць пад рукі двух першых, у «дом». Рукі апускаюцца, зачыняючы «чалавека» ў сярэдзіне «дома» і абараняючы яго. Трэба ўтварыць «дамы» па колькасці троек. Адзін удзельнік, вядучы, стаіць у цэнтры, акружаны «дамамі».

Задача вядучага – даваць каманды «дом», «чалавек» ці «землятрус». Калі вядучы камандуе «дом», то ўдзельнікі, якія ўтвараюць «дамы», паднімаюць рукі, выпускаюць аднаго «чалавека» і спрабуюць знайсці сабе іншага. Калі вядучы камандуе «чалавек», то ўсе «людзі» выходзяць з «дамоў» і спрабуюць знайсці сабе новыя «дамы». Тады ўсе ўдзельнікі, якія ўтвараюць «дамы», павінны падняць рукі так, каб «людзі» маглі «заходзіць» і «выходзіць». Калі вядучы, які стаіць у цэнтры, кажа «землятрус», усе «дамы» «бурацца» і трэба «будаваць» іх па-новаму, з новых удзельнікаў. Вядучы, які да гэтага казаў «дом», «чалавек» або «землятрус», цяпер таксама ўключаецца ў гульнію і становіцца «домам» ці «чалавекам». Удзельнік, які застаўся адзін і не стаў ні «чалавекам», ні «домам», становіцца ў цэнтр і вядзе гульнію.

Звычайна трэба згуляць у гэтую гульнію пару разоў, перш чым усе зразумеюць яе сэнс і разбюруцца, што яны павінны рабіць. Але калі ўсе зразумелі правілы і ўцягнуліся, гульнія становіцца вельмі дынамічнай і вясёлай.

Маці і дзеці, слон і пальма

У гэтым практыкаванні ўдзельнікі ўтвараюць фігуры. Усе становяцца ў кола, тварам унутр, а ў цэнтр кола выходзіць адзін удзельнік, вядучы. У пачатку гульні вядучы дае каманду «маці і дзеці», «слон» або «пальма» і паказвае на аднаго з удзельнікаў. Абраны ўдзельнік разам са сваімі суседзямі ўтвараюць фігуру, а вядучы пачынае лічыць. Калі яны не паспеюць утварыць фігуру да ліку «дзсяць», сярэдні ўдзельнік з тройкі становіцца вядучым, выходзіць ў цэнтр і выбірае новага ўдзельніка, а той са сваімі суседзямі ўтвараюць новую фігуру.

Перад пачаткам гульні важна растлумачыць удзельнікам, як будуюцца фігуры. Можна ўзяць трох удзельнікаў і паказаць на іх, як будаваць фігуру. Пасля таго, як яны «разагрэліся» і навучыліся хутка і без памылак будаваць фігуры, кіраўнік можа прапанаваць ім пабудаваць новыя фігуры. Можна, напрыклад, прапанаваць «матацыкл», «цягнік» і «самалёт». Гэтае практыкаванне вельмі дынамічнае і вясёлае.

«Маці і дзеці»: Удзельнік, якога абралі, стварае вобраз маці, якая размешвае суп у вялікай каструлі. Адною рукою ён паказвае каструлю, а другой размешвае ў ёй суп шырокімі кругавымі рухамі. Удзельнікі па баках садзяцца на кукішкі і паказваюць дзяцей, засунуўшы вялікі палец у рот.

«Слон»: Удзельнік, якога абралі, паказвае хобат слана, выцягваючы складзеныя разам рукі перад сабой і рухаючы імі ўверх і ўніз. Удзельнікі па баках паказваюць вушы слана, выцягваючы рукі над галавой у паўкола, адначасова адхіляючыся ў бок ад «хобата».

«Пальма»: Удзельнік, якога абралі, паднімае рукі ўверх, паказваючы самае высокае лісце пальмы. Удзельнікі па баках выцягваюць рукі ўверх і адлюстроўваюць бакавое лісце пальмы. Яны адхіляюцца корпусам у бок ад цэнтра.

Фігуры

Утвараюцца два колы з роўнай колькасцю ўдзельнікаў, адно кола ў сярэдзіне другога. Яны становяцца тварам адзін да аднаго, з праежкам у 1 метр. Тыя, што знаходзяцца ў сярэдзіне, павінны стаяць нерухома, а тыя, што звонку, ствараюць «унутраным» форму, рухаючы іх рукамі, нагамі, галовамі і г.д. Калі адзін удзельнік зробіў з іншага фігуру, ён пераходзіць да наступнага. Тыя ўдзельнікі, каму ўжо надалі форму, павінны застыць у гэтым становішчы, пакуль наступны ўдзельнік не прыйдзе і не створыць ім новую форму. Прыкладна праз пяць хвілін удзельнікі мяняюцца месцамі, гэта значыць «унутраныя» становяцца «вонкавымі» і надаюць форму «ўнутраным».

Пасля таго, як удзельнікі нейкі час папрактыкаваліся, варта падвесці вынікі і прааналізаваць гульню. Што адчувалі ўдзельнікі, калі надавалі форму іншым? Што яны адчувалі, калі ім самім надавалі форму? На што ў іх ішло больш часу: на тое, каб надаць форму іншым, або на прыняцце формы? Чаму? Якую выснову мы можам для сябе з гэтага зрабіць?

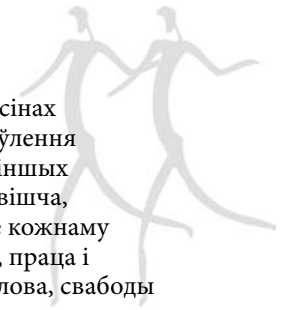
Гэтае практыкаванне паказвае, што людзі фарміруюць адзін аднаго праз кантакт і зносіны. Мы выпрабаваем на сабе ўплыў іншых і з'яўляемся ў пэўнай ступені «прадуктам» іншых. Таму мы павінны клапаціцца пра іншых і ўплываць адзін на аднаго станоўча. Гэтае практыкаванне можна выкарыстоўваць у сувязі з тэмамі «ідэнтычнасць» і «міжкультурнае ўзаемаразуменне».

5 Права чалавека – уводзіны

Правы чалавека – гэта правы індывіда і абавязацельствы дзяржавы

Правы чалавека вызначаюць, якія абавязацельствы ўлады маюць у адносінах да людзей. Кожная дзяржава адказвае за забеспячэнне аднолькавага стаўлення да ўсіх людзей незалежна ад колеру скуры, мовы, рэлігіі, палітычных ці іншых поглядаў, нацыянальнасці і сацыяльнага паходжання, маёмаснага становішча, нараджэння і іншых умоў. Улады таксама адказваюць за прадастаўленне кожнаму харчавання, абароны і сацыяльных выгод, такіх як школьнае навучанне, праца і медыцынскія паслугі, а таксама доступу да навукі і культуры, свабоды слова, свабоды веравызнання, свабоды асацыяцыі і права на ўдзел у кіраванні краінай.

5.1. Этычныя асновы

Сутнасць канцэпцыі правоў чалавека – у жаданні абараніць чалавечую годнасць. З гэтай мэтай правы чалавека вызначаюць некаторыя асноватворныя стандарты жыцця індывідаў, якія павінны быць выкананымі. Іх універсальнасць вынікае з таго факта, што прынамсі ў гэтых адносінах усе людзі роўныя. Такім чынам, *чалавечая годнасць і раўнацэннасць* – гэта ключавыя каштоўнасці правоў чалавека. Правы чалавека заснаваныя, такім чынам, на этычных нормах. Права на жыццё заснавана на ўяўленні аб недапушчальнасці пазбаўлення кагосьці жыцця. Права на ежу заснавана на ўяўленні аб недапушчальнасці адмаўляць людзям у харчаванні. Права на свабоду выцякае з уяўлення аб недапушчальнасці ўтрымліваць кагосьці ў няволі. Права на абарону ад дыскрымінацыі заснавана на ўяўленні аб тым, што дыскрымінаваць несправядліва і г.д.

Ці ўяўляюць, зыходзячы з гэтага, правы чалавека найменшае агульнае кратнае універсальнай этыкі? Многія так лічаць, у той час як іншыя сцвярджаюць, што маральныя нормы зменлівыя і залежаць ад часу і месца. У нас зараз няма неабходнасці даваць ацэнку гэтаму пытанню. Дастаткова сказаць, што правы чалавека прызнаюцца сёння, так бы мовіць, усімі дзяржавамі, з чаго мы можам зрабіць выснову, што іх этычныя асновы таксама падзяляюцца ва ўсім свеце.

Асноватворныя этычныя каштоўнасці складаюць падмурак і даюць нарматыўную легітымнасць шырокай міжнароднай сістэме правоў чалавека, якая стваралася пасля Другой сусветнай вайны і якая дае індывідам правы і надзяляе дзяржаву абавязкамі. Паколькі ўсе людзі жывуць у дзяржавах, то дзяржавы павінны ствараць умовы для выканання і самі выконваць правы чалавека. Зыходзячы з гэтага, улада дзяржавы не можа быць абсалютнай, а павінна абмяжоўвацца такім чынам, каб для насельніцтва краіны ствараліся мінімальныя стандарты годнага жыцця.

5.2. Перадгісторыя

Гісторыя правоў чалавека такая ж старажытная, як гісторыя самога чалавецтва. Увесь час людзі змагаліся з несправядлівасцю, супраць аўтарытарных кіраўнікоў, за свабоду і лепшыя ўмовы жыцця. За сваю гісторыю правы чалавека прайшлі шлях ад ідэі да канкрэтных правоў, за якія змагаюцца групы людзей і асобныя людзі, і нарэшце – да міжнародных абавязацельстваў дзяржаў.

Асноўны механізм правоў чалавека заснаваны на старажытнай ідэі вылучэння ўмоў тым, хто мае ўладу, каб яны не маглі ажыццяўляць сваю ўладу адвольна, а дзейнічалі на карысць свайго народа. Ужо 4000 гадоў назад у Іраку, як гаворыцца ў вядомым старажытнейшым зборы законаў – Законах Хамурапі, улада не

павінна ажыццяўляцца адвольна, ёю неабходна кіраваць: «Няхай царствам кіруе справядлівасць (...) і не дазволіць моцным прыгнятаць слабых... адукоўвае краіну і будзе на карысць народа». Але хаця ідэя правоў чалавека потым неаднаразова ўзнікала ў гісторыі філасофіі, гісторыя чалавецтва ў значнай ступені стваралася кіраўнікамі, якія эксплуатавалі свой народ або ўцягвалі яго ў войны і канфлікты.

Паралельна з тэхналагічнымі, эканамічнымі і палітычнымі зменамі змяніліся таксама і ўладныя адносіны ў грамадстве. Павольна, але слушна розныя групы вылучалі патрабаванні аб пашырэнні свабоды і павагі да сваіх правоў. Тыя, хто мае ўладу, паступова былі вымушаныя падпарадкоўвацца гэтым патрабаванням.

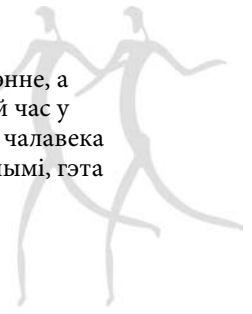
Першым важным дакументам, які вызначаў правы індывідаў у адносінах да ўлад, была англійская Вялікая хартыя вольнасцяў 1215 г. Гэта «Вялікая дэкларацыя правоў» была напісана дваранамі і духавенствам у знак пратэсту супраць злоўжывання каралём сваёй уладай, каб прымусіць яго падпарадкоўвацца закону. У гэтым дакуменце быў пералічаны шэраг свабод, такіх як права ўласнасці грамадзян, забарона празмерна высокіх падаткаў і роўнасць перад законам. Хаця кароль і не выконваў Вялікую хартыю, гэты дакумент меў вялікі ўплыў, яго часта цытавалі і спасылаліся на яго.

У 17-м і 18-м стагоддзях шэраг еўрапейскіх філосафаў, у тым ліку Джон Лок (1632–1704 гг.), уводзяць паняцце «натуральных правоў чалавека». Гэта правы, якія належаць чалавеку толькі таму, што ён з’яўляецца чалавекам, а не таму, што ён мае адносіны да пэўнай краіны, рэлігіі ці групы. Ідэі Лока аказалі вялікі ўплыў на развіццё правоў чалавека ў эпоху Асветы. Ён лічыў, што ўсе людзі народжаныя свабоднымі і роўнымі і валодаюць аднолькавымі правамі. У сваёй тэорыі прававой дзяржавы ён сцвярджаў, што законы павінны нязменна кіраваць грамадствам і кіраўнікамі. Законы павінны распаўсюджвацца і на кіраўнікоў.

Ідэі Асветы пра правы чалавека таксама мелі вялікі ўплыў у Францыі ў 18-м стагоддзі. Расла незадаволенасць грамадзян палітыкай эксплуатацыі, якую праводзіў кароль і арыстакратыя, у тым ліку празмернымі падаткамі. Падчас Французскай рэвалюцыі 1789 г. грамадзяне аб’ядналіся пад лозунгам «Свабода, роўнасць і братэрства» і ў адпаведнасці з філасофіяй Лока сталі вылучаць патрабаванні свабоды слова, свабоды сумлення, законнасці, абароны права ўласнасці і права займацца прадпрымальніцкай дзейнасцю. У Дэкларацыі правоў чалавека і грамадзяніна, якая з’явілася ўслед за рэвалюцыяй, гаварылася, што «людзі нараджаюцца і застаюцца свабоднымі і роўнымі ў правах». Новыя ідэі аб тым, як арганізоўваць адносіны паміж грамадзянамі і ўладамі, уключаючы прынцып роўнасці перад законам, прыйшлі на змену ранейшай сістэме прывілеяў арыстакратыі. Хаця за рэвалюцыяй наступіла рэакцыя і тысячы людзей былі пазбаўлены жыцця па самавольству і падчас крывавага беспарадкаў у наступныя гады, дэкларацыя ўсё ж атрымала велізарнае значэнне для ўсяго палітычнага развіцця ў Еўропе.

У канцы 18-га стагоддзя ідэі правоў чалавека атрымалі падтрымку і ў Амерыцы. У 1776 г. большасць брытанскіх калоній у Паўночнай Амерыцы абвясцілі сваю незалежнасць ад Брытанскай імперыі. У амерыканскай Дэкларацыі незалежнасці быў замацаваны шэраг правоў чалавека. У 1791 г. пад уплывам Французскай рэвалюцыі ў Канстытуцыю былі ўнесены папраўкі, якія гарантавалі грамадзянам шэраг свабод і атрымалі назву Біль аб правах.

Французская і амерыканская дэкларацыі правоў набылі міжнароднае значэнне, а правы чалавека былі ўключаны ў многія канстытуцыі, якія прымаліся ў той час у Еўропе. Аднак, нягледзячы на тое, што асобныя дзяржавы ўключалі правы чалавека ў свае канстытуцыйныя законы, правы чалавека ўсё ж не сталі універсальнымі, гэта значыць не распаўсюджваліся на ўсіх людзей ва ўсім свеце.

5.3. ААН і універсальныя правы чалавека

Сучасныя міжнародныя правы чалавека ўпершыню пабачылі свет у рамках ААН (Арганізацыі Аб'яднаных Нацый) у 1948 г., калі была прынята Усеагульная дэкларацыя правоў чалавека. Толькі тады правы чалавека ўпершыню сталі *універсальнымі*.

Перадумовамі прыняцця Усеагульнай дэкларацыі стала Другая сусветная вайна і стварэнне ААН. Вайна забрала больш за 50 мільёнаў жыццяў, былі разбураны і знаходзіліся ў руінах цэлыя краіны і тэрыторыі. Нацысцкі рэжым, акрамя захопніцкай вайны супраць іншых краін, вёў вайну супраць асобных груп насельніцтва. Яўрэі, цыганы, гомасэксуалісты, інваліды і іншыя прызнаваліся рэжымам непаўнавартаснымі. Нацысцкая дзяржава інстытуцыяналізавала дыскрымінацыю і законы аб розным стаўленні да людзей. Напрыклад, у Нюрнбергскіх законах 1935 г. гаворыцца:

Забараняюцца шлюбныя сувязі паміж яўрэямі і грамадзянамі нямецкай ці роднаснай крыві (...) *Забараняюцца пазашлюбныя сувязі паміж яўрэямі і грамадзянамі нямецкай ці роднаснай крыві (...)* *Тыя, хто парушаць гэту забарону, будуць несці пакаранне ў турме.*

Канцэнтрацыйныя лагеры або лагеры знішчэння, як іх яшчэ называюць, сталі жахлівым сімвалам зла. У іх былі забітыя мільёны людзей, 6 мільёнаў – проста таму, што яны яўрэі.

Агульны вопыт людзей і ўладаў, якія перажылі жахі Другой сусветнай вайны, дазволіў ім прыйсці да згоды пра неабходнасць стварэння сусветнай арганізацыі, закліканай працаваць за мір у міжнароднай супольнасці. ААН (Арганізацыя Аб'яднаных Нацый) была створана ў ЗША ў чэрвені 1945 г.¹ На канферэнцыі ў Сан-Францыска, дзе абмяркоўваліся мандат і правілы дзейнасці новай арганізацыі, тон перамоваў задаваў краіны, якія перамаглі ў Другой сусветнай вайне. Першапачаткова іх не вельмі цікавілі правы чалавека. Аднак на канферэнцыі прысутнічалі прадстаўнікі шматлікіх недзяржаўных арганізацый, і яны сумесна з дэлегатамі шэрагу невялікіх краін актыўна лобавалі правы чалавека, спрабуючы паставіць іх у цэнтр абмеркавання. Акрамя гэтай актыўнасці, была яшчэ адна акалічнасць, якая схіліла дзяржавы да ўключэння правоў чалавека ў кола важнейшых задач ААН: справядзачы аб тым, што адбывалася ў канцэнтрацыйных лагерах падчас вайны.

Экстрэмальны характар і маштабнасць прыгнёту адкрылі вочы сусветнай супольнасці на неабходнасць міжнароднай абароны правоў чалавека. Гэта абарона павінна была абапірацца на міждзяржаўную арганізацыю, якая была б здольная спыніць сілавое ўмяшальніцтва і сачыць за тым, каб дзяржавы прымалі законы, якія адпавядаюць правам чалавека. Нельга было больш дапусціць, каб улады ў

¹ Беларусь з'яўляецца адной з краін – заснавальніц ААН.

нейкай дзяржаве прыгняталі сваё насельніцтва, а іншыя дзяржавы і міжнародная супольнасць не мелі б права і абавязку ўмяшання. Статут ААН 1945 г. абвясчае, што ААН павінна працаваць над умацаваннем міру і супрацоўніцтва паміж дзяржавамі і абараняць правы чалавека. Аднак у Статуце ААН не гаварылася больш падрабязна пра *змест* правоў чалавека. Таму была створана спецыяльная камісія для выпрацоўкі азначэнняў правоў чалавека.

Камісія ААН па правах чалавека складалася з 18 краін-удзельніц², якія прадстаўлялі ўсе кантыненты і належалі да розных рэлігій і светапоглядаў³. Пасля больш за два гады перамоў і кампрамісаў праца камісіі завяршылася прыняццем пастановы аб Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека ад 10 снежня 1948 г., якая ўспрымаецца многімі як найважнейшы дакумент, распрацаваны ААН. З 56 дэлегацый 48 прагаласавалі «за», 8 устрымаліся.⁴ Ні адна дзяржава не прагаласавала «супраць».

Дэкларацыя складаецца з 30 артыкулаў, якія вызначаюць правы чалавека. З прыняццем дэкларацыі правы чалавека сталі часткай міжнароднага публічнага права і глабальнай канцэпцыяй. Упершыню былі распрацаваны міжнародныя правілы, якія апісваюць тое, як дзяржавы павінны ставіцца да сваіх жыхароў. Такім чынам ААН умешвалася ў суверэнітэт дзяржавы. Тое, як органы ўлады ў дзяржаве ставяцца да свайго насельніцтва, перастала быць прыватнай справай толькі самой гэтай дзяржавы, а стала справай іншых дзяржаў і міжнароднай супольнасці.

У кнізе «Гісторыя правоў чалавека» (2004 г.) Мішлен Р. Ішэй піша, што за кожнай гістарычнай заваёвай у сферы правоў чалавека наступаў перыяд глыбокай рэакцыі. Яскравым прыкладам гэтага можа стаць прыцып усеагульнасці, за які змагаліся яшчэ падчас Французскай рэвалюцыі, але які быў выцеснены нацыяналістычнай рэакцыяй. Аднак яна адзначае, што рэакцыйныя сілы ўсё ж не могуць цалкам адмяніць заваёваў мінулага. Наадварот, гісторыя захоўвае заваёвы правоў чалавека, і кожнае новае пакаленне выбудоўвае ўсё новыя чаканні і надзеі, адштурхоўваецца ад таго, што ўжо дасягнулі іх папярэднікі, працягваючы змагацца за паляпшэнне свайго існавання і вызваленне ад аўтарытарных кіраўнікоў.

Сучаснае разуменне правоў чалавека, зафіксаванае ва Усеагульнай дэкларацыі, можна лічыць сінтэзам некалькіх лепшых элементаў бесперапыннага працэсу змен, які стварае гісторыю.

5.4. Якія правы?

Першыя два артыкулы Усеагульнай дэкларацыі ўтрымліваюць галоўныя каштоўнасці: *чалавечая годнасць і раўнацэннасць*. У Артыкуле 1 гаворыцца, што «ўсе людзі нараджаюцца свабоднымі і роўнымі ў сваёй годнасці і правах (...)». Артыкул 2 развівае канцэпцыю роўнасці, падкрэсліваючы, што ўсе людзі валодаюць аднымі і

² У камісію, якая займалася распрацоўкай Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека, уваходзіў у тым ліку і прадстаўнік Беларусі.

³ Для таго, каб знайсці агульную мову і агульны падмурак для этычнага фундаменту, ЮНЕСКА (Арганізацыя ААН па пытаннях адукацыі, навукі і культуры) было даручана сабраць меркаванні ўсіх буйных цывілізацый і рэлігій пра разуменне «агульнага добра» і іх пажаданні, што павінна быць уключана ў тэкст Усеагульнай дэкларацыі. Камісія таксама аспрэчыла меркаванне пра тое, што правы з'яўляюцца «выключна» заходняй канцэпцыяй, якая ўзнікла ў эпоху Асветы, хаця мысліцелі гэтага перыяду сапраўды зрабілі вялікі ўнёсак у распрацоўку пытання.

⁴ Пры галасаванні Беларусь устрымалася.

тымі ж правамі: «Кожны чалавек павінен валодаць усімі правамі і ўсімі свабодамі, абвешчанымі дадзенай Дэкларацыяй, без ніякага адрознення, як адносна расы, колеры скуры, полу, мовы, рэлігіі, палітычных або іншых перакананняў, нацыянальнага або сацыяльнага паходжання, маёмаснага, саслоўнага або іншага становішча (...)». Гэтае палажэнне часта называюць прынцыпам у абарону ад дыскрымінацыі. Артыкулы 3–30 падрабязней вызначаюць змест розных правоў.

Нярэдка правы чалавека падзяляюць на дзве катэгорыі: *палітычныя і грамадзянскія правы*; *сацыяльныя, эканамічныя і культурныя правы*. Першую катэгорыю часта называюць свабодамі. Правы, якія адносяцца да яе, былі сфармуляваны ў эпоху Асветы. Другую катэгорыю часта называюць сацыяльнымі правамі, іх прызнання дамагаўся міжнародны працоўны рух у сувязі з прамысловай рэвалюцыяй у 19-м і 20-м стагоддзях⁵.

Грамадзянскія правы абараняюць жыццё, недатыкальнасць, свабоду сумлення, правапарадак, прыватнае і сямейнае жыццё, свабоду слова і сходаў, свабоду асацыяцыі і перамяшчэння.

Палітычныя правы забяспечваюць права на ўдзел у кіраванні сваёй краінай – праз права абіраць і быць абраным.

Эканамічныя правы забяспечваюць права на працу, права на стварэнне і ўдзел у прафсаюзах, права на забастоўку і на годны ўзровень жыцця.

Сацыяльныя правы забяспечваюць права індывіда на падтрымку дзяржавы пры страце працы, хваробе, непрацаздольнасці і ў іншых выпадках, якія знаходзяцца па-за сферай кантролю самога чалавека.

Культурныя правы забяспечваюць права на навучанне і ўдзел у культурным жыцці, выкарыстанне навукі і аўтарскага права.

5.5. Абарона правоў чалавека

Станаўленне і рэалізацыя правоў чалавека адбываецца ў тры этапы. Спачатку распрацоўваюцца міжнародныя дакументы, якія вызначаюць абавязальствы дзяржаў у сферы правоў чалавека. Калі дэкларацыі маюць «голькі» маральную і палітычную сілу, то канвенцыі – яшчэ і юрыдычную. Як правіла, спачатку распрацоўваюцца дэкларацыі, а затым ужо – канвенцыі, якія ўтрымліваюць абавязальствы, як, напрыклад, Дэкларацыя ААН аб правах дзіцяці (1959 г.), за якой з’явілася Канвенцыя ААН аб правах дзіцяці (1989 г.).

Пасля складання тэксту міжнароднай канвенцыі дзяржавы павінны ратыфікаваць яе і такім чынам прыняць на сябе вызначаныя абавязальствы. Трэцім этапам з’яўляецца выкананне дзяржавамі абавязальстваў такім чынам, каб правы чалавека былі рэалізаваныя на тэрыторыі гэтай краіны. Для таго, каб міжнародныя канвенцыі мелі максімальнае ўздзеянне і легітымнасць, трэба, каб іх ратыфікавала як мага больш краін. ААН і іншыя міжнародныя арганізацыі маюць у гэтым сэнсе вызначальную функцыю, у той час як дзяржавы нясуць адказнасць за рэалізацыю. У індывідаў узнікаюць правы, а ў дзяржаў – абавязальствы.

Нацыянальная абарона

Ва ўсіх краінах ёсць шмат органаў і інстытутаў, якія закліканы абараняць правы чалавека. Найважнейшую адказнасць за гэтую працу нясе дзяржава.

⁵ Гэтыя катэгорыі таксама называюць першым і другім пакаленнямі правоў, сыходзячы з іх храналагічнай паслядоўнасці.

Органы дзяржаўнай улады

Галоўным спосабам, з дапамогай якога дзяржава можа працаваць над рэалізацыяй міжнародных правоў чалавека, з'яўляецца забеспячэнне іх у заканадаўстве. Многія дзяржавы ўжо маюць заканадаўства, якое добра абараняе правы чалавека, і яны без праблем ратыфікуюць міжнародныя канвенцыі. Іншыя павінны будучь правесці вялікую падрыхтоўчую працу, каб прывесці нацыянальнае заканадаўства ў адпаведнасць з канвенцыяй. Перш чым дзяржава далучаецца да канвенцыі, яна звычайна вывучае, якія абавязацельствы канвенцыя ўтрымлівае і якім чынам можна іх выканаць. Часта дзяржава бывае вымушана змяніць сваё нацыянальнае заканадаўства, каб прывесці яго ў адпаведнасць з міжнароднымі канвенцыямі. Калі законы знаходзяцца ў гармоніі з правамі чалавека, важна, каб праваахоўныя органы і суды выконвалі іх палажэнні, праводзілі расследаванні і выносілі прысуды па фактах парушэння правоў чалавека. Дзяржава можа таксама прымаць іншыя меры па паляпшэнні абароны правоў чалавека. Яна можа заснаваць пасаду ўпаўнаважанага па правах чалавека, ажыццяўляць спецыяльныя меры абароны найменш абароненых груп, займацца асветніцкай дзейнасцю і распаўсюджаннем інфармацыі як сярод дзяржаўных службоўцаў, так і сярод насельніцтва ў цэлым, уключаючы школьнікаў.

Грамадзянская супольнасць

Таксама і іншыя інстытуты ў кожнай краіне могуць працаваць над абаронай правоў чалавека. Многія з іх адносяцца да «грамадзянскай супольнасці». Гэтае паняцце азначае ўсе інстытуты грамадства, якія не адносяцца да сферы дзяржаўнай улады ці сфармаванага ўладнага апарату. Аднымі з важнейшых інстытутаў грамадзянскай супольнасці з'яўляюцца няўрадавыя арганізацыі (NGO)⁶, якія таксама называюць незалежнымі, таму што яны свабодныя думаць і казаць, не аглядаючыся на афіцыйную пазіцыю дзяржавы.

Многія з такіх арганізацый створаны энтузіястамі, якія маюць намер працаваць над рэалізацыяй правоў чалавека. Часта такія арганізацыі становяцца выразнікамі інтарэсаў неабароненых груп, такіх як уцекачы, дзеці, зняволеныя, прастытуткі і інш. Важнай мэтай іх працы з'яўляецца ўздзеянне і ціск на ўладу для паляпшэння сітуацыі гэтых груп. Арганізацыі часта маюць шырокую грамадскую падтрымку і высокакампетэнтныя ў сваіх спецыфічных галінах. У дэмакратычных краінах улады да іх часта прыслухоўваюцца і сур'ёзна ўспрымаюць іх меркаванне. Нярэдка паміж арганізацыямі і дзяржавай складаецца дыялог, і ў многіх краінах арганізацыі атрымліваюць ад дзяржавы маральную і фінансавую падтрымку⁷.

Гэтыя арганізацыі маюць розныя мэты дзейнасці і выкарыстоўваюць розныя метады працы. Акрамя кансультацыйнай дзейнасці і канкрэтнай дапамогі асобным людзям, яны могуць назіраць за сітуацыяй з правамі чалавека і даваць рэкамендацыі ўладам. Яны таксама могуць распаўсюджаць інфармацыю пра канкрэтныя справы і праблемы ў СМІ, каб стварыць яшчэ большы грамадскі ціск. Многія з іх выконваюць важную асветніцкую працу. Шэраг арганізацый аказваюць фінансавую і прафесійную дапамогу іншым па абароне правоў чалавека ў розных краінах.

Прыклады такіх няўрадавых арганізацый у Нарвегіі – гэта Нарвежская арганізацыя дапамогі ўцекачам (NOAS), Асацыяцыя інвалідаў (FFO), «Выратуйце дзяцей», Нарвежскі Хельсінскі камітэт, Антырасісцкі цэнтр і «Міжнародная амністыя –

⁶ Ад англійскага Non-Governmental Organization – «няўрадавая арганізацыя».

⁷ Арганізацыі павінны вельмі асцярожна падыходзіць да супрацоўніцтва з дзяржаўнымі органамі і старацца не ўстанаўліваць занадта цесны кантакт, паколькі яны могуць падпаści пад крытыку за страту незалежнасці.

Нарвегія». Многія з іх маюць партнёрскія арганізацыі за мяжой і належаць да больш шырокіх міжнародных сетак. «Міжнародная амністыя» – гэта найбуйнейшая міжнародная праваабарончая арганізацыя, якая мае больш за 2 мільёны членаў.

У краінах, дзе адбываюцца грубыя парушэнні правоў чалавека, улады могуць успрымаць недзяржаўныя арганізацыі як надакучлівыя і пагрозлівыя, паколькі яны крытыкуюць дзяржаву. У многіх краінах актывістаў-праваабаронцаў пераследуюць і забіваюць. Таму важна, каб праваабаронцы з розных краін выказвалі салідарнасць, паведамлялі пра тое, што адбываецца, і дапамагалі адзін аднаму іншымі спосабамі.

Сродкі масавай інфармацыі

Свабодныя і незалежныя СМІ з'яўляюцца адным з важнейшых інстытутаў дэмакратычнага грамадства, і таму іх роля ў праваабарончай дзейнасці неацэнная. Яны сочаць за выкананнем важных задач, такіх як інфармаванне грамадскасці, арганізацыя дэбатаў, крытыка грамадства, інфармаванне пра варты крытыкі акалічнасці і іх выкрыццё. СМІ маюць вялікую магчымасць уплыву на грамадскае меркаванне, таму іх часта называюць чацвёртай уладай. А гэта ўскладае велізарную адказнасць. Часта людзі даведваюцца пра парушэнні правоў чалавека з тэлебачання, радыё і газет. У свабодным і дэмакратычным грамадстве СМІ павінны быць «вартавым сабакам», які заўсёды паведамляе, як толькі дзяржава пачынае злоўжываць сваёй уладай. Калі СМІ звяртаюць увагу на парушэнні правоў і варты крытыкі акалічнасці, гэта стварае ціск на ўлады з мэтай ажыццявіць станоўчыя змены.

У пэўных краінах небяспечна быць журналістам, пісаць ці выказвацца адносна парушэнняў правоў чалавека. Аўтарытарныя кіраўнікі не любяць негатыўнай ацэнкі свайго кіравання і могуць выкарыстаць супрацьпраўныя спосабы, каб пазбегнуць крытыкі. Штогод забіваюць многіх журналістаў. Вялікая колькасць журналістаў нязменна апынаецца ў турмах за крытыку палітыкі ўлад.

Бізнес

Бізнес карыстаецца вельмі шырокім уплывам у грамадстве і таксама можа рознымі спосабамі ўмацоўваць правы чалавека. Па-першае, прамыслоўцы могуць прадаставіць сваім работнікам надзейную абарону здароўя, стварыць камфортныя і бяспечныя ўмовы працы, дазволіць дзейнасць прафсаюзаў, а таксама забяспечыць удзел работнікаў у прыняцці рашэнняў па пытаннях, якія закранаюць іх. Прадпрыемствы і кампаніі павінны супрацоўнічаць з органамі ўлады і працаваць, выконваючы правы чалавека.

У наш час існуе шмат кампаній і прадпрыемстваў, якія працуюць адразу ў шэрагу краін. Гэта так званыя транснацыянальныя кампаніі (ТНК), якія выкарыстоўваюць міжнародныя вытворчыя ланцужкі, пераносячы вытворчасць у краіны з таннай працоўнай сілай і прадаючы сваю прадукцыю ў іншых краінах па больш высокіх коштах. Многія з гэтых прадпрыемстваў маюць вялікі абарот і валодаюць велізарным уплывам. Са 100 найбуйнейшых эканамічных адзінак свету 51 – гэта ТНК, а 49 – гэта дзяржавы. У той час як большасць дзяржаў падлягаюць дэмакратычнаму кантролю, гэтага зусім нельга сказаць пра кампаніі⁸. Часта важнейшым матывам іх дзейнасці з'яўляецца імкненне зарабіць як мага больш грошай, і, на жаль, ёсць прыклады таго, што гэта робіцца за кошт ушчамлення правоў чалавека. У апошнія гады ААН і іншыя арганізацыі шчыльна пачалі займацца гэтымі праблемамі. У 1999 г. па ініцыятыве ААН была створана сусветная сетка прадпрыемстваў «Глобал кампакт», у якую ўваходзяць кампаніі, якія імкнуцца працаваць з выкананнем дзелавой этыкі і правоў чалавека.

⁸ Выключэнне складаюць прадпрыемствы, доля дзяржаўнай уласнасці ў якіх складае больш за 50 %.

Яе мэта – павысіць разуменне грамадствам ступені адказнасці бізнесу ў абароне правоў чалавека. Многія кампаніі прызнаюцца сёння ў тым, што падзяляюць такую адказнасць, і распрацавалі ўласныя этычныя стандарты сваёй дзейнасці.

Кампаніі, якія прыходзяць у краіны, дзе маюцца масавыя парушэнні правоў чалавека, павінны спрабаваць адыграць вялікую ролю ў паляпшэнні сітуацыі. Яны могуць прад'яўляць патрабаванні ўладам краіны, перш чым зрабяць інвестыцыі, і не прымаць карупцыі. Калі яны даведаюцца пра парушэнні правоў, то могуць запатрабаваць вызвалення палітычных зняволеных, заявіць пра неабходнасць дазволу на дзейнасць прафсаюзаў і непрымальнасць катаванняў. Павінна быць зразумела, што і прадпрыемствам самім неабходна выконваць правы чалавека. Дзіцячая праца не павінна быць дазволенай, а дзейнасць кампаніі павінна грунтавацца на прафесійных правах работнікаў, а таксама свабодзе слова і аб'яднанняў.

Многія лічаць, што кампаніі павінны трымацца далей ад краін, дзе адбываюцца сур'ёзныя парушэнні правоў чалавека, такім чынам пазбаўляючы ўлады ў гэтай краіне легітымнасці. Другія лічаць, што бізнес можа працаваць і там, але ў той жа час ён павінен быць крытычным да рэчаіснасці. Яны лічаць, што бізнес, выкарыстоўваючы свае сувязі, можа аказаць уплыў на дзяржавы і ў асобных сітуацыях спыніць катаванні, выратаваць жыцці людзей там, дзе дзеянні іншых арганізацый не дасягаюць поспеху.

Асобныя грамадзяне

Хаця правы чалавека перш за ўсё з'яўляюцца адказнасцю дзяржавы, асобныя людзі таксама вельмі шмат значаць. Таму што кожны чалавек можа змяніць сітуацыю. Варта нагадаць, што дзяржава таксама складаецца з асобных людзей, якія разам утвараюць нешта большае. І як індывіды, мы заўсёды валодаем магчымасцю паўплываць на сітуацыю. Мы можам зрабіць вельмі шмат для абароны правоў чалавека. Напрыклад, пачаць абмяркоўваць праблемы правоў чалавека са сваімі блізкімі, на працы ці ў школе. Пісаць лісты ў газеты, тэлефанаваць ім, арганізоўваць дабрачынныя акцыі, праводзіць дэманстрацыі і кампаніі. Калі вы гатовы выдзеліць на праваабарончую працу больш часу, вы можаце ўступіць у арганізацыі і працаваць у іх добраахвотнікам. Мы таксама нясем вялікую адказнасць і як выбаршчыкі. Нам трэба аддаваць свой голас палітыкам, якія занепакоены праблемай правоў чалавека як у нашай краіне, так і за мяжой. Далей важна ўсвядомлена падыходзіць да таго, што мы робім як спажывуцы. «Думайце глабальна, дзейнічайце лакальна» – вось лозунг, які можна паспяхова выкарыстоўваць. Не купляйце адзенне асобных марак, калі вы ведаеце, што гэтыя фірмы выкарыстоўваюць дзіцячую працу за мяжой. Байкатуйце тавары, якія імпартуюцца з краін, дзе сістэматычна парушаюцца правы чалавека.

Як людзі, мы залежым ад іншых і самі таксама ў нейкай ступені трымаем у руках жыцці іншых. У нашых сілах нашкодзіць іншым і, адпаведна, несці адказнасць за тое, каб не рабіць гэтага. У нас ёсць не толькі свабода прымаць уласныя рашэнні, але і абавязак прымаць адказнасць за іх. Акрамя таго, каб выкарыстоўваць нашу свабоду патрабаваць выканання нашых правоў, мы таксама павінны выконваць наш абавязак – паважаць правы іншых. І калі мы станавімся сведкамі прыгнёту, дыскрымінацыі ці парушэння правоў чалавека, мы павінны на гэта рэагаваць.

Ніколі не сумнявайцеся ў тым, што малыя групы захопленых людзей, якія думаюць, могуць змяніць свет. На самай справе толькі ім і ўдавалася змяніць штосьці.

(Маргарэт Мід)

Міжнародная абарона

Міжнародная супольнасць мае шэраг механізмаў стымулявання і ўплыву, нават у некаторых выпадках – прымусу дзяржаў да выканання правоў чалавека, паколькі яна валодае заканадаўча замацаваным правам крытыкаваць і, магчыма, ужываць іншыя формы рэагавання, калі дзяржавы не выконваюць сваіх абавязкаў па выкананні правоў чалавека і забеспячэнні іх. На Сусветнай канферэнцыі па правах чалавека ў Вене ў 1993 г., у якой удзельнічала 171 дзяржава з прыкладна 200 існуючых, зноў было падкрэслена, што правы чалавека з’яўляюцца «легітымным міжнародным пытаннем».

Ніжэй мы разгледзім сістэму ААН як важнейшую глабальную сістэму абароны правоў чалавека. Далей мы таксама каротка разгледзім рэгіянальныя сістэмы, міжнародныя крымінальныя суды і недзяржаўныя органы.

Сістэма ААН

Юрыдычныя механізмы

Пры ратыфікацыі канвенцый аб правах чалавека дзяржавы абавязваюцца накіроўваць справаздачы ў ААН аб выкананні канвенцый на нацыянальным узроўні. Справаздачы разглядаюцца так званымі *канвенцыйнымі органамі*, напрыклад, Камітэтам супраць катаванняў, Камітэтам па правах дзіцяці⁹. Камітэты складаюцца з незалежных экспертаў, якія аналізуюць справаздачы і даюць каментары адносна таго, дзе праца ідзе паспяхова, а што можна палепшыць. Чакаецца, што дзяржава палепшыць сваю практыку ў тых сферах, якія ААН падвергла крытыцы.

Палітычны ціск

У сучасным свеце існуюць вялікія праблемы ў сферы правоў чалавека. Часта яны з’яўляюцца вынікам таго, што дзяржавы свядома парушаюць правы чалавека і не жадаюць мяняць сваю палітыку. Гэта могуць быць аўтарытарныя рэжымы і органы ўлады, якія дыскрымінаюць этнічныя групы, вядуць агрэсіўныя ваенныя дзеянні, прымяняюць катаванні, выкраданні, забойствы і іншыя дзеянні, што парушаюць правы чалавека. Усё гэта з’яўляецца сур’ёзнымі праблемамі для ААН.

Многія з дзяржаў, якія дапускаюць прыгнёт, не ратыфікавалі канвенцыі, або нават калі яны зрабілі гэта, не ўспрымаюць наступстваў ратыфікацыі сур’ёзна¹⁰. У такіх

⁹ Не ўсе канвенцыі маюць свае канвенцыйныя органы. Тады для кантролю і адсочвання сітуацыі ў дзяржавах выкарыстоўваюцца іншыя механізмы. У любым выпадку чакаецца, што дзяржава будзе супрацоўнічаць з ААН і накіроўваць у ААН справаздачы пасля ратыфікацыі канвенцый. Рэспубліка Беларусь удзельнікам Міжнароднага пакту аб грамадзянскіх і палітычных правах, Міжнароднага пакту аб эканамічных, сацыяльных і культурных правах, Канвенцыі аб ліквідацыі ўсіх форм расавай дыскрымінацыі, Канвенцыі супраць катаванняў і іншых жорсткіх, бесчалавечных або зневажаючых годнасць відаў абыходжання і пакарання, Канвенцыі аб ліквідацыі ўсіх форм дыскрымінацыі ў дачыненні да жанчын і Канвенцыі аб правах дзіцяці.

¹⁰ Некаторыя ігнаруюць паграбаванне накіроўваць справаздачы ў канвенцыйныя органы. Так, Рэспубліка Беларусь, ратыфікаваўшы першы Факультатыўны пратакол да Міжнароднага пакта аб грамадзянскіх і палітычных правах (уступіў у сілу 30 снежня 1992 года), абавязалася падаваць перыядычныя даклады па сітуацыі з правамі чалавека ў краіне. Разам з тым апошні перыядычны даклад у камітэт Беларусь падала 6 лістапада 1997 года, сваё абавязальства па падачы наступных дакладаў, якія павінны былі быць прадстаўлены 7 лістапада 2001 года і 7 лістапада 2006 года, Рэспубліка Беларусь праігнаравала. Ратыфікаваўшы Канвенцыю супраць катаванняў (уступіла ў сілу 26 чэрвеня 1987 года), Рэспубліка Беларусь таксама абавязалася падаваць перыядычныя даклады аб яе выкананні. Да канца 2008 года ўрад падаў тры даклады – першапачатковы і два перыядычныя. Трэці перыядычны даклад, які павінен быў быць прадстаўлены ў 1996 годзе, быў пададзены толькі ў красавіку 2000 г. Чацвёрты і пяты перыядычныя даклады, якія павінны былі быць прадстаўлены 25 чэрвеня 2000-га і 25 чэрвеня 2004 года, не былі пададзены.

выпадках ААН спрабуе арганізаваць палітычны ціск на дзяржаву, каб змяніць яе практыку. Важнейшымі органамі ААН, якія служаць гэтай мэце, з'яўляюцца Генеральная Асамблея, Савет Бяспекі і нядаўна створаны Савет па правах чалавека.

Агульным для гэтых трох органаў з'яўляецца тое, што ўсе яны могуць прымаць *рэзалюцыі*. Рэзалюцыі – гэта заявы ад імя сусветнай супольнасці, якія ўтрымліваюць агляд бягучай сітуацыі, а таксама рэкамендацыі адказнай дзяржаве і іншым дзяржавам па яе выпраўленні. Такім чынам, рэзалюцыі не толькі даюць сігналы дзяржавам, якія парушаюць правы чалавека, але і сусветнай супольнасці ў цэлым. Мэта рэзалюцыі – прыцягнуць увагу да праблемы і стварыць міжнародны ціск, які павінен змяніць яе ў станоўчы бок.

Рэгіянальныя сістэмы

Існуюць таксама і рэгіянальныя сістэмы абароны правоў чалавека. У Еўропе маецца шэраг міждзяржаўных праваабарончых арганізацый. Для таго, каб лепш абараняць правы чалавека, дзяржавы, якія ўваходзяць у Савет Еўропы, прынялі ў 1950 г. Еўрапейскую канвенцыю аб абароне правоў чалавека і асноўных свабод. Для абароны правоў быў заснаваны *Еўрапейскі суд па правах чалавека*, які стаў важнай навацыяй у абароне правоў чалавека. Грамадзяне краін – удзельніц Савета Еўропы могуць падаць туды скаргу на сваю дзяржаву, калі яны лічаць, што яна парушыла іх правы¹¹. Пры гэтым неабходна, каб справа грамадзяніна да таго моманту ўжо была разгледжана вышэйшай судовай інстанцыяй краіны. Суд па правах чалавека паўнамоцны прымаць рашэнні па скаргах, якія маюць абавязковае значэнне для дзяржаў-членаў.

За межамі Еўропы важнымі арганізацыямі, якія абараняюць правы чалавека, з'яўляюцца Арганізацыя амерыканскіх дзяржаў і Афрыканскі саюз (раней – Арганізацыя афрыканскага адзінства). Міжамерыканская сістэма была заснавана Арганізацыяй амерыканскіх дзяржаў, створанай у 1948 г. Пасля ўступлення ў сілу Амерыканскай канвенцыі аб правах чалавека ў 1978 г. у Амерыцы была сфарміравана сістэма абскарджання парушэнняў правоў чалавека, аналагічная сістэме Савета Еўропы, дзе вышэйшым судовым органам з'яўляецца Міжамерыканскі суд па правах чалавека. У 1981 г. Арганізацыя афрыканскага адзінства прыняла Хартыю правоў чалавека і народаў. Хартыя ўступіла ў сілу ў 1986 г. Важнейшым органам, які забяспечвае выкананне гэтай хартыі, з'яўляецца Афрыканская камісія па правах чалавека. У 2002 г. Арганізацыя афрыканскага адзінства была скасавана і быў заснаваны Афрыканскі саюз. У гэтай арганізацыі ёсць спецыяльны суд, які паўнамоцны прымаць рашэнні па справах аб парушэнні правоў чалавека.

Міжнародны крымінальны суд (ІСС)

Дзяржавы часта не выконваюць сваіх абавязацельстваў, ухіляючыся ад крымінальнага пераследу асоб, якія здзяйсняюць грубыя парушэнні правоў чалавека падчас войнаў і канфліктаў. Гэта часта зацягвае канфлікты і ўскладняе задачу ўсталявання міру і спакою.

Для таго, каб расследаваць і пачаць крымінальны пераслед асоб, якія абвінавачваюцца у злачынствах супраць чалавецтва, генацыдзе і ваенных

¹¹ Рэспубліка Беларусь не з'яўляецца членам Савета Еўропы, адпаведна, грамадзяне краіны не могуць падаваць скаргі ў Еўрапейскі суд па правах чалавека.

злачынствах, у 1998 г. быў заснаваны Міжнародны крымінальны суд. Суд, які размяшчаецца ў Гаазе ў Нідэрландах, можа ажыццяўляць крымінальны пераслед па злачынствах, здзейсненых на тэрыторыі або грамадзянамі дзяржаў, што ратыфікавалі статут гэтага суда. Суд павінен дапаўняць сабой нацыянальныя суды дзяржаў, якія нясуць асноўную адказнасць за крымінальны пераслед па такіх падставах. Міжнародны крымінальны суд прымае справы да разгляду толькі, калі нацыянальныя ўлады ўхіляюцца ад гэтага або няздольныя ажыццявіць належны крымінальны пераслед.

Недзяржаўныя ўстановы

Таксама і на міжнароднай арэне недзяржаўныя арганізацыі адыгрываюць важную ролю ў абароне правоў чалавека. Сярод найбольш вядомых з іх – «Міжнародная амністыя», «Артыкул 19», «Х'юман райтс уотч» і Хельсінкскія камітэты. Прафсаюзы, рэлігійныя супольнасці і дабрачынныя арганізацыі таксама працуюць у сферы абароны правоў чалавека. Гэтыя арганізацыі ўдзельнічаюць у працы ААН і іншых міжнародных арганізацый, каб паўплываць і актывізаваць міжнародную праваабарончую дзейнасць. Яны ўяўляюць буйныя міжнародныя сеткі і адыгрываюць важную ролю ў распаўсюджанні інфармацыі, прадстаўленні рэкамендацый і ціску на дзяржаўныя органы ўлады па паляпшэнні абароны правоў чалавека. Нярэдка недзяржаўныя арганізацыі аб'ядноўваюцца па пэўных пытаннях і такім чынам фарміруюць сілы, альтэрнатыўныя дзяржавам. Іх часта называюць *міжнароднымі грамадзянскімі супольнасцямі*.

5.6. Правы чалавека ў станаўленні

Правы чалавека не дадзены нам раз і назаўсёды. Яны з'яўляюцца вынікам працяглага гістарычнага працэсу і знаходзяцца ў няспынным развіцці. Іх не трэба лічыць чымсьці само сабой зразумелым, іх неабходна ўвесь час абараняць. Мы далёка прасунуліся ў вызначэнні правоў і сталі сведкамі таго, што большасць дзяржаў прынялі іх. Сёння абмяркоўваюць ужо канкрэтныя механізмы абароны правоў чалавека – юрыдычныя, палітычныя, эканамічныя і ваенныя (гуманітарная інтэрвенцыя).

Нягледзячы на станоўчае гістарычнае развіццё сітуацыі, голад усё ж з'яўляецца важнейшай праблемай, звязанай з правамі чалавека. Хаця насельніцтва свету ў цэлым ніколі раней не мела столькі багацця і ведаў, усё ж каля 1,2 мільярда чалавек недаядаюць. Трэба працаваць над ліквідацыяй гэтай бяздоннай беднаты, якая не дае людзям жыць годна. Варта не толькі праводзіць шырокамаштабную працу для таго, каб многія змаглі скарыстацца правамі чалавека, але яшчэ і абмяркоўваць іх утрыманне. Менавіта таму, што правы чалавека з'яўляюцца неад'емнай часткай рэчаіснасці і няспынна развіваюцца, і ўзнікаюць дылемы, якія не маюць адназначнага адказу. Адна дылема звязана з напружанасцю паміж рознага роду правамі. Права на свабоду слова можа, напрыклад, знаходзіцца ў супярэчнасці з правам быць агароджаным ад расізму. Што лічыць правільным? Публікацыя карыкатур на прарока Мухамеда ўвесну 2006 года прывяла да гарачых дэбатаў аб межах свабоды слова і адказнасці ў адносінах да рэлігіі. Ці павінна павага да рэлігіі іншых людзей абмяжоўваць свабоду слова? Ці трэба дазваляць гаварыць абсалютна ўсё?

Нашы сучасныя полікультурныя грамадствы спараджаюць мноства дылем. Калі правы чалавека ўступаюць у канфлікт з рэлігіяй ці культурай, то што рабіць? Ці

можна лічыць заходняй фанабэрыстасцю забарону насіць чадру ў школе? А як наконт хіджаба, які французскія ўлады больш не дазваляюць насіць на тэрыторыі школы? Шлюбны па дамоўленасці паміж бацькамі жаніха і нявесты? Іншы погляд на жанчыну?

Барацьба супраць тэрору таксама аказвае ціск на рэалізацыю правоў чалавека. У многіх краінах становяцца больш жорсткімі меры назірання, абмяжоўваецца свабода перасоўвання, і кантрольны рэжым дзяржаў пашыраецца. Многія ўказвалі на парадокс таго, што ў барацьбе з тэрорам мы выкарыстоўваем сродкі, якія падрываюць тых каштоўнасці, якія мы хочам абараніць. Што лічыць правільным? Дзе павінна прайсці мяжа?

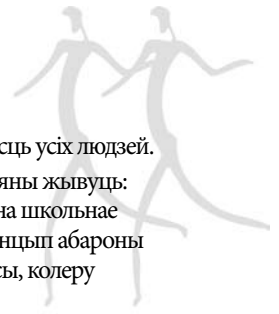
Прыведзеныя вышэй пытанні – толькі некаторыя з шэрагу вельмі многіх, на якія зусім не абавязкова існуюць адназначныя адказы, прынамсі на дадзены момант. Магчыма, лепш за ўсё вырашаць гэтыя дылемы можна толькі, пастаянна абмяркоўваючы іх? Якія наступствы тых адказы, якія мы даём, і тых выбары, якія мы робім, будуць мець для нашага грамадства заўтра? Жывыя дыскусіі з'яўляюцца паказчыкам плюралізму, так важнага для правоў чалавека. Яны таксама паказваюць, што правы чалавека не ўяўляюць сабой нейкае аб'ектыўнае веданне ці вызначаную ідэалогію. Правы чалавека – гэта хутчэй сфера, якая развіваецца, у якой прасочваецца як маральная, так і юрыдычная логіка. Магчыма, на гэтай аснове і са здаровай доляй скепсісу нам і варта разглядаць спрошчаныя чорна-белыя адказы?

Гэта не азначае, што адказ ніколі не будзе знойдзены або што людзі не могуць прыйсці да згоды. На кожнае пытанне ёсць шмат адказаў, і кожны дзень іх становіцца ўсё болей. Пытанне пра рабства інтэнсіўна абмяркоўвалася прыкладна 200 гадоў таму. Сёння забарона рабства прымаецца паўсюдна і ніхто не ставіць яе пад пытанне. Сто гадоў таму выбарчае права для жанчын таксама выклікала моцную эмацыйную рэакцыю і жорсткія дэбаты, стаяла першым пытаннем у палітычным парадку дня грамадства. Жаночае абразанне, нягледзячы на тое, што гэты звычай абараняецца ў асобных культурах, сёння ацэньваецца як ушчамленне правоў чалавека і сустракае шырокае асуджэнне.

Далей ёсць шэраг пытанняў, дзе развіццё, як бачыцца, ідзе ў пэўным кірунку. Адмена смяротнага пакарання знаходзіць вельмі шырокую падтрымку, ва ўсялякім разе ў Еўропе, дзе ад краін – удзельніц Савета Еўропы патрабуюць адмены смяротнага пакарання. Правы гомасэксуалістаў – гэта таксама пытанне, якое знаходзіць сёння ўсё большае і большае разуменне.

Нам можна быць упэўненымі ў тым, што многія з сённяшніх дылем атрымаюць сваё вырашэнне. А пакуль мы павінны працягваць складаць уласныя меркаванні. Калі нам гэта будзе здавацца цяжкім, то варта звярнуцца да ключавых каштоўнасцяў правоў чалавека: раўнацэннасці і чалавечай годнасці. Бывае, што з адным ці некалькімі людзьмі абыходзяцца так, нібыта ў іх няма чалавечай годнасці, – гэта парушае дух правоў чалавека.

5.7. Пункты даклада пра правы чалавека

- Этычнай асновай правоў чалавека з'яўляецца чалавечая годнасць і раўнацэннасць усіх людзей.
- Правы чалавека – гэта правы асобных людзей у адносінах да дзяржавы, у якой яны жывуць: права на жыццё, роўнасць перад законам, свабода слова, свабода рэлігіі, права на школьнае навучанне, права на сацыяльныя выгоды, бяспека і г.д. У іх аснове ляжыць прынцып абароны ад дыскрымінацыі: усе людзі маюць аднолькавыя правы незалежна ад полу, расы, колеру скуры, рэлігіі, этнічнай ці нацыянальнай прыналежнасці або іншых прыкмет.
- Ідэі правоў чалавека не новыя. Тыя, хто мае ўладу, не могуць адвольна карыстацца ёю, яны павінны забяспечыць жыхарам краіны іх асноўныя правы. Правы чалавека былі ўпершыню запісаны ў форме юрыдычных абавязачельстваў дзяржаў падчас французскай (1789 г.) і амерыканскай (1776 г.) рэвалюцый. Правы чалавека паступова ўвайшлі ў канстытуцый многіх дзяржаў (напрыклад, у нарвежскую 1814 года).
- Жажлівы вопыт Другой сусветнай вайны прывёў да стварэння ААН. Нацысцкія канцэнтрацыйныя лагеры, сістэматычная дыскрымінацыя і забойства яўрэяў, цыган, гомасэксуалістаў і іншых груп людзей сталі важнымі прычынамі ўключэння правоў чалавека ў мандат ААН.
- Камісія ААН па правах чалавека, у якую ўвайшлі 18 прадстаўнікоў з усяго свету, патраціла больш за два гады на распрацоўку Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека. Дэкларацыя была прынята 10 снежня 1948 года і складаецца з 30 артыкулаў, якія можна падзяліць на дзве катэгорыі: 1) артыкулы, прысвечаныя палітычным і грамадзянскім правам і 2) сацыяльным, эканамічным і культурным правам. Упершыню правы чалавека сталі універсальнымі, гэта значыць сталі датычыць усіх людзей.
- У 1966 г. ААН быў прыняты Міжнародны пакт аб грамадзянскіх і палітычных правах. Гэты пакт з'яўляецца палітычна абавязковым для дзяржаў, якія ратыфікуюць яго. Сёння існуе больш за 100 міжнародных дакументаў аб правах чалавека.
- Праца з правамі чалавека працякае ў тры стадыі: 1) распрацоўка дакументаў, 2) ратыфікацыя дзяржавамі, 3) рэалізацыя. У цэлым можна сказаць, што сённяшнія праблемы правоў чалавека звязаны найперш з іх рэалізацыяй.
- Асноўную адказнасць за выкананне, абарону і ўмацаванне правоў чалавека нясуць дзяржавы. Механізмамі тут з'яўляюцца гарманізацыя нацыянальных законаў з правамі чалавека, крымінальнае расследаванне і вынясенне судовых прысудаў за парушэнне правоў чалавека, інстытут упаўнаважанага па правах чалавека, спецыяльныя меры, накіраваныя на абарону правоў найменш абароненых груп, а таксама асветніцкая і інфармацыйная дзейнасць.
- Таксама і іншыя інстытуты грамадства могуць працаваць над умацаваннем правоў чалавека. Важнейшымі з такіх інстытутаў з'яўляюцца няўрадавыя арганізацыі, СМІ, бізнес, асобныя грамадзяне.
- Існуюць міжнародныя механізмы абароны правоў чалавека. *Юрыдычнымі механізмамі* з'яўляюцца распрацаваныя ААН і іншымі арганізацыямі канвенцыі, якія прадугледжваюць адпаведныя сістэмы справаздачнасці. *Палітычнымі механізмамі* з'яўляюцца рэзалюцыі, прынятыя Генеральнай Асамблеей ААН, Саветам Бяспекі ААН і Саветам па правах чалавека, а таксама іншымі міжнароднымі арганізацыямі. Іншыя механізмы – гэта прафесійная і тэхнічная падтрымка, міратворчыя аперацыі і гуманітарныя інтэрвенцыі.
- Таксама існуюць рэгіянальныя сістэмы абароны правоў чалавека. Самай важнай з іх для еўрапейцаў з'яўляецца Канвенцыя Савета Еўропы аб абароне правоў чалавека і адпаведны Суд па правах чалавека.
- Правы чалавека важныя як для таго, каб патрабаваць выканання сваіх уласных правоў, так і для таго, каб абараняць правы іншых. Яны не дадзены нам раз і назаўжды, наадварот, іх патрэбна абараняць кожны дзень.

НОВАЯ ПЛАНЕТА

Тэма: Уводзіны ў правы чалавека.

Мэта: Асэнсаваць, якія правілы неабходныя для таго, каб забяспечыць павагу чалавечай годнасці і стварыць добрае грамадства. Зразумець, што правы чалавека – гэта правілы, закліканія вырашыць менавіта гэту задачу.

Часта правілы ўяўляюць як тое, што накладае абмежаванні на нашу дзейнасць. Калі мы яшчэ паразважаем над гэтым, то высветлім, што правілы важныя для таго, каб забяспечыць людзям справядлівае стаўленне і абарону. На працягу ўсёй гісторыі чалавецтва існавалі законы і правілы наводзін людзей у грамадстве. Калі б усе маглі рабіць тое, што яны хочуць, то грамадства стала б культываваць права мацнейшага. Тады галоўным будзе з'яўляцца не карысць грамадства, а ўлада. Такім чынам, законы і правілы неабходныя для стварэння стабільнасці, прадказальнасці і міру. Некаторыя філосафы называлі такія правілы «грамадскай дамовай», у якой кожны чалавек свядома ахвяруе часткай сваёй свабоды, узамен атрымліваючы абарону і стабільнасць. Але якога ж кіталту правілы нам на самай справе патрэбны?

Практычная рэалізацыя:

Практыкаванне пачынаецца з працы ў групах, затым групы прадстаўляюць свае вынікі на агульным сходзе, заслухоўваецца даклад, і ў канцы зноў праводзіцца праца ў групах. Магчыма праводзіць некаторыя элементы асобна, але рэкамендуецца рабіць усе заданні разам.

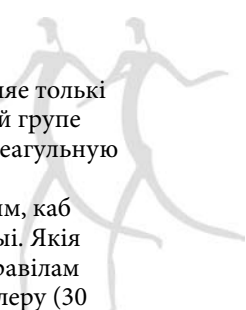
Час: 3 гадзіны.

Што патрабуецца: Вялікае памяшканне, у якім можна праводзіць працу ў групах, вялікія аркушы і фламастэры, ручкі і папера, па адным асобніку Усеагульнай дэкларацыі на кожнага ўдзельніка.

Падрыхтоўка: Даклад пра гісторыю і станаўленне правоў чалавека, змест Усеагульнай дэкларацыі (20–40 хвілін).

Парадак выканання:

1. Кіраўнік дзеліць удзельнікаў на малыя групы і тлумачыць заданне:
На Зямлі адбылася катастрофа, і ўсё жыццё аказалася знішчаным. Вы – адзіныя з усіх людзей, для каго знайшлося месца на ракеце, якая ляціць на цалкам новую планету. Гэтая планета вельмі падобная на Зямлю, на ёй ёсць горы, азёры, горныя раўніны, мора і атмасфера, якая дазваляе нам дыхаць. Там ёсць прырода, лясы, трава, садавіна на дрэвах, гародніна і жывёлы. Адзінае, чаго няма, – гэта людзей, вы тут – першыя. Паступова вы размнажаецеся і вас становіцца больш. У вас, як у самых першых людзей, ёсць прывілей – вызначыць, якія правілы будуць дзейнічаць у грамадстве на гэтай планеце. Такім чынам, ваша заданне: выпрацаваць 10 правіл, якія будуць датычыць усіх людзей на планеце, каб яны маглі жыць шчасліва. Важна, каб удзельнікі груп прыйшлі да згоды наконт правіл. Правілы трэба запісаць на вялікім аркушы, і вы можаце самі прыдумаць назву новай планеты (30 хвілін).
2. Усе сустракаюцца на агульным сходзе, дзе групы прадстаўляюць і абгрунтоўваюць правілы. Падчас выступу кіраўнік дае магчымае абмеркаванне. Верагодна, групы выпрацуюць шмат аднолькавых правіл, і, каб

-
- пазбегнуць паўтораў, кіраўнік можа сказаць, што адна група прадстаўляе толькі некалькі правіл, якія ўсе абмяркоўваюць, а затым даць слова наступнай групе
3. Кіраўнік робіць даклад пра гісторыю правоў чалавека і прадстаўляе Усеагульную дэкларацыю (тэкст выдаецца ўсім). (20–60 хвілін).
 4. Далей удзельнікі працуюць у тых жа групах. Заданне заключаецца ў тым, каб параўнаць правілы сваёй планеты з артыкуламі Усеагульнай дэкларацыі. Якія артыкулы рэгулююць тыя ж адносіны, што і вашы правілы? Побач з правіламі неабходна запісаць нумар артыкула, пажадана фламастэрам іншага колеру (30 хвілін).
 5. Калі групы гатовыя, усе сустракаюцца на агульным сходзе і прадстаўляюць вынікі. Верагодна, удзельнікі высветлілі, што многія з іх уласных правіл супадаюць са зместам Усеагульнай дэкларацыі. Гэта добрая нагода для таго, каб зачытаць розныя артыкулы дэкларацыі і лепш азнаёміцца з імі.

Высновы, якія можна зрабіць з практыкавання:

Права чалавека ўяўляюць сабой каштоўнасці і нормы, агульныя для чалавечага грамадства на ўсёй зямлі. Гэта ўдзельнікі ведалі і раней, паколькі выпрацавалі шмат аднолькавых каштоўнасцяў і норм для сваёй уласнай планеты. Калі ў 1948 г. была прынята Усеагульная дэкларацыя, права чалавека ўпершыню сталі універсальным абавязкам. Тады краіны – ўдзельніцы ААН заявілі, што будуць абараняць і ўмацоўваць права чалавека, і гэта будзе адносіцца да ўсіх. Усеагульная дэкларацыя заклала аснову ўсеабдымнай сістэмы правоў чалавека, якая з тых часоў атрымала далейшае развіццё.

ПАНТАМІМА АБ ПРАВАХ ЧАЛАВЕКА

Тэма: Правы чалавека.

Мэта: Пазнаёміцца з рознымі правамі чалавека і павесяліцца!

Як чацвёрта маладых людзей могуць праілюстраваць сітуацыю прымусовага шлюбу, не выдаўшы пры гэтым ніводнага гуку? Як паказаць уцекача, якому не даюць сховішча? Неверагодна, наколькі творчыя і цікавыя сцэнка можна паказаць на тэму правоў чалавека. Асабліва калі вы праводзіце іх паміж заняткамі па тэорыі, тады нядрэнна бывае пасмяяцца і парухацца.

Практычная рэалізацыя

Гэта практыкаванне, якое звычайна вельмі падабаецца ўдзельнікам, таму што прадугледжвае творчае ўзаемадзеянне, фізічную актыўнасць і добра падыходзіць пасля гадзін тэарэтычнага навучання. Замест Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека можна выкарыстоўваць Канвенцыю аб правах дзіцяці ці іншы дакумент аб правах чалавека.

- Час:** 45 хвілін.
- Што патрабуецца:** Вялікае памяшканне.
- Папярэднія веды:** Удзельнікі павінны загадзя азнаёміцца з Усеагульнай дэкларацыяй.
- Падрыхтоўка:** Спіс розных артыкулаў Усеагульнай дэкларацыі, на аснове якіх групы будуць прадстаўляць пантамімы. Для гэтай мэты добра падыходзяць артыкулы 5, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 24 і 26.

Парадак выканання:

1. Падзяліцеся на малыя групы. Кожнай групе даецца свой артыкул з Усеагульнай дэкларацыі. Задача – стварыць пантаміму (нямая сцэнка-скетч), якая паказвае сітуацыю, у якой дадзены артыкул парушаецца. Важна, каб групы не ведалі, каму дадзены які артыкул і рэпэціравалі пантамімы ў асобных памяшканнях (15–20 хвілін).
2. Усе ўдзельнікі садзяцца паўколам, каб кожны з іх мог бачыць усё, што адбываецца ў пярэдняй частцы пакою. Удзельнікі павінны мець на руках асобнікі Усеагульнай дэкларацыі.
3. Першая група выступае са сваёй пантамімай, а астатнія ўдзельнікі спрабуюць адгадаць, пра які артыкул дэкларацыі ідзе размова. Тыя, хто думае, што ведаюць адказ, паднімаюць руку, але нічога не кажуць. Кіраўнік падкрэслівае, што група павінна паказаць пантаміму да канца, каб яе не перарывалі і падчас яе не размаўлялі.
4. Далей кіраўнік выбірае аднаго чалавека, які зачытвае адпаведны артыкул з Усеагульнай дэкларацыі, пра які, па яго меркаванні, і была пантаміма. Калі група кажа, што адказ няправільны, пытаюцца ў іншага ўдзельніка. Пасля таго, як абвешчаны правільны адказ, наступныя групы выступаюць са сваімі пантамімамі.

ЧЫТАННЕ ГАЗЕТ ПРАЗ «АКУЛЯРЫ ПРАВОЎ ЧАЛАВЕКА»

Тэма: Лепш пазнаёміцца з правамі чалавека.

Мэта: Зразумець, што правы чалавека фарміруюць грамадствы, у якіх мы жывём, і датычаць нас усіх.

Правы чалавека фарміруюць наша паўсядзённая жыццё. Амаль усё, што мы робім, ацэньваецца на падставе правоў чалавека, няважна, рэалізаваныя яны, рэалізуецца зараз ці парушаюцца. Цікава надзець «акуляры правоў чалавека» і аглядзецца вакол сябе ў грамадстве. Вы калі-небудзь думалі пра тое, што адпачынак і атрыманне асалоды ад жыцця на пляжы цудоўным летнім днём можна разглядаць праз прызму вашага права на адпачынак? А калі вы едзеце за мяжу, гэта з'яўляецца рэалізацыяй вашай свабоды перамяшчэння і права наведваць іншыя краіны? Надзецьце «акуляры правоў чалавека» і знайдзіце прыклады ў газетах, якія паказваюць, што правы выкананыя, парушаюцца або знаходзяцца ў працэсе рэалізацыі.

Практычная рэалізацыя:

Практыкаванне пачынаецца з працы ў групах, затым групы прадстаўляюць вынікі на агульным сходзе.

Час: 45–60 хвілін.

Што патрабуецца: Вялікія аркушы, фламастэры, газеты, нажніцы, клей.

Парадак выканання:

1. Кіраўнік дзеліць удзельнікаў на малыя групы, якія павінны знайсці матэрыялы ў газетах: артыкулы, фотаздымкі, лісты чытачоў, рэклама, анонсы і іншае, што адносіцца да наступных праблем:
 - 1) захаванне правоў чалавека;
 - 2) працэсы паляпшэння сітуацыі з правамі чалавека;
 - 3) парушэнне правоў чалавека.Удзельнікі могуць пафантазіраваць і пашукаць прыклады, якія адносяцца да ўсіх трох катэгорый, выказаць адпаведныя матэрыялы і прыклеіць іх на вялікі аркуш. Неабходна спасылацца на адпаведны канкрэтны артыкул Усеагульнай дэкларацыі (20–30 хвілін).
2. Групы прадстаўляюць свае прыклады на агульным сходзе.

Гэта возьмем да ўвагі:

Правы чалавека непасрэдна звязаны з фарміраваннем нашага грамадства і таму – з ходам нашага жыцця. Многае з таго станючага, што дасягнула грамадства, з'яўляецца прызнаннем і рэалізацыяй правоў чалавека. Многае з адмоўнага можа быць звязана з парушэннем правоў чалавека. Такім чынам, усе працэсы, якія адбываюцца тут і цяпер, часта можна разглядаць у святле бягучай працы па паляпшэнні сітуацыі. Правы чалавека вызначаюць нашу рэчаіснасць.

МІЖНАРОДНЫЯ ЗАКОНЫ – ГЭТА АДКАЗНАСЦЬ ДЗЯРЖАВЫ

Тэма: Як міжнародныя дамовы аб правах чалавека прыводзяць да змен у дзяржавах.

Мэта: Зразумець, што ААН і іншыя міжнародныя арганізацыі сфарміравалі правы чалавека праз міжнародныя дэкларацыі і канвенцыі і што дзяржавы нясуць адказнасць за выкананне абавязацельстваў па іх.

Калі людзі вядуць дыскусію пра правы чалавека, то абмяркоўваюць, як правіла, іх парушэнні. Часта бывае так, што добра «прадаюцца» толькі навіны пра канфлікты і праблемы, таму іх і перадаюць СМІ. Аднак важна разумець, што кожны дзень вядзецца вялікая праца, дзякуючы якой сітуацыя з правамі чалавека павольна, але няўхільна рухаецца наперад. Адным з важнейшых органаў, які стварае гэтыя змены, з'яўляецца ААН, таму што ў ААН прымаюцца міжнародныя дамовы аб правах чалавека. Дзяржавы абавязуюцца паважаць і выконваць правы чалавека, калі далучаюцца да міжнародных дэкларацый і канвенцый. Але як гэта адбываецца? Што азначае далучэнне да міжнароднай дамовы? У чым розніца паміж дэкларацыямі і канвенцыямі? Як гэта ўплывае на нашу рэчаіснасць?

Практычная рэалізацыя:

Дадзенае практыкаванне – гэта спалучэнне абмеркавання на агульным сходзе і тлумачэнні кіраўніка, як дакументы ААН аб правах чалавека ўплываюць на дзяржавы.

Час: 45–60 хвілін.

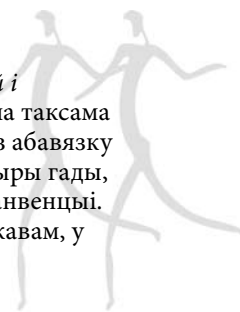
Што патрабуецца: Дошка і крэйда ці вялікі аркуш і фламастэры.

Падрыхтоўка: Кіраўнік павінен ведаць, якімі спосабамі дакументы ААН аб правах чалавека ўплываюць на дзяржавы.

Парадак выканання:

1. Кіраўнік пачынае з пытання, ці можна ў сённяшнім свеце дзіцяці нарадзіцца па-за якой-небудзь дзяржавай? (*Намалюйце чалавека*). У свеце жывуць больш за 6 мільярдаў чалавек, і ўсе нараджаюцца ў адной з прыкладна 200 існуючых дзяржаў. Дзяржавамі кіруюць органы ўлады (парламент, урад, органы выканаўчай улады), якія вызначаюць жыццё насельніцтва краіны, прымаючы законы і рэалізуючы палітыку. (*Намалюйце дзяржаву і яе насельніцтва*).
2. Кіраўнік працягвае: калі органы дзяржавы далучаюцца да міжнародных дамоў аб правах чалавека, яны бяруць на сябе вызначаныя абавязацельствы. Далей кіраўнік пытаецца, як ААН распрацоўвае дакумент аб правах чалавека. (*Праз грунтоўныя шматбаковыя працэсы перамоў паміж дзяржавамі, калі фармулёўкі канчатковага дакумента часта з'яўляюцца кампрамісам ці агульнымі для дзяржаў з рознымі меркаваннямі*). Існуюць два асноўныя віды дакументаў аб правах чалавека: дэкларацыі і канвенцыі. У той час як дэкларацыя з'яўляецца чыста палітычным і маральным дакументам, ратыфікацыя (далучэнне да) канвенцыі прадугледжвае ўзнікненне юрыдычных абавязацельстваў. Часта канвенцыі становяцца часткай нацыянальнага закона. Дзяржава, якая ратыфікавала канвенцыю аб правах чалавека, абавязуецца забяспечваць адпаведнасць нацыянальных законаў указаным у канвенцыі абавязкам.

(Праілюструйце гэта палажэнне, намалюваўшы стрэлкі ад дэкларацый і канвенцый і ўказаўшы, якім чынам яны ўплываюць на дзяржавы). Важна таксама падкрэсліць значэнне «дыялогу» паміж ААН і дзяржавамі, які ўзнікае з абавязку дзяржаў прадстаўляць справаздачы ў ААН. Рэгулярна, раз у два ці чатыры гады, улады павінны прадстаўляць у ААН справаздачу пра ход рэалізацыі канвенцыі. ААН са свайго боку ўважліва вывучае справаздачы і паведамляе дзяржавам, у якой частцы рэалізацыя праходзіць добра, а што можна палепшыць.

Гэта возьмем да ўвагі:

Калі кажучь пра правы чалавека, нярэдка акцэнтуюць увагу на шматлікіх іх парушэннях. Такім чынам забываюць пра станючае развіццё, якое адбываецца ў многіх краінах. Важна памятаць, што большасць краін свету далучыліся да міжнародных канвенцый аб правах чалавека і ўзялі на сябе пэўныя юрыдычныя абавязацельствы. Улады павінны прыстасоўваць нацыянальныя законы да палажэнняў канвенцыі і забяспечваць іх адпаведнасць. Яны таксама адказваюць за тое, каб усе людзі, якія дзейнічаюць ад імя дзяржавы (міліцыя, супрацоўнікі бальніц, службы аховы дзяцінства, сістэмы выканання пакаранняў, міграцыйных органаў і г.д.), атрымлівалі інфармацыю пра законы і падзаконныя акты і ведалі, што яны павінны рабіць, каб выконваць правы. Дзяржава таксама абавязана даводзіць да ведама насельніцтва, якія правы ёсць у тых, хто пражывае ў дадзенай краіне.

Рэмарка: *Праваабарончы рух актыўна развіваецца апошнія 60 гадоў. У сваім развіцці ён прайшоў тры стадыі:*

1. *Заканадаўчая стадыя (распрацоўка міжнародных дакументаў).*
2. *Стадыя ратыфікацыі (дзяржавы ратыфікуюць канвенцыі).*
3. *Стадыя рэалізацыі (дзяржавы рэалізуюць правы чалавека ў дачыненні да свайго насельніцтва).*

Факты пра дэкларацыі і канвенцыі:

Дэкларацыя – гэта палітычны і маральны дакумент. Гэта важна. Калі дзяржава паведамляе міжнароднай супольнасці, што згодна з дэкларацыяй, то дае такім чынам выразны сігнал іншым дзяржавам. А дзяржавам, як і людзям, важна трымаць сваё слова. Калі мы кажам адно, а робім іншае, гэта падарве легітымнасць дзяржавы, і тады яна страціць давер іншых краін, што адмоўна адаб'ецца на іх супрацоўніцтве і ўзаемадзеянні.

У адрозненне ад дэкларацыі, *канвенцыя* – гэта дакумент, які прадугледжвае юрыдычныя наступствы для дзяржаў, якія ратыфікавалі яе (падпісанне адбываецца па спецыяльнай працэдуры; парламент павінен загадзя ўхваліць канвенцыю). Дзяржавы абавязуюцца:

1. *Выконваць міжнародныя правы чалавека. Як правіла, дзяржавы прымаюць адпаведны нацыянальны закон, які абараняе пэўныя правы чалавека.*
2. *Рэгулярна паведамляць пра ход рэалізацыі (як правіла, раз у чатыры гады). Часам дзяржавы абавязуюцца прымаць прадстаўнікоў ААН ці якой-небудзь міжнароднай арганізацыі для ацэнкі ходу працы па рэалізацыі правоў чалавека. Канвенцыі аб правах чалавека часта ўтрымліваюць палажэнні, якія дазваляюць дзяржавам не выконваць пэўныя абавязацельствы ў надзвычайных сітуацыях ці ў стане вайны. Гэта называецца дэрагацыя. Таксама дзяржавы могуць у сувязі з ратыфікацыяй зрабіць пэўныя агаворкі, гэта значыць устанавіць, што асобныя палажэнні канвенцыі не з'яўляюцца для іх абавязковымі.*

ГРАМАДЗЯНСКАЯ СУПОЛЬНАСЦЬ

Тэма: Грамадзянская супольнасць.

Мэта: Зразумець, што такое грамадзянская супольнасць і якую ролю яна адыгрывае на нацыянальным і міжнародным узроўнях.

«Грамадзянская супольнасць» – гэта паняцце, якое часта выкарыстоўваецца, калі мы гаворым пра дэмакратыю і правы чалавека. Часта гавораць, што грамадзянская супольнасць – гэта «вартавы сабака», які прыглядае за ўладамі, гэта значыць, што яго члены крытыкуюць органы ўлады і такім чынам карэктуюць іх дзейнасць. Грамадзянская супольнасць таксама забяспечвае большую разнастайнасць у грамадстве. Але што ж гэта такое – грамадзянская супольнасць?

Практычная рэалізацыя:

Гэта цікавае і забавнае практыкаванне, якое пачынаецца з таго, што ўсе ўдзельнікі выходзяць у цэнтр пакоя і ўтвараюць групы па зададзеных прыкметах. Далей ідзе кароткі даклад. Практыкаванне завяршаецца размовай пра грамадзянскую супольнасць.

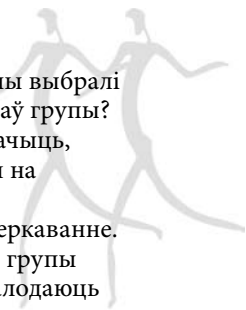
Час: 45 хвілін.

Памяшканне: Памяшканне, дзе можна парухацца.

Падрыхтоўка: Самаклеійныя аркушыкі з назвамі роляў і кароткі даклад або прэзентацыя.

Парадак выканання:

1. Кіраўнік тлумачыць, што гэтае практыкаванне павінна паказаць, што такое грамадзянская супольнасць і незалежныя арганізацыі. Кіраўнік кажа, што ўсім удзельнікам будуць дадзены новыя ролі і наклеівае самаклеійныя аркушыкі з назвамі роляў кожнаму ўдзельніку спераду. Размеркаванне роляў павінна адбывацца выпадковым чынам, без стараных узважванняў і разваг (*аднак у некаторых выпадках важна, каб асобныя ўдзельнікі не атрымлівалі «непажаданую» ролю*).
2. Кіраўнік тлумачыць, што ўдзельнікі зараз павінны згрупавацца на падставе сваіх новых роляў: з кім, як яны лічаць, яны могуць утварыць групу? (5–10 хвілін). Пасля таго, як удзельнікі разбіліся на групы, кіраўнік робіць агляд груп, якія размеркаваліся. Звычайна складаюцца чатыры групы:
 - I. Ролі, якія валодаюць ПАЛІТЫЧНАЙ УЛАДАЙ.
(Палітычны і дзяржаўны ўладны апарат, які прадстаўляе дзяржаўныя ўстановы).
 - II. Ролі, якія валодаюць ЭКАНАМІЧНАЙ УЛАДАЙ.
(Бізнес і іншыя арганізацыі, якія атрымліваюць прыбытак).
 - III. Ролі, якія валодаюць РЭЛІГІЯЙНАЙ УЛАДАЙ.
(Лідэры розных духоўных суполак).
 - IV. Ролі, ЯКІЯ НЕ ВАЛОДАЮЦЬ УЛАДАЙ.
(Розныя групы ў грамадстве не валодаюць ні палітычнай, ні эканамічнай уладай).
Часам фарміруюцца іншыя групы, і такое размеркаванне зусім не абавязкова з'яўляецца «няправільным». І ўсё ж мэта гэтага практыкавання – зразумець розныя сацыяльныя функцыі гэтых чатырох груп. Таму важна, каб кіраўнік дапамагаў удзельнікам, якія ўвайшлі відавочна ў «чужую» групу. Тады трэба напросіць удзельніка растлумачыць ягоны выбар, адкарэктаваць яго і накіраваць у «правільную» групу.

Спачатку кіраўнік просіць усіх удзельнікаў групы I распавесці, чаму яны выбралі гэтую групу. Якія ў іх агульныя рысы і як яны рэагуюць на іншых членаў групы? Якая іх роля ў грамадстве? Падчас прадстаўлення роляў кіраўнік тлумачыць, што гэтая група валодае палітычнай уладай у грамадстве (і манаполіяй на выкарыстанне сілавых органаў, такіх як міліцыя і войска).

Затым кіраўнік просіць кожнага ўдзельніка з групы II выказаць сваё меркаванне. Па меры іх прадстаўлення кіраўнік тлумачыць, што прадстаўнікі гэтай групы вырабляюць тавары, аказваюць паслугі і ствараюць прыбытак, таму валодаюць эканамічнай уладай.

Далей прадстаўляе сябе група III – кіраўнікі рэлігійных супольнасцяў. Гэтыя людзі ў пэўнай ступені валодаюць духоўнай уладай.

Напрыканцы кіраўнік просіць удзельнікаў групы IV распавесці, чаму яны выбралі гэтую групу. Кіраўнік павінен растлумачыць, што гэтыя сацыяльныя групы не маюць палітычнай, эканамічнай або рэлігійнай улады, а наадварот, з'яўляюцца слабымі і патрабуюць падтрымкі і дапамогі з боку грамадства. Калі гэтыя групы самаарганізуюцца, то сумесна складаюць *грамадзянскую супольнасць*.

3. Далей кіраўнік можа намалюваць кола (якое будзе ўяўляць грамадства) і падзяліць яго на чатыры сегменты, затым растлумачыць схему:

- дзяржаўныя органы і ўстановы маюць палітычную ўладу;
 - бізнес мае эканамічную ўладу;
 - рэлігійныя канфесійныя супольнасці маюць духоўную ўладу;
 - грамадзянская супольнасць не валодае ні палітычнай, ні эканамічнай уладай.
- Наадварот, грамадзянская супольнасць патрабуе падтрымкі іншых сфер грамадства. Мэта грамадзянскай супольнасці, такім чынам, у тым, каб самаарганізавацца і ўплываць на іншыя сферы грамадства, патрабаваць выканання правоў чалавека. Гэта часта называюць актывізмам, палітычнай актыўнасцю.

Абмеркаванне:

- Прывядзіце прыклады арганізацый, якія прадстаўляюць грамадзянскую супольнасць.
- Чаму людзі ствараюць праваабарончыя і гуманітарныя арганізацыі?
- Ці не маглі б вы прывесці прыклады праваабарончых арганізацый? Якія з іх нацыянальныя, а якія – міжнародныя?
- Некаторыя арганізацыі не хочуць атрымліваць фінансаванне ад дзяржавы ці бізнеса. Як вы думаеце, чаму?
- Ці варта асобным людзям уступаць у арганізацыі і падтрымліваць іх?
- Чаму грамадзянская супольнасць важная для дзяржавы?
- Навошта нам трэба глабальная грамадзянская супольнасць?

Гэта возьмем да ўвагі:

З канца 19-га і ўсё 20-е стагоддзе ў грамадстве фарміраваўся ўсё больш буйны сегмент, які прынята называць грамадзянскай супольнасцю, мэтай якога з'яўляецца ўплыў на органы ўлады і бізнес. Грамадзянская супольнасць уключае ў сябе праваабарончыя і гуманітарныя арганізацыі, а таксама іншыя групы, якія аб'ядноўваюцца для таго, каб змагацца за важную для іх справу. Паколькі гэтыя арганізацыі не з'яўляюцца часткай дзяржаўнага ўладнага апарата, іх называюць незалежнымі, няўрадавымі арганізацыямі (ад англійскага NGOs: Non-Governmental Organizations – «няўрадавыя арганізацыі»). Часта яны маюць сваё свабоднае бачанне і могуць быць крытычна настроеныя адносна палітыкі ўладаў. Сучасныя праваабарончыя арганізацыі ствараюць міжнародную праваабарончую сетку для таго, каб умацаваць свае пазіцыі і працаваць на міжнародным узроўні. Таму сёння існуе маштабная міжнародная грамадзянская

супольнасць, якая з'яўляецца важным фактарам у міжнароднай палітыцы.

Ролі:

- Дэпутат парламента /парламентарый.
- Прэм'ер-міністр.
- Суддзя.
- Генерал.
- Паліцэйскі.
- Фабрыкант.
- Уладальнік атэля.
- Уладальнік акцый.
- Селянін, фермер.
- Хрысціянскі святар.
- Імам.
- Дзіця.
- Жанчына.
- Пенсіянер.
- Гомасэксуаліст.
- Лесбіянка.
- Уцякач.
- Прастытутка.
- Інвалід.
- Актывіст-праваабаронца.

ШТО ТАКОЕ СВАБОДА СЛОВА?

«Сказаць нешта нялёгка, але захоўваць маўчанне – небяспечна».
Прыказка. Крыніца: Сун Са Ки Са, Kalilu Tera, Abidjan: Edition Edilis 2002.

Тэма: Свабода слова.

Мэта: Зразумець важнейшыя элементы свабоды слова.

Адным з важнейшых правоў чалавека з'яўляецца свабода слова. Толькі шляхам свабоднага і адкрытага абмеркавання з аргументамі і контраргументамі мы можам вырашыць праблемы і знайсці лепшыя спосабы арганізацыі жыцця грамадства. Хаця сацыяльныя і палітычныя «ісціны» – гэта «ісціны» іншага роду, чым навуковыя, лепшыя рашэнні можна знайсці ўсё ж толькі шляхам выкарыстання здаровага сэнсу, вядзення дыялогу і абмеркаванняў. Паколькі ў кожнага існуе аднолькавая чалавечая годнасць, усе павінны валодаць свабодай і правам выказаць уласнае меркаванне. Але свабода слова грунтуецца не толькі на індывідуальным праве выказаць свае думкі, але таксама на ўяўленні пра тое, што мы павінны мець свабоду і магчымасць выказаць сваё меркаванне і распаўсюджваць інфармацыю праз газеты, тэлебачанне, радыё, Інтэрнэт, «жывыя часопісы» або іншыя каналы інфармацыі. Яшчэ адзін важны момант заключаецца ў нашым праве запытваць і атрымліваць інфармацыю ад афіцыйных уладаў.

Практычная рэалізацыя:

Практыкаванне пачынаецца з разважанняў удзельнікаў, а затым яны прыступаюць да працы ў групах. Практыкаванне завяршаецца дыскусіяй на агульным сходзе.

Час: 45 хвілін.

Што патрабуецца: Вялікія аркушы і фламастэры.

Парадак выканання:

1. Кіраўнік просіць удзельнікаў падумаць адну хвіліну пра тое, што яны будуць адчуваць, калі ім нельга будзе казаць тое, што яны думаюць пра рэчы, якія вельмі важныя для іх? Пасля гэтага ён просіць усіх прадставіць кароткае рэзюмэ сваіх думак.
2. Кіраўнік тлумачыць, што важным правам чалавека з'яўляецца свабода слова, і зачытвае артыкул 19 Усеагульнай дэкларацыі: *«Кожны чалавек мае права на свабоду перакананняў і на свабоднае выказанне іх; гэта права ўключае свабоду бесперашкодна прытрымлівацца сваіх перакананняў і свабоду шукаць, атрымліваць і распаўсюджваць інфармацыю і ідэі любымі сродкамі, незалежна ад дзяржаўных межаў».*

Важнейшымі элементамі свабоды слова з'яўляюцца (іх варта запісаць на вялікім аркушы, які будзе бачны і падчас працы ў групах):

- Свабода выказаць сваё меркаванне (воля выказання).
- Свабода шукаць, атрымліваць і распаўсюджваць інфармацыю і ідэі (свабода слова, свабода інфармацыі):
 - вусна, пісьмова ці ў мастацкай форме;
 - у любым сродку масавай інфармацыі (свабода друку);
 - незалежна ад межаў (свабода міжнароднай камунікацыі).
- 3. Кіраўнік дзеліць удзельнікаў на дзве групы (магчыма на чатыры, у залежнасці ад колькасці).

Першая група займаецца праблемай свабоды слова ў грамадстве, а другая – свабодай слова ў школе. Групы запісваюць адказы на вялікім аркушы. Папрасіце групы прывесці прыклады.

- Па якіх прыкметах можна ўбачыць, што свабода слова дзейнічае? (Розныя газеты, тэле- і радыёканалы, тэатральныя пастаноўкі, фільмы, спецыфічнае адзенне і г.д. Можна прадставіць сітуацыю «ідэальнага грамадства» ў параўнанні з дыктатурамі).

- Што разумеецца пад паняццем «адкрытае грамадства»? Ці звязана гэтае паняцце з правам атрымліваць інфармацыю (свабода інфармацыі)? Якія механізмы забяспечваюць наша права шукаць і атрымліваць інфармацыю? (У школе гэта могуць быць класныя сходы, савет вучняў, школьная газета, агульныя дэбаты і інш. У грамадстве ў цэлым гэта могуць быць журналісты, якія працуюць у розных СМІ, адкрытасць кіравання, парламента і інш.).

- У чым заключаецца важнасць права шукаць і атрымліваць інфармацыю?

- Знайдзіце прыклады дзяржаў, як сучасных, так і гістарычных, якія ілюструюць адсутнасць/частковую адсутнасць свабоды слова. Ці можна ўбачыць, што свабода слова ў грамадстве абмежаваная? Як гэта можна ўбачыць? (30 хвілін).

4. Групы прадстаўляюць вынікі сваёй працы на агульным сходзе.

Абмеркаванне:

- Ці можна назіраць, што розныя меркаванні выказваюцца ў грамадстве/у школе?
- Чаму права шукаць і атрымліваць інфармацыю з'яўляецца важнай часткай свабоды слова?
- Часта кажуць, што грамадства з'яўляецца адкрытым або закрытым. Што маецца на ўвазе? Ці не маглі б вы прывесці прыклады?
- Часта мы бачым, як у недэмакратычных краінах, дзе ўсё вырашаюць некалькі чалавек, якія ўтрымліваюць уладу, свабода слова абмяжоўваецца. Чаму свабода слова абмяжоўваецца? Чаму дыктатары баяцца свабоды слова?

Гэта возьмем да ўвагі:

Свабода слова – гэта важныя права чалавека. Каб адчуваць сябе свабодным, важна мець магчымасць выяўляць сябе і выказаць сваё меркаванне па пытаннях і рэчах, якія нас датычаць. Свабода слова абараняе права на выказванне, а таксама змест таго, што выказваецца. Для таго, каб у грамадстве ўсталявалася рэальная свабода слова, дзяржава павінна забяспечыць усім людзям і аб'яднанням людзей магчымасць выказвацца. Свабода слова звязана з усімі спосабамі камунікацыі. Мы можам выяўляць сябе праз тэатр, фільмы, музыку, адзенне, нават праз прычоску, якую мы выбіраем. Таксама важна мець права распаўсюджваць і атрымліваць інфармацыю. У дзяржавах, дзе грамадзяне пазбаўленыя свабоды слова, дзе крытыка абмяжоўваецца і забараняецца, сітуацыя і з іншымі правамі чалавека таксама, як правіла, складаецца кепска. Людзі часта не разумеюць, што адбываецца, і таму не маюць магчымасці неяк змяніць сітуацыю. Ступень свабоды слова адлюстроўвае, такім чынам, сітуацыю з правамі чалавека ў грамадстве ў цэлым. Таму кажуць, што дэмакратычныя грамадствы – гэта адкрытыя грамадствы, а недэмакратычныя – закрытыя. Свабода слова – гэтая неабходная ўмова існавання дэмакратычнага грамадства.

Варыянт:

Знайдзіце гістарычныя і сучасныя прыклады рэжымаў, якія забаранялі кнігі і ўшчамлялі свабоду слова. Якія кнігі забараняліся? Чаму яны забараняліся? У якіх краінах небяспечна быць журналістам? Чаму?

ДАВАЙЦЕ ПРААНАЛІЗУЕМ СІТУАЦЫЮ З ПРАВАМІ ЧАЛАВЕКА

Тэма: Правы чалавека.

Мэта: Ацаніць сітуацыю з правамі ў сваёй уласнай краіне адносна Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека.

Хая большасць людзей у нашай краіне жывуць даволі добра, сітуацыя ўсё ж не зусім ідэальная, калі мы добра прыгледзімся. Па вуліцах Осла ходзяць шмат жабракоў, і занадта часта мы можам бачыць наркаманаў у брудным адзенні, з няўпэўненай паходкай і ранами на руках і нагах. Мы рэгулярна чытаем у газетах пра старых у дамах састарэлых, што не атрымліваюць дапамогу, якая ім патрэбна. Правы многіх уцекачоў не выконваюцца, і ААН крытыкуе Нарвегію за фізічныя катаванні, таму што падазраваныя ў злачынствах занадта доўга знаходзяцца ў папярэднім зняволенні. І ці ёсць на самай справе свабода рэлігіі ў Нарвегіі, калі ў нас у краіне ёсць дзяржаўная царква? А як ідуць справы ў іншых краінах? Давайце прааналізуем сітуацыю з правамі чалавека!

Практычная рэалізацыя:

Практыкаванне пачынаецца з працы ў групах, яе вынікі прадстаўляюцца на агульным сходзе. Практыкаванне добра падыходзіць для ўдзельнікаў з розных краін. Ніжэй мы выкарысталі ў якасці матэрыялу Усеагульную дэкларацыю, але можна таксама выкарыстаць Еўрапейскую канвенцыю аб правах чалавека.

Што патрабуецца: Вялікае памяшканне, у якім можна працаваць у групах, ручкі і папера, вялікія аркушы і самаклейныя аркушыкі.

Што трэба ведаць: Удзельнікі загадзя знаёмяцца з правамі чалавека і з тым, якія органы і ўстановы ў іх краіне адказваюць за іх абарону.

Падрыхтоўка: Вялікія аркушы з калонкай злева для адзнак ад аднаго да пяці. У нізе аркуша пералічаны ў выглядзе спіса чатыры-пяць розных артыкулаў Усеагульнай дэкларацыі. Для аналізу падыходзяць многія артыкулы, напрыклад 5, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 24 і 26.

Парадак выканання:

1. Практыкаванне можна арганізаваць па-рознаму, у залежнасці ад складу групы. Калі ў групе толькі ўдзельнікі з Нарвегіі, можна падзяліць яе на дзве або тры малыя групы, якія сканцэнтруюць сваю ўвагу на розных артыкулах Усеагульнай дэкларацыі. Напрыклад, адна група можа прааналізаваць сітуацыю з артыкуламі 5, 12, 14, 16, у той час як другая група будзе займацца артыкуламі 17, 18, 19, 20, а трэцяя – артыкуламі 22, 24, 25 і 26. Калі ў школе ўдзельнічаюць людзі з розных краін, то варта падзяліць іх па нацыянальнасці і прапанаваць ім працаваць з аднолькавымі артыкуламі. На падставе шкалы адзнак ад 1 да 5, дзе 5 – гэта вышэйшы бал, групы павінны ацаніць сітуацыю ў краіне адносна розных правоў чалавека. Яны павінны ўлічваць не тое, ці замацаваныя правы ў законе (як правіла, законы краін адпавядаюць міжнародным дакументам), а тое, якой сітуацыя з'яўляецца ў рэчаіснасці. Адзнакі выстаўляюцца згодна з наступнымі крытэрыямі:
 - Адзнака 5: Усе члены грамадства ахоплены (карыстаюцца) дадзеным правам.
 - Адзнака 4: Большасць членаў грамадства ахоплены (карыстаюцца) дадзеным правам.

- Адзнака 3: Прыкладна палова грамадства ахоплена (карыстаецца) дадзеным правам.
 - Адзнака 2: Толькі нязначная колькасць людзей ахоплена (карыстаецца) дадзеным правам.
 - Адзнака 1: Толькі тыя, хто мае ўладу, і ніхто іншы, ахоплены (карыстаецца) дадзеным правам. Удзельнікі пры дапамозе самаклеяных аркушыкаў адзначаюць, якую адзнаку яны паставілі (30 хвілін).
2. Групы прадстаўляюць свой аналіз на агульным сходзе. Важна, каб у іх было дастаткова часу для абгрунтавання выстаўленых адзнак. Пасля тлумачэння кожнай адзнакі адводзіцца час для пытанняў і каментарыяў астатніх удзельнікаў. Кіраўнік можа рабіць дапаўненні, сыходзячы з уласных ведаў. Калі будуць вылучаны важныя контраргументы да выстаўленых адзнак і група сама зменіць сваё меркаванне, адзнаку варта адкарэктаваць (у групах з удзельнікамі розных нацыянальнасцяў важна падкрэсліць, што мэта практыкавання не ў тым, каб «зарабіць» як мага больш высокую адзнаку. Мэта практыкавання – асвятліць сітуацыю з асобнымі правамі чалавека максімальна аб'ектыўна. Практыкаванне не павінна пераўтварацца ў спаборніцтва паміж краінамі).

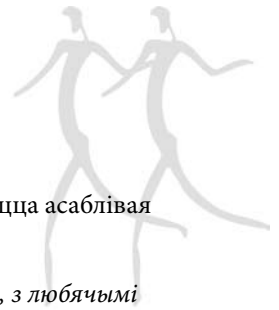
Гэта возьмем да ўвагі:

Мы ўбачылі, што правы чалавека з'яўляюцца канкрэтным інструментам, які мы можам выкарыстаць для вымярэння якасці нашага ўласнага грамадства і іншых грамадстваў. Як розныя правы рэалізуюцца для насельніцтва? Група з Нарвегіі, верагодна, абмяркуе многія з важнейшых праблем нашага грамадства сёння. Што працуе добра і ў чым заключаюцца важнейшыя праблемы? Калі прадстаўлена сітуацыя ў некалькіх краінах, то, відавочна, будзе паказана і растлумачана, чаму ў адных краінах жыццё добра, у той час як у іншых – горш, а ў трэціх – зусім невыносна. Магчыма, нарвежцы змогуць лепш зразумець, чаму ў Нарвегіі так шмат самалійскіх і чачэнскіх уцекачоў?

ПРАВЫ ДЗІЦЦІ

Тэма: Правы дзіцяці.

Мэта: Зразумець, што дзеці – гэта вельмі ўразлівая група, якой патрабуецца асаблівая абарона.

Быць дзіцем можа быць проста выдатна! Дзіця, якое жыве ў бяспецы, з любячымі бацькамі і якое мае шмат магчымасцяў у жыцці, можа бестурботна гуляць, атрымліваць асалоду ад дзяцінства; усё гэта закладзе трывалую аснову багатага дарослага жыцця. Нарвегія – гэта краіна, дзе многія дзеці жывуць так, што можна быць цалкам удзячным. Але і ў нашай краіне ёсць дзеці, якія пакутуюць, якіх эксплуатауюць, бацькі якіх злоўжываюць псіхаактыўнымі рэчывамі, безнаглядныя дзеці. У іншых частках свету дзеці могуць жыць у яшчэ горшых і нават жудасных умовах. Многія не могуць хадзіць у школу і павінны працаваць, іншыя падвяргаюцца сэксуальнаму прымусу, у некаторых няма бацькоў, і яны вымушаны жыць на вуліцы. Паколькі дзеці – гэта самая неабароненая група ў грамадстве, важна працаваць над тым, каб даць ім абарону і не дапусціць іх прыгнёту. Укладаць у дзяцей – значыць укладаць у будучыню!

Практычная рэалізацыя:

Спачатку праводзіцца праца ў групах, затым яе вынікі прадстаўляюцца на агульным сходзе. Практыкаванне завяршаецца дакладам.

Час: 45–90 хвілін.

Што патрабуецца: Ручкі і папера, вялікія аркушы, па асобніку Канвенцыі ААН аб правах дзіцяці на кожнага ўдзельніка.

Падрыхтоўка: Даклад аб правах дзіцяці.

Парадак выканання:

1. Кіраўнік дзеліць удзельнікаў на малыя групы, якія павінны знайсці прыклады таго, як дзеці жывуць у вельмі цяжкіх умовах і (ці) падвяргаюцца прыгнёту. Прыклады можна ўзяць з гісторыі або сучаснасці, з Нарвегіі ці іншых краін свету. Удзельнікам неабходна прапанаваць знайсці прыклады асобных груп, якія зазнаюць большыя праблемы, чым астатнія (*інваліды, этнічныя меншасці, дзеці-сіроты, дзеці вуліцы, уцекачы, дзеці вайны, дзеці-салдаты і інш.*). Прыклады трэба запісваць на вялікім аркушы (20–30 хвілін).
2. Групы робяць выступы на агульным сходзе. Кіраўнік уважліва сочыць за выступамі і просіць удзельнікаў распавесці крыху пра прычыны праблем, якія зазнаюць дзеці. Што, па меркаванні групы, можна зрабіць, каб палепшыць сітуацыю?
3. Кіраўнік робіць кароткі даклад аб правах дзіцяці і раздае асобнікі Канвенцыі аб правах дзіцяці.

Гэта возьмем да ўвагі:

Дзеці – гэта асабліва ўразлівая група ў грамадстве, паколькі яны цалкам залежаць ад стаўлення да іх дарослых. І раней, і зараз дзеці жылі ў вельмі цяжкіх умовах. Некаторыя не могуць задаволіць свае асноўныя патрэбы, такія як ежа, адзенне і годнае жыллё, многія падвяргаюцца прыгнёту. Іншыя жывуць ва ўмовах вайны і ўзброеных канфліктаў. Паколькі дзецям патрэбна асаблівая абарона, ААН прыняла ў

1989 г. Канвенцыю аб правах дзіцяці, якая рэгулюе тое, як дзяржава павінна ставіцца да дзяцей. Важным яе палажэннем з'яўляецца палажэнне аб праве дзіцяці быць пачутым у адносінах да пытанняў, якія яго датычаць.

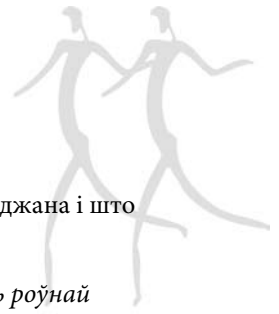
Варыянт:

Падрыхтуйце прэзентацыю пра праблему, звязаную з правамі дзіцяці, якая была выпраўлена ў Нарвегіі. Чаму цяпер сітуацыя стала лепш, чым раней? Якія інстытуты грамадства змагаліся за паляпшэнне сітуацыі? Якімі былі важнейшыя сродкі барацьбы? Можна ў якасці прыкладу ўзяць дзяцей з парушанымі функцыямі, з сіндромам Даўна, дзяцей, якія належаць да меншасцяў (саамы, цыганы, інш.), дзяцей-сірот і г.д.

Варыянт:

Пазнаёмцеся з захапляльнай (і часта малавядомай) гісторыяй Эгеланцін Джэб! Удзельнікі рыхтуюць прэзентацыю пра гэтую жанчыну, якая ўпершыню склала Дэкларацыю аб правах дзіцяці і стварыла арганізацыю «Save the Children» («Выратуем дзяцей») у Вялікабрытаніі.

ПРАВЫ ЖАНЧЫН

Тэма: Правы жанчын.

Мэта: Зразумець, што дыскрымінацыя жанчын даволі шырока распаўсюджана і што жанчынам патрабуецца асабліва абарона.

Нягледзячы на тое, што ўсе людзі, і жанчыны, і мужчыны, валодаюць роўнай чалавечай годнасцю, жанчын часта называюць слабым полам. Хаця жанчыны ў цэлым фізічна слабейшыя за мужчын, несправядліва, што яны павінны мець менш магчымасцяў, чым мужчыны. Але, на жаль, часта адбываецца менавіта так. Калі апісваць рэчаіснасць дакладна, то можна сказаць, што жанчыны падвяргаюцца сістэматычнаму няроўнаму стаўленню і дыскрымінацыі. Гэта адносіцца да ўсіх грамадстваў ва ўсім свеце. Жанчыны складаюць 70 % самага беднага насельніцтва свету і распараджаюцца ўсяго 1 % маёмасці ў свеце. Яны складаюць 65 % ад агульнай колькасці непісьменных у свеце і маюць меней за 10 % ад агульных прыбыткаў у свеце. Нават у сучаснай дэмакратыі, такой як нарвежская, жанчыны атрымліваюць меншы заробак, чым мужчыны, і займаюць значна менш кіруючых пасадаў у бізнесе і дзяржаўным кіраванні. Галоўным чынам жанчыны з'яўляюцца ахвярамі гвалту ў сям'і. Нягледзячы на дыскрымінацыю і няроўнае стаўленне, гісторыя барацьбы за правы жанчын за апошнія сто гадоў паказвае, што мае сэнс змагацца. Жанчыны ва ўсім свеце ніколі не мелі большай абароны сваіх правоў, чым сёння.

Практычная рэалізацыя:

Удзельнікі працуюць у групах, затым вынікі групавой працы абмяркоўваюцца на агульным сходзе, і праводзіцца заключны даклад.

Час: 45–90 хвілін.

Што патрабуецца: Ручкі і папера, вялікія аркушы, па асобніку Канвенцыі ААН аб правах жанчын на кожнага.

Падрыхтоўка: Даклад аб правах жанчын.

Парадак выканання:

1. Кіраўнік дзеліць групу на малыя групы, якія павінны знайсці прыклады таго, як дзяўчаты/жанчыны жывуць у вельмі цяжкіх умовах і (ці) падвяргаюцца прыгнёту. Прыклады можна браць з гісторыі або сучаснасці, з Нарвегіі або краін свету ў цэлым. Удзельнікам прапануецца знайсці прыклады асобных груп дзяўчат/жанчын, якія зазнаюць больш праблем, чым усе астатнія (дзеці, інваліды, меншасці, уцекачы, дзяўчаты-салдаты, прастытуткі і інш.). Прыклады запісваюцца (20–30 хвілін).
2. Групы робяць прэзентацыі на агульным сходзе. Кіраўнік актыўна сочыць за прэзентацыямі і просіць групы раскрыць распавесці пра прычыны таго, што дзяўчаты/жанчыны зазнаюць праблемы. Ці ёсць у групы нейкія думкі пра тое, што можна зрабіць, каб палепшыць сітуацыю?
3. Кіраўнік робіць даклад аб правах жанчын з акцэнтам на тое, што абарона правоў жанчын становіцца ўсё лепш.

Гэта возьмем да ўвагі:

Сёння ў многіх краінах свету дзяўчаты і жанчыны маюць тых жа магчымасці, што юнакі і мужчыны ў многіх сферах. Але хаця сітуацыя многіх жанчын ніколі не была

настолькі добрай, як зараз, агульная карціна паказвае, што правы жанчын усё яшчэ сістэматычна адсоўваюць убок. Грамадства сфарміравала структуры ўлады, якія ўзначальваюцца мужчынамі, і ў большасці краін мы можам убачыць традыцыі, якія дыскрымінауюць жанчын, а стэрэатыпы працягваюць дамінаваць. Горш за ўсё справа застаецца ў краінах, якія развіваюцца. Аднак ход развіцця правоў жанчын паказвае, што мае сэнс змагацца за станоўчыя змены. Ніколі так шмат дзяўчат не наведвалі школу, ніколі так шмат жанчын не займаліся працай, якая аплачваецца, ніколі не было так шмат жанчын-палітыкаў, і ніколі так шмат жанчын не мелі і не выкарыстоўвалі выбарчае права. Трэба працягваць змагацца за раўнапраўе жанчын.

Важныя дакументы аб правах жанчын:

- 1789 г. Дэкларацыя правоў жанчыны і грамадзянкі (Алімпія дэ Гуж).
- 1953 г. Канвенцыя ААН аб палітычных правах жанчын.
- 1967 г. Дэкларацыя аб ліквідацыі дыскрымінацыі ў адносінах да жанчын.
- 1979 г. Канвенцыя ААН аб ліквідацыі ўсіх форм дыскрымінацыі ў адносінах да жанчын.

Факты пра дзяўчат і жанчын.

У апошнія дзесяцігоддзі сітуацыя дзяўчат і жанчын ва ўсім свеце палепшылася ў многіх сферах. Больш дзяўчат маюць магчымасць вучыцца і атрымліваюць адукацыю, жанчыны атрымалі выбарчае права амаль ва ўсіх краінах і ў большай ступені ўдзельнічаюць у палітычным жыцці. Нягледзячы на станоўчыя тэндэнцыі развіцця, лічбы адназначна кажуць пра тое, што ўсё яшчэ захоўваецца шэраг сур'ёзных праблем:

- Больш за мільярд чалавек жывуць сёння ў беднаце. Пераважную большасць з іх складаюць жанчыны.
- 16 % членаў парламентаў ва ўсім свеце складаюць жанчыны. Жанчыны таксама вельмі мала прадстаўлены і на іншых адказных пасадах.
- Штогод некалькі мільёнаў жанчын ва ўсім свеце становяцца ахвярамі гандлю людзьмі ў глабальнай сэкс-індустрыі, якая расце.
- 80 % уцекачоў свету і ўнутраных перасяленцаў – жанчыны. Яны асабліва падвяргаюцца гвалту і прыгнёту, хваробам і голаду.
- Кожную хвіліну памірае адна жанчына ў сувязі з цяжарнасцю, абортам і родамі. Штогод гэтая лічба складае каля 530 000 смерцяў, чаго можна пазбегнуць, забяспечыўшы жанчынам доступ да надзейных і якасных медыцынскіх паслуг.

(Па матэрыялах сайта fokuskvinner.no на 5 лютага 2007 г.: Крыніца: UNIFEM, UNFPA і UNESCO 2005)

РЭЛІГІЯ І ТРАДЫЦЫІ СУТЫКАЮЦЦА З ПРАВАМІ ЧАЛАВЕКА

Тэма: Правы чалавека і рэлігія, культура і традыцыі.

Мэта: Зразумець, што асобныя элементы рэлігій, культур і традыцый могуць знаходзіцца ў супярэчнасці з правамі чалавека.

Рэлігіі, культуры і традыцыі часта маюць вельмі даўнюю гісторыю, і асобныя іх элементы заставаліся нязменнымі сотні гадоў. Міжнародныя правы чалавека, наадварот, з'яўляюцца адносна новымі ў гістарычнай перспектыве. У сённяшняй рэчаіснасці мы можам назіраць элементы ўласцівых культурам традыцый і рэлігій, якія знаходзяцца ў канфлікце з правамі чалавека. У асобных выпадках культурныя і традыцыйныя звычай тлумачацца і абгрунтоўваюцца рэлігіяй, хаця гэта неабавязкова так. Мы таксама можам бачыць, што рэлігійныя пісанні самі па сабе могуць супярэчыць правам чалавека. Асобныя цытаты з Бібліі, Карана і іншых святых пісанняў ніякім чынам не адказваюць сённяшнім патрабаванням правоў. У ходзе гісторыі мы былі сведкамі таго, як рэлігійныя догмы станавіліся прычынай забойства мільёнаў людзей. Свабода жанчын і ўдзел у грамадскім жыцці, абразанне жанчын, а таксама пытанне пра прымусовыя шлюбы, гомасэксуалізм і абарты – цэнтральныя, памежныя тэмы і праблемы, дзе сёння сутыкаюцца рэлігія, культура, традыцыі і правы чалавека.

Практычная рэалізацыя:

Практыкаванне пачынаецца з працы ў групах, затым групы прадстаўляюць вынікі на агульным сходзе, і праводзіцца абмеркаванне. Можна парэкамендаваць гэтак практыкаванне для груп, разнародных у культурных і рэлігійных адносінах, а таксама ў межах школьных заняткаў па грамадазнаўству, паліталогіі, этыцы, асновах рэлігіі.

Час: 2 гадзіны.

Што патрабуецца: Ручка і папера.

Парадак выканання:

1. Кіраўнік распавядае, што практыкаванне закранае суадносіны паміж рэлігіяй, традыцыяй і культурай, з аднаго боку, і правамі чалавека – з другога. Задача заключаецца ў тым, каб выявіць элементы рэлігійных пісанняў ці практыкі, якія супярэчаць правам чалавека. Важна адзначыць, што традыцыі і звычай многіх культур, якія вядуць да парушэнняў правоў чалавека, часта абгрунтоўваюць рэлігійнымі ўстаноўкамі, хаця рэлігійныя пісанні і тлумачальнікі рэлігійных тэкстаў зусім неабавязкова падтрымліваюць такія інтэрпрэтацыі. Таму многія не пагодзяцца з тым, што рэлігія з'яўляецца прычынай парушэння правоў чалавека. У гэтым практыкаванні трэба паказаць менавіта такія прыклады. Кіраўнік дзеліць групу на некалькі малых груп па рэлігійна-культурным паходжанні, затым усім удзельнікам выдаецца па асобніку Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека. (NB: Некаторыя ўдзельнікі могуць быць няверуючымі, і таму будуць адчуваць дыскамфорт у любой групе. Аднак нас цікавіць рэлігійна-культурнае паходжанне ўдзельнікаў, а зусім не абавязкова іх уласная рэлігійная прыналежнасць ці светапогляд. Нават нарвежскі ўдзельнік – не хрысціянін, тым не менш абавязкова будзе знаёмы з хрысціянскай верай, культурай і практыкай у Нарвегіі. Менавіта гэтыя веды і маюць значэнне ў дадзеным практыкаванні.

Тое ж самае датычыць і нерэлігійных удзельнікаў або ўдзельнікаў, якія вызнаюць іншую рэлігію).

Групам даецца наступнае заданне:

- Знайсці ў рэлігійных пісаннях сваёй культуры або рэлігійнай практыцы, культуры ці традыцыі элементы, якія супярэчаць правам чалавека. Якія гэтыя элементы і як іх тлумачаць і апраўдваюць? Пастарайцеся прывесці канкрэтныя прыклады. Калі вам будзе складана прывесці прыклады з сучаснасці, удзельнікі могуць паспрабаваць знайсці прыклады з мінулага. Яны таксама могуць выбраць прыклады са сваіх краін ці краін з такой жа рэлігійнай культурай.
 - Які артыкул Усеагульнай дэкларацыі быў парушаны? (30 хвілін).
2. Прадстаўленне на агульным сходзе. Удзельнікі і кіраўнік могуць каментавачь сказанае ці задаваць пытанні.

Абмеркаванне:

- Ці цяжка было знайсці элементы рэлігійных пісанняў або рэлігійнай практыкі, якія парушаюць правы чалавека?
- Ці лягчэй было знайсці прыклады з мінулага? Ці адбылося нейкае развіццё? Па якіх прычынах?
- Як былі пераадолены элементы рэлігіі, культуры і традыцыі, якія супярэчаць правам чалавека? Прыклады?
- Ці маюцца ў розных рэлігіях агульныя элементы, якія парушаюць правы чалавека? (Як наконт дыскрымінацыі жанчын і гомасэксуалістаў?)
- У выпадку канфлікту паміж рэлігіяй, традыцыяй і культурай, з аднаго боку, і правамі чалавека – з другога, што будзе мець перавагу? Чаму?

Гэта возьмем да ўвагі:

Рэлігійныя пісанні можна інтэрпрэтаваць па-рознаму. Многія лічаць, што рэлігіі варта рэінтэрпрэтаваць па-новаму ў кантэксце сучаснасці. Большасць людзей падзяляюць меркаванне адносна таго, што рэлігіі змяняюцца з часам. Многія лічаць, што рэлігіі ўсё ж больш кансерватыўныя і адстаюць ад развіцця грамадства ў цэлым. Рашэнне пра дазвол жанчынам мець сан святара і епіскапа ў Нарвегіі з'яўляецца прыкладам таго, як рэлігія адаптавалася да развіцця грамадства. Сёння гомасэксуалізм, свабода жанчын і права на роўнае стаўленне і ўдзел у жыцці грамадства ўсё яшчэ з'яўляюцца да канца не вырашанымі пытаннямі на мяжы паміж рэлігіяй і правамі чалавека. Па прычыне недахопу ведаў і часта з-за наяўнасці вельмі цесных сувязяў паміж рэлігіяй, культурай і традыцыяй, зараз не заўсёды аднолькава лёгка вызначыць, што з'яўляецца рэлігіяй, а што – культурай і традыцыяй. У наш час правы чалавека з'яўляюцца універсальнай каштоўнаснай базай і заканадаўчай асновай існавання чалавека. Хаця многія людзі рэлігійныя, мы ўсё ж можам назіраць імкненне ўсё большай колькасці дзяржаў да секулярнай формы кіравання – гэта значыць да такой, пры якой законы не залежаць ад рэлігійных устаноў. Пры гэтым правы чалавека будуць больш важкімі (прынамсі, паводле законаў), чым рэлігійныя звычаі і традыцыі, якія ім супярэчаць. Рэлігіі павінны прызнаць дэмакратыю як форму грамадскага ўладкавання. Там, дзе рэлігія ідзе насуперак правам чалавека, яны павінны мець перавагу.

6 Міжкультурнае ўзаемаразуменне – уводзіны

6.1. Што такое ўзаемаразуменне паміж культурамі?

Міжкультурнае ўзаемаразуменне мае на ўвазе здольнасць разумець працэсы, якія адбываюцца ў полікультурных грамадствах. Фарміраванне гэтай здольнасці прадугледжвае асобны рост, таму што адначасова з фарміраваннем новых ведаў расце эмпатыя і здольнасць да зносін і дзейнасці ў міжкультурным кантэксце. Раздзел пачынаецца з азначэння міжкультурнага грамадства, затым мы абмяркуем асноўныя паняцці культуры і ідэнтычнасці. Гэта складаныя феномены, і мы ўбачым, што на нас уплываюць вельмі многія фактары. У кожнага чалавека ёсць сваё унікальнае спалучэнне якасцяў, сацыяльных роляў і вопыту. Людзі адной і той жа культуры могуць моцна адрознівацца адзін ад аднаго, у той час як людзі рознага паходжання могуць мець шмат агульнага.

Тое, што людзі розных культур жывуць побач, часта ўспрымаецца як праблема. Нярэдка праблема тлумачацца існуючымі культурнымі адрозненнямі. З чаго складаюцца культурныя адрозненні і чаму яны ўяўляюць для нас праблему? Мы ўбачым, што адрозненні робяць жыццё багацейшым, але таксама могуць ствараць канфлікты ў грамадстве ці паміж індывідамі. Шэраг важнейшых праблем звязаны не з адрозненнямі як такімі, а з вобразамі, якія фарміруюцца ў народаў адзін аб адным, і нашымі паводзінамі у канфліктах. Як мы можам паспяхова справіцца з праблемамі полікультурнасці?

6.2. Міжкультурнае грамадства

Статысцягадовая гісторыя развіцця чалавецтва праяўляецца сёння ў кангламерале розных культур, традыцый, рэлігій і ладаў жыцця. Геаграфічнае становішча, прыродныя рэсурсы, клімат, міграцыя, арганізацыя ўлады, рэлігія і доўгі пералік іншых умоў з'яўляюцца вызначальнымі для развіцця культур. Складана падлічыць, колькі існуе культур, таму што гэта залежыць ад таго, як мы вызначаем паняцце «культура». Калі сыходзіць з моўнай агульнасці, то ў свеце каля 5000 розных культур¹. Калі падзяліць іх прыкладна на 200 краін свету, атрымаецца, што большасць дзяржаў полікультурныя.

Што характарызуе полікультурнае грамадства? Самае важнае ў ім – гэта *суіснаванне розных культур*, для чаго людзі і групы рознага культурнага паходжання павінны сустрацца. У такім грамадстве ўзнікаюць *полікультурныя сітуацыі* і людзі, звязаныя з некалькімі культурамі адначасова.

Прычыны таго, што большасць грамадстваў можна назваць больш полікультурнымі, чым калі-небудзь раней, звязаны з глабалізацыяй і імклівымі, глыбокімі зменамі апошніх дзесяцігоддзяў. Часта кажуць, што свет стаў бліжэй да нас. Сучасныя інфармацыйныя і камунікацыйныя тэхналогіі атрымалі велізарны ўплыў на наша жыццё. Рэальнасць дзякуючы СМІ змянілася, і штодня мы даведваемся пра падзеі, якія адбываюцца вельмі далёка ад нас. Акрамя таго, рэзка вырас міжнародны абарот тавараў, ідэй і культурных уздзеянняў. Свет стаў бліжэй таксама і таму, што людзі шмат падарожнічаюць. Усяго 100 гадоў назад людзі даволі шмат падарожнічалі толькі за межамі свайго горада, але за мяжу мала хто ездзіў, гэта выпадала на долю нешматлікіх шчасліўчыкаў і багатых. Сёння мы ездзім як ніколі шмат, часта ў самыя

¹ Maher, John og Groves, Judy: *Introducing Chomsky*, Icon Books Ltd., Grange Road, Duxford, Cambridge CB2 4QE, 1999 s.7.

аддаленыя месцы на зямным шары. Гэтыя перасоўванні звязаны з працай, а таксама з нашай цікаўнасцю і жаданнем зведаць нешта новае і незвычайнае. Як правіла, мы вяртаемся дадому, узбагачаныя новымі ведамі і вопытам. Многія падарожнічаюць супраць сваёй волі, спрабуючы ўцячы ад вайны, канфлікту ці беднаты, з надзеяй атрымаць лепшае жыццё ў іншым месцы. Таму сусветная супольнасць стала больш разнароднай і разнастайнай, чым раней. Людзі з розным колерам скуры, рознай нацыянальнасці, рэлігіі і культуры жывуць побач адзін з адным.

Нашай рэальнасцю з'яўляюцца полікультурныя грамадствы. Сустрэча з людзьмі іншага паходжання ўзбагачае нас. Адрознае ад нашага часта аказваецца вельмі цікавым і можа паказаць нам праблему з іншага боку. Абмен розных людзей меркаваннямі і ідэямі можа натхніць і прапанаваць новыя рашэнні, няважна, ідзе размова пра праблемы тэхналогіі, эканомікі, філасофіі або мастацтва. Мы знаёмімся з іншымі звычаямі і традыцыямі, знаёмімся з новымі стравамі, модай, прычоскамі і фільмамі. Часта новыя светапогляды, рэлігіі і жыццёвыя каштоўнасці прыносяць у жыццё разнастайнасць. Шэраг гістарычных прыкладаў паказвае, што полікультурныя «плавільныя катлы» ўзбагачаюць мастацтва, культуру і спрыяюць навуковаму прагрэсу. Без культурнага абмену мінулага жыццё не было б такім, якое яно ёсць сёння.

Але полікультурнае грамадства таксама можа прывесці да складаных праблем. Развіццё адбываецца так хутка і нераўнамерна, што, магчыма, яго складана ўлавіць і зразумець. Некаторыя людзі лічаць гэтае развіццё пагрозлівым як для сябе, так і для мясцовай і нацыянальнай супольнасцяў. Розныя культуры і недахоп ведаў і паразумення паміж карэнным і прышлым насельніцтвам могуць прывесці да абмежавання зносінаў і кантактаў. «Іншыя» могуць быць сустрэты з недаверам, на іх могуць кідаць камяні пагляды, могуць узнікаць непаразуменні, страх і канфлікты, спалучаныя з гвалтам.

Няважна, наколькі складанымі з'яўляюцца праблемы, мы павінны паспрабаваць вырашыць іх як мага лепшым чынам. Таму што, прынамсі, адно цалкам ясна: полікультурныя грамадствы прыйшлі да нас назаўжды, калі толькі людзі не пачнуць ужываць жорсткія сродкі, такія як этнічныя чысткі, масавыя дэпартацыі, інтэрнаванне ці апартэйд – усе грубыя парушэнні правоў чалавека. Але для таго, каб у такіх грамадствах добра жылося, варта культываваць іх станоўчыя элементы і спыняць адмоўныя. Для гэтага патрэбны веды, разуменне і дыялог. Абмеркаванні «полікультурнасці» павінны датычыць зменлівага грамадства і ўключаць усіх яго членаў.

6.3. Культура

Паняцці – гэта інструменты, якія мы выкарыстоўваем для апісання феноменаў і сувязяў. Паняцце культуры – адно з найскладанейшых для азначэння, паколькі яно ахоплівае шмат чаго. Вось простае азначэнне культуры: «Тое агульнае, што мае група людзей і што адрознівае яе ад іншых груп»². Аднак гэтае азначэнне нічога не гаворыць пра тое, што *стварае* гэтыя культурныя асаблівасці, і пра *змест* культуры. Ніжэй мы вылучым некалькі пунктаў гледжання, якія могуць быць карыснымі для разумення культуры і яе фарміравання.

² Caplex nettutgave. 13.09.2006

«Коды ў галаве»

Звычайна культуру ўяўляюць як нейкую рэч, якая належыць пэўнаму народу, мае фізічныя межы і заснавана на мінулым³. Тыповым прыкладам гэтага можна лічыць нацыянальныя культуры, напрыклад нарвежскую, швецкую, самалійскую або амерыканскую. У аснове гэтага ўяўлення ляжыць гіпотэза пра тое, што, напрыклад, нарвежцы, якія пражываюць у адным месцы і падзяляюць гістарычную спадчыну, набываюць асаблівыя агульныя рысы.

У гэтым сэнсе культуру можна разумець як свайго роду мадэль рэчаіснасці, якая знаходзіцца ў галаве індывіда і якая ўтрымлівае няпісаныя правілы паводзін, стаўлення да іншых людзей, уяўленні пра дабро і зло. Гэтыя правілы, якія мы засвойваем, проста з'яўляючыся членамі пэўнага грамадства, культуралаг Ейвінд Дал называе «кодамі ў галаве»⁴. Напрыклад, існуюць коды, якія лічацца нарвежскімі. Многія нарвежцы падзяляюць адзінае разуменне – агульны ключ да таго, як патрэбна тлумачыць нарвежскія выразы, у той час як яны недаступныя проста так любому чалавеку звонку. Усе нарвежцы разумеюць ідыёму «скакаць пасля Вірколы», але яна, верагодна, зусім незразумелая ненарвежцам. Такім жа чынам і ў іншых груп ёсць уласныя культурныя коды, якія нарвежцам нялёгка будзе зразумець. У гэтым сэнсе можна рабіць абгульненні пра культурныя адрозненні у нацыянальным плане. Існуюць адрозненні паміж Нарвегіяй, Самалі і В'етнамам. У Нарвегіі звычайнай справай з'яўляюцца разводы і кансэнсуальныя шлюбы, у той час як у Самалі і В'етнаме яны рэдкія. Іншымі словамі, ёсць значныя культурныя адрозненні паміж «намі» і «імі».

Паняцце «коды ў галаве» ўказвае на тое, што асобныя людзі маюць і выкарыстоўваюць сістэму культурных рэфэрэнцый. Таму кожная сустрэча паміж людзьмі становіцца сустрэчай культур, дзе сутыкаюцца розныя коды, знакі, правілы і сістэмы. Калі нарвежцы едуць у адпачынак за мяжу, яны бяруць з сабой «нарвежскія коды». Яны, відавочна, будуць вітацца з іншымі людзьмі пры дапамозе поціску рукі, а не, напрыклад, прыціскаючыся насамі адзін да аднаго і не цалуючыся ў шчаку трохразова. Такім жа чынам турысты, імігранты і іншыя людзі прыносяць з сабой свае культурныя коды, калі прыязджаюць сюды. Усе мы з'яўляемся носьбітамі культуры ў час нашай сустрэчы з іншымі людзьмі, усведамляем мы гэта ці не.

Такое разуменне культуры робіць асэнсаваным і паняцце «*субкультура*».

Субкультура – гэта больш дробная група ці супольнасць, якая мае выразныя агульныя прыкметы і каштоўнасныя перавагі, што аб'ядноўваюць яе. Можна сказаць, што ў субкультур існуюць уласныя «коды ў галаве». У якасці прыкладаў можна назваць культуру МС, культуру скаўтаў, культуру губерні Нурлан, культуру прадрымальнікаў, моладзевую культуру і г.д.

З вышэйзгаданага можна зрабіць выснову, што людзі могуць належаць да розных культур у адзін і той жа час. Мы з'яўляемся адначасова носьбітамі нацыянальнай культуры і розных субкультур. У пэўных сітуацыях розныя культурныя ролі актывізуюцца і набываюць значнасць. На футбольным матчы вы найперш заўзятар спортклуба «Валерэнга» і член фанатскага клуба «Клан», у той час як на наступны дзень на працы вы ўжо настаўнік. Такія «культуры» таксама, як правіла, хтосьці назірае збоку. Таму правамерна казаць пра культурныя адзінствы, такія, напрыклад,

³ Øyvind Dahl: Møter mellom mennesker Interkulturell kommunikasjon, Oslo, Gyldendal Norsk Forlag, 4. opplag 2004 s. 57.

⁴ ibid s.59

як «нарвежцы», «хрысціяне», «немцы», «медсёстры» і г.д. Катэгарызацыя людзей на падставе іх агульных прыкмет – гэта спосаб функцыянавання ў свеце і разумення свету, які дапамагае нам лягчэй мець зносіны адзін з адным.

Вышэй мы ўжо казалі, што культура – гэта «коды ў галаве». Аднак яны не з’яўляюцца раз і назаўсёды вызначанымі і нязменнымі для ўсіх і могуць змяняцца пры сустрэчах паміж людзьмі. Адносіны і стасункі могуць прывесці да стварэння новых ці змененых кодаў, якія індывіды канструююць самі для сябе ва ўзаемадзеянні з іншымі. Тут мы падыходзім да больш дынамічнага разумення культуры.

Культура дынамічная

Усё часцей ставіцца пад сумнеў традыцыйнае разуменне культуры як чагосьці, чым людзі «валодаюць». У святле сённяшніх імклівых культурных змен і змешванняў, якія надыходзяць за глабалізацыяй, становіцца ўсё складаней успрымаць культуру як нешта абмежаванае і статычнае. Наадварот, можна сказаць, што культура знаходзіцца ў няспынным змяненні. Тое, што мы часта ўспрымаем як «нарвежскую культуру», можна ў гэтым святле назваць змешанай культурай, якая ўвесь час ўбірае ў сябе новыя імпульсы. Яна інтэрнацыяналізуецца і змяняецца ў выніку ўплыву СМІ, навукі, падручнікаў, індустрыі забаў, глабалізацыі эканомікі, моды і стыляў. На гэтым фоне становіцца актуальным азначэнне культуры, якое даў Томас Хюланд Эрыксан: «Культура – гэта зменлівая супольнасць людзей, якая штораз ствараецца і змяняецца, калі людзі робяць нешта сумесна»⁵. Культура – гэта не клетка, у якую можна заштурхаць людзей і спрабаваць зразумець іх «звонку», а хутчэй дынамічнае поле, якое ўзнікае паміж людзьмі, калі яны сустракаюцца. У стасунках новых ўражанні і вопыт атрымліваюць актуальнасць, і падчас узаемадзеянняў людзей ствараюцца новыя культурныя рэферэнтныя межы. Культура – гэта ўсё, што робіць стасункі магчымымі.

Абодва падыходы да разумення культуры і яе станаўлення (адносна дынамічнасці і няспынных змен культуры) з’яўляюцца важнымі інструментамі нашай інтэрпрэтацыі рэчаіснасці.

6.4. Фарміраванне ідэнтычнасці

Асэнсаванне ідэнтычнасці важна, калі мы працуем з праблемай міжкультурнага ўзаемаразумення. Калі мы будзем лепш уяўляць, хто мы, то мы зможам лепш зразумець іншых.

Наша ідэнтычнасць разнастайная, і ў яе фарміраванні ўдзельнічаюць мноства фактараў. Шэраг важнейшых з іх непадуладныя нашай волі, у прыватнасці: хто нашы бацькі і пры якіх акалічнасцях мы нарадзіліся. Спадчыннасць і гены вызначаюць, якога колеру нашы вочы – блакітныя ці карыя і хто мы – хлопчык ці дзяўчынка. Да чаго мы больш схільныя – да навукі ці да спорту?

Культура таксама важная для фарміравання ідэнтычнасці. Тое, што людзі заўсёдыносяць з сабой «схаваныя коды», з’яўляецца праявай таго, што мы выпрабавваем на сабе ўплыў грамадства. Мова, на якой мы размаўляем, і нашы паводзіны адчуваюць на сабе ўплыў бацькоў, школы і акаляючага нас грамадства. Я нарадзіўся ў ЗША, Нарвегіі, Судане ці Кітаі? Я жыву ў забяспечанай ці ў беднай сям’і? Я належу да

⁵Thomas Hylland Eriksen (red): *Flerkulturell forståelse*, Tano Aschehoug 1997, s. 25.

большасці ці да меншасці? У грамадстве дамінуе адна ці некалькі рэлігій? Мая сям'я рэлігійная ці не?

Звычайныя людзі і навукоўцы шмат стагоддзяў абмяркоўвалі, у якой ступені індывіды з'яўляюцца прадуктам спадчыннасці і асяроддзя, а ў якой – вынікам уласнай актыўнасці. Гэта цікавыя пытанні, якія варта абмяркоўваць і даследаваць. Дзе заканчваецца «я» і пачынаецца «мы»? Праз кантакт з іншымі мы фарміруем асобы адзін аднаго. Самыя паслядоўныя сцвярджаюць: па-за залежнасцю ад адносін з іншымі няма ніякага «я», паколькі індывіды фарміруюцца менавіта ў адносінах. «У пачатку былі зносіны», сцвярджае навукоўца Марцін Бубер⁶.

Мы сыходзім з таго, што ідэнтычнасць чалавека з'яўляецца вынікам спадчыннасці, асяроддзя і яго свабоднай волі. Хаця мы не можам кантраляваць усе гэтыя фактары, усё ж мы шмат што вырашаем самі. Хачу я займацца ў тэатральнай групе, спяваць у хоры ці гуляць у гандбол? Я хачу стаць рокерам ці панкам? Я хачу стаць доктарам ці аўтамеханікам? Я выбіраю «Чырвоны альянс» ці «Прагрэсіўную партыю»? Распавесці мне пра сваю гомасэксуальнасць ці працягваць утойваць яе? Ці буду я правяраць свае рэлігійныя сумневы? Хачу я жыць у горадзе ці ў вёсцы? Я жадаю выйсці замуж за Кнута ці Ахмеда? Мы робім выбар на падставе каштоўнасцяў, якія маюць для нас важнае значэнне.

Калі мы паглядзім навокал, то высветлім, што ў грамадстве ёсць людзі, якія ідуць «супраць плыні», якія жывуць нетрадыцыйным і незвычайным чынам. Многія прырачаць супраціву і ціску грамадства, сям'і і рэлігійнай супольнасці і валодаюць дастатковай воляй і мужнасцю, каб ісці сваім шляхам. Калі ў вас паўстаў сур'ёзны канфлікт з бацькамі, то вы не можаце памяняць іх як сваіх біялагічных продкаў, але вы можаце парваць з імі адносіны ці ўкласці вялікія высілкі для таго, каб змяніць іх стаўленне. Вера ў свабоду волі з'яўляецца асноўнай умовай нашай адказнасці за выбар, які мы робім, і за нашы дзеянні.

Асоба чалавека з'яўляецца вынікам спадчыннасці, асяроддзя і ўласнага выбару.

Улічваючы тое, што нашу асобу фарміруюць так шмат фактараў, мы ўсе розныя. Не знайсці двух людзей з аднолькавым спалучэннем якасцяў, роляў і вопыту. Мы ўсе складаныя, унікальныя і незаменныя індывіды.

Сыходзячы з гэтага, можна ўяўляць сабе рэчы значна прасцей, чым на самай справе, і часам няправільна вылучаць адну якасць ці адзін бок чалавека. Дакладна так гэта адбываецца, калі мы катэгарызуюем людзей. Наогул, няма нічога дрэннага ў тым, каб групаваць людзей па нейкіх адметных прыкметах. Наадварот, для людзей натуральна структураваць свет такім чынам. Але трэба разумець, што гэта таксама можа мець негатыўныя наступствы як для індывідаў, так і для грамадства. Мы можам адчуваць сябе кепска, калі ўвесь час вылучаюць нейкую адну нашу якасць, паколькі мы значна больш за яе. Быць «тоўстым» або тым, каго нязменна дражняць «акулярыкам», – цяжкае ярмо. Таксама праблемы ўзнікаюць, калі адна якасць або характарыстыка акцэнтуюцца ў сітуацыях, калі гэта не павінна мець ніякага значэння. Калі вы спрабуеце ўладкавацца на працу інжынерам, вашы рэлігійныя перакананні ці колер скуры не павінны тут нічога значыць. Многія людзі адчуваюць, што адна якасць вылучаецца і можа здавацца адмоўнай характарыстыкай чалавека. Такія словы, як «імігранты», «гомасэксуалісты», «цёмнаскурыя» і «мусульмане», успрымаюцца

⁶De gode gjerninger redder verden. Inge Eidsvåg, Røde Kors...

як катэгарызацыі, паколькі адна ўласцівасць ці прыналежнасць акцэнтуюцца на шкоду іншым і выкарыстоўваецца ў адмоўным сэнсе. Калі СМІ даволі часта будуць угадваць, што «злачынства здзейсніў выхадзец з асяроддзя імігрантаў», то імігранты будуць адчуваць сябе прадметам стыгматызацыі.

Катэгарызацыя можа, такім чынам, прывесці да таго, што ўражанні, якія ў нас ёсць адзін пра аднаго, скажаюцца так, што асобныя людзі з іх рознымі ўласцівасцямі і сацыяльнымі ролямі «знікаюць». Калі мы адкрытыя і бачым адзін аднаго як цэласных людзей, то мы атрымаем больш цікавую, шматбаковую і правільную карціну.

Няправільна вылучаць у чалавеку ўсяго адну якасць ці сацыяльную ролю на шкоду іншым.

У сённяшнім полікультурным грамадстве на першы план выходзіць ідэнтычнасць. Цікава, што ідэнтычнасці выклікана не толькі нашай уласнай патрэбай пошуку свайго месца ў зменлівай і разнастайнай рэчаіснасці, але таксама цікаўнасцю да людзей з іншых культур. Калі мы сустракаем людзей, якія думаюць і дзейнічаюць інакш, чым мы, мы часта звяртаемся да паняцця культуры, каб зразумець: тлумачэнне ў тым, што ў іх іншая культура. Паколькі фарміраванне ідэнтычнасці – настолькі складаны працэс, абумоўлены многімі фактарамі, апісанне культуры вельмі лёгка рызыкуе аказацца занадта спрошчаным. Розны вопыт стварае розных людзей. Але агульны вопыт можа па-рознаму паўплываць на розных людзей, хаця іх паходжанне і адукацыя былі больш-менш падобнымі. Індывідуальнасць з адной і той жа культуры могуць быць вельмі рознымі, у той час як людзі розных культур могуць мець шмат агульнага. Праваабаронца з Осла можа мець значна больш агульнага са сваім калегам з Расіі, чым з таксістам са свайго роднага горада. Кожная сустрэча – гэта сустрэча двух індывідаў, а не культур.

ЗАПОМНИЦЕ: Кожная сустрэча – гэта сустрэча двух індывідаў, а не культур.

6.5. Падабенства культур

Часта падкрэсліваюць адрозненні паміж культурамі. Гэта натуральна, таму што мы заўважаем, як правіла, тое, што адрозніваецца. Але глядзячы на рэчы такім чынам, мы губляем з поля зроку вельмі шмат, а менавіта – існуючыя падабенствы. Каб удакладніць, а не перабольшыць значэнне адрозненняў, неабходна, такім чынам, падкрэсліць наяўныя падабенствы. Розныя культурныя звычаі і традыцыі можна ўспрымаць як варыянты агульначалавечага.

Нарвежскія нацыянальныя касцюмы адрозніваюцца ад традыцыйных убораў Фіджы і Іспаніі. Аднак гэтыя краіны аб'ядноўвае тое, што ў іх ёсць народныя касцюмы. Хаця краіны і рэгіёны маюць свае спецыфічныя традыцыі песень, агульнай для ўсіх іх з'яўляецца сама іх наяўнасць. Культура песень з'яўляецца праявай патрэбы людзей у самавыяўленні, сацыяльнай агульнасці і выражэнні сваіх пачуццяў праз песню і музыку. Такім жа чынам розныя традыцыі будаўніцтва і архітэктуры можна растлумачыць праз агульную патрэбу ў абароне ад непагадзі і ветру, у той час як рэлігія можна зразумець як варыянты задавальнення патрэбы ў тлумачэнні таемстваў жыцця і стварэння агульных каштоўнасцей норм. Культурныя асаблівасці можна такім чынам зразумець як мясцовыя формы выражэння чагосьці шырэшага і агульнага.

6.6. Канфлікты паміж культурамі

У асобных выпадках адрозненні ў культурах могуць прывесці да канфліктаў і супярэчнасцяў як у грамадстве, так і паміж індывідамі. Большасць канфліктаў можна вырашыць, спрабуючы зразумець рухаючыя сілы дзеяння, гэта значыць шырэй зразумець культурнае паходжанне іншага боку.

Шматлікія школы сутыкнуліся з праблемамі, калі асобныя этнічныя ці рэлігійныя групы не дапускаюць, каб чужыя людзі бачылі голае цела чалавека. Гэта прывяло да праблем у сувязі з прыняццем душа пасля фізкультуры. Пасля таго, як бакі ўступілі ў дыялог, школы знайшлі рашэнне гэтай праблемы. Таксама жаданне мусульман мець пакой для малітвы выклікала грамадскія дэбаты. У першы раз, калі гэтае пытанне было паднята, многія адрэагавалі адмоўна, таму што лічылі, што рэлігія – гэта асабістая справа кожнага, і публічныя ўстановы, як і прыватныя прадпрыемствы, не павінны аплочваць адпаведныя памяшканні. Аднак паступова гэтая патрэба атрымала прызнанне, і сёння ў краіне ёсць шэраг пакояў для малітваў. Яшчэ адна праблема рэлігійнага плану выявілася, калі асобныя мячэці захацелі склікаць вернікаў на пятнічную малітву на грамадскай тэрыторыі з дапамогай гукаўзмацняльнікаў. Пасля працяглых дыскусій, дзе, у прыватнасці, была праведзена паралель з нарвежскімі званамі, было прынята рашэнне, якое задаволіла ўсіх: заклік на пятнічную малітву быў дазволена, але была ўсталявана верхняя мяжа гучнасці гуку.

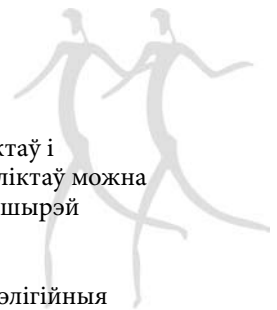
Многія з культурных праблем, якія раней лічыліся складанымі, паступова знайшлі сваё вырашэнне. Сёння можна нярэдка ўбачыць нарвежскіх салдат у цюрбанах ці работніц крам «ІКЕЯ» ў хіджабах; яны – жывы прыклад полікультурнай адаптацыі. Відавочна, і сённяшнія канфлікты таксама знойдуць сваё вырашэнне ў будучыні.

6.7. Традыцыйныя і сучасныя грамадствы

Часта канфлікты культур тлумачаць тым, што прадстаўнікі традыцыйных і сучасных грамадстваў жывуць разам, і тым, што гэтыя культуры супрацьстаяць адна адной.

Мадэрнізацыя апісвае развіццё грамадства з прычыны ў тым ліку тэхналагічных і прамысловых змен. Аграрнае грамадства з эканомікай, заснаванай на абмене, распадаецца, саступаючы шлях міжнароднай грашовай эканоміцы і працы, якая аплочваецца. З гэтым развіццём змяняецца і лад жыцця людзей. Часта адбываецца зрух ад калектыўнай мадэлі культуры да індывідуальнай і ад мадэлі ўстойлівых сацыяльных роляў палоў да большага раўнапраўя і абароны правоў жанчыны. Мясцовыя, часта патрыярхальныя грамадскія ўсталяванні павінны саступіць нацыянальным і міжнародным заканадаўчым сістэмам і ўстановам. Важныя функцыі сям'і, такія як выхаванне дзяцей і догляд састарэлых, падтрымка дзяцей у пачатку іх дарослага жыцця, напрыклад, у выглядзе грошай на будаўніцтва жылля, у значнай ступені адышлі да дзяржавы і іншых знешніх арганізацый. Секулярызацыя таксама нярэдка з'яўляецца вынікам мадэрнізацыі, калі зніжаецца значнасць рэлігійных элементаў у арганізацыі грамадства.

Дзяржавы і грамадствы вельмі па-рознаму праходзяць працэс мадэрнізацыі. Ён можа прайсці паступова ці рэзкімі скачкамі, гарманічна ці з сур'ёзнымі канфліктамі. Дакладна гэтак жа могуць быць вельмі адрозныя варыянты *ўнутры* асобных краін,

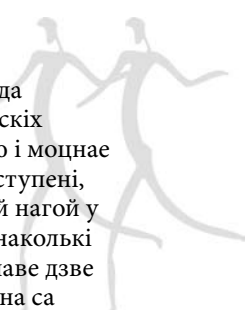
часта традыцыйнае і сучаснае суседнічаюць адно з другім. Нарвегія, як і большасць заходніх краін, – гэта тыповая сучасная дзяржава. Аднак дзякуючы іміграцыі ў гэтай краіне таксама пражывае шмат людзей, якія прыбылі з традыцыйных грамадстваў.

Перспектыву «традыцыйнае-сучаснае» можна крытыкаваць за тое, што такое словаўжыванне можа стварыць уражанне, быццам сучаснае грамадства лепшае, дасягнула большага і больш развітае, чым традыцыйнае, і за тое, што гэта перспектыва ўмацоўвае стэрэатыпы пра людзей традыцыйнай культуры. Мы хацелі б падкрэсліць, што не падзяляем дадзенае меркаванне. Нельга лічыць само сабой зразумелым, што мадэрнізацыя заўсёды мае на ўвазе рух наперад. Станоўчыя элементы і каштоўнасці могуць быць згублены «на шляху». З іншага боку, таксама нельга сказаць з упэўненасцю, што трэба безумоўна прытрымлівацца ўсіх так званых элементаў традыцыйнага. Каштоўнасці і дзеянні трэба ацэньваць асобна, самі па сабе. Хаця выбар паняццяў можа здавацца няўдалым, мы ўсё ж лічым, што гэта перспектыва можа аказацца карыснай для разумення асобных культурных канфліктаў.

Людзей, якія паходзяць з традыцыйнай культуры, жыццё ў сучасным грамадстве можа вельмі расчараваць. Многія жанчыны могуць адчуваць ціск з боку як уласнай культуры, так і сучаснай. Некаторыя ўспрымаюць як праблему тое, што каштоўнасці, у якіх яны былі выхаваны і якія адстойваюць, не прызнаюцца дастаткова значнымі ў новым грамадстве. Статус жанчыны нізкі, калі яна сядзіць дома і выходзіць дзяцей. Іншыя жанчыны лічаць новыя каштоўнасці свабоды і незалежнасці прывабнымі і хочуць займаць больш незалежнае становішча, чым тое, якое прынята ў іх культуры. Жаданне жанчын можа наткнуцца на супраціў у патрыярхальнай структуры сям’і. Сваякі-мужчыны баяцца, што жанчыны стануць занадта «заходнімі», і гэта пойдзе на шкоду сям’і і ім самім. Муж можа палічыць, што яго роля знаходзіцца пад пагрозай, і будзе адчуваць няўпэўненасць у адносінах да каштоўнасцяў новага грамадства.

Дзеці і падлеткі з нацыянальных меншасцяў могуць адчуваць, што яны «стаяць адной нагой у кожным лагерах», а іх паўсядзённае жыццё складаецца з бясконцых змен двух кантэстаў жыцця. Сям’я са спецыфічным паходжаннем можа прад’яўляць строгія патрабаванні адносна паслухмянасці і павагі і ісці насуперак таму, што дзеці вывучаюць у школе пра незалежнасць і самастойнасць. Закаханым можа быць цяжка выконваць строгія рамкі дамашніх правіл, калі яны бачаць, што нарвежскія падлеткі ў цэлым паводзяць сябе значна вальней. А што, калі падлеткаў запрашаюць на вечарынку ці паехаць у лагер з класам, у той час як бацькі ставяцца да гэтага скептычна? Калі яны гуляюць на вечарынцы, ці могуць паддацца ціску аднакласнікаў і выпіць алкаголь, ці павінны прытрымлівацца забаронаў рэлігіі і бацькоў? У культуры, дзе распаўсюджаны шлюбныя дамоўленасці бацькоў, маладыя людзі могуць сутыкнуцца з больш сур’ёзнай дылемай. Ці павінны яны прыняць абраных бацькамі мужа ці жонку, ці зрабіць свой уласны выбар, рызыкуючы ўступіць у канфлікт з сям’ёй? Незалежна ад таго, які выбар яны зробіць, ён усё роўна будзе няправільным. Названае вышэй – гэта ўсяго толькі невялікі пералік асабистых праблем, з якімі могуць сутыкнуцца тыя, хто знаходзіцца паміж двума культурамі.

Пара паняццяў «традыцыйнае» і «сучаснае» крытыкуецца за спрашчэнне рэальнасці; важна падкрэсліць, што ёсць незлічона колькасць прыкладаў, якія ідуць насуперак гэтай мадэлі і ствараюць больш складаную рэальнасць. Людзі, якія паходзяць з традыцыйных культур, могуць мець сучасныя і свабодныя адносіны да пытання раўнапраўя жанчын, у той час як прадстаўнікі сучаснага грамадства могуць быць

кансерватыўнымі ў пытаннях змагання за правы жанчын, рэлігіі і адносін да гомасэксуалізму. Многія этнічныя нарвежцы, асабліва з асобных хрысціянскіх колаў, маюць вельмі строгія коды адзення, забарону на ўжыванне алкаголю і моцнае жаданне кантраляваць падлеткаў. Падлеткі з такіх сем'яў могуць у той жа ступені, што і дзеці імігрантаў, адчуваць унутраны раскол, калі яны «стаяць кожнай нагой у розным лагерах». Наша патрэба ў глыбокім разуменні праблемы паказвае, наколькі важна для міжкультурнага ўзаемаразумення адначасова ўтрымліваць у галаве дзве думкі і пазбягаць групоўкі людзей на аснове стэрэатыпаў. Гэта сфера звязана са складанай дынамікай індывідаў, з аднаго боку, і ўласцівымі групе «кодамі ў галаве» – з другога, і мы павінны памятаць, што кожны раз сустракаюцца два індывіды, а не дзве культуры.

6.8. Павага да «непадобных» людзей

Губляючыся ў моры ўласцівых полікультурнаму грамадству варыянтаў, людзі могуць назваць формы культурнага выражэння і звычаі іншых чужымі і дзіўнымі. Заўсёды знойдзецца шмат рэчаў, з якімі вы не згодны. Аднак пераважная большасць людзей мірна суіснуюць адзін з адным. Гэта паказвае, што мы не абавязкова павінны быць аднолькавымі, каб паважаць адзін аднаго. Там, дзе мы не згодны, мы павінны весці адкрытыя, жывыя дыскусіі па сутнасці справы і выкарыстоўваць наша права на свабоду слова, удзел у жыцці грамадства і права на ўдзел у вырашэнні пытанняў, якія датычацца нас. Дэмакратыя грунтуецца на тым, што грамадзяне з'яўляюцца рацыянальнымі людзьмі, якія робяць разумны выбар. А для гэтага яны павінны мець доступ да актуальных ведаў. Такім чынам, нам не трэба баяцца складаных стасункаў. Вядома, абнародаваць канфлікты балюча. Але толькі разглядаючы рэчаіснасць такой, якой яна ёсць, можна выявіць праблемы і стварыць станоўчыя змены. Калі мы не зможам пераканаць адзін аднаго, то нам ва ўсялякім разе варта пагадзіцца з тым, што трэба прымаць людзей такімі, якімі яны ёсць. Ці не ў такой павазе да іншага заключаецца сама сутнасць дэмакратыі?

Павага да іншага – сутнасць дэмакратыі.

6.9. Ушчамленне правоў чалавека па прыкмеце культуры і рэлігіі

Культурныя змены з'яўляюцца часткай гістарычнага развіцця, у якім тэхналагічныя, нарматыўныя і шэраг іншых элементаў узаемадзейнічаюць адзін з адным. Свет змяняецца, і людзі змяняюцца разам з ім. Тое, што было звычайным і звыклым тысячу ці сто гадоў таму, зараз ужо не з'яўляецца прынятым.

Дыскрымінацыя жанчын і гомасэксуалістаў, прымусовыя шлюбы, гвалт і забойствы з помсты за зняважаны гонар раней былі распаўсюджаны ў многіх грамадствах, у тым ліку нарвежскім. У нашай краіне мужчынам аж да 1868 г. згодна з законам дазвалялася ўжываць сілу да сваёй жонкі⁷. Прымусовыя шлюбы таксама былі даволі распаўсюджанымі. Аднак гэтыя звычаі ўжо сышлі ў мінулае, паколькі сфарміраваліся нацыянальная і міжнародная сістэмы норм, у тым ліку правы чалавека. Сёння міжнародная супольнасць дасягнула згоды, напрыклад, у тым, што прымусовы

⁷Правы мужчын рэгламентаваліся тым жа параграфам закона, што і правы землеўладальніка ў адносінах да наёмных работнікаў.

шлюб, абразанне жанчын, гвалт і забойствы ў абарону гонару з'яўляюцца грубымі парушэннямі правоў чалавека. Але паколькі змена грамадства патрабуе часу, мы назіраем, што такія парушэнні ўсё яшчэ адбываюцца ў асобных краінах і раёнах. І хаця гэтыя дзеянні забаронены, патрабуецца час, перш чым нормы стануць паўсюдна прынятымі ва ўсіх сляях грамадства. У Пакістане, Афганістане і шэрагу афрыканскіх краін дагэтуль існуюць групы, якія практыкуюць гвалт і забойствы з пачуцця помсты⁸.

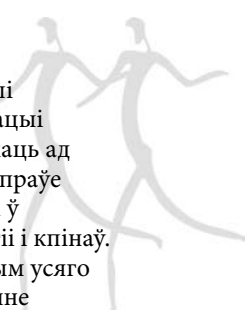
Калі людзі з гэтых раёнаў пераязджаюць у новыя краіны, такія як Нарвегія, яны могуць прынесці з сабой свае мясцовыя звычаі, а таму і ў гэтай краіне ёсць дзяўчаты і юнакі, якія жывуць ва ўмовах вельмі моцнай дыскрымінацыі. Ім забараняецца сустракацца з кімсьці да шлюбу, іх пазбаўляюць права самім выбраць мужа ці жонку. Хаця ахвярамі ў пераважнай большасці выпадкаў з'яўляюцца жанчыны, мужчыны таксама пакутуюць ад такіх парадкаў. Калі маладыя людзі пачынаюць супрацьстаяць патрыярхальнай і кантралюючай структуры сям'і, ім могуць пачаць пагражаць. Пры разводзе яны могуць быць выгнанымі з сям'і. Рэгулярна маладыя жанчыны і мужчыны падвяргаюцца гвалту і павінны збягаць ад сваёй сям'і. У некаторых выпадках жанчын забіваюць, гэта так званыя забойствы «для абароны гонару». Хаця такія звычаі практыкуюць вельмі нямногія, скончыць з імі складана. Традыцыі вельмі цесна ўкаранены ў культурах, а паколькі такія дзеянні прадугледжваюць пакаранне, гэта часта адбываецца таёмна.

Многія нясуць адказнасць за супрацьдзеянне такога кшталту парушэнням правоў чалавека. Асноўную адказнасць нясуць дзяржаўныя органы. Выпадкі парушэння правоў чалавека павінны раследавацца, а вінаватыя – несці пакаранне. Прысуды з'яўляюцца важнымі сігналамі як для патэнцыйных парушальнікаў, так і для людзей, якія адмаўляюцца заяўляць пра правапарушэнні ў органы правапарадку. Далей павінны быць рэалізаваны меры інфармацыйнага характару, накіраваныя на адпаведныя сацыяльныя групы, павінна праводзіцца больш маштабная праца па фарміраванні ўстановак. Улады многіх еўрапейскіх краін траплялі пад крытыку за тое, што рабілі занадта мала, і за няправільнае разуменне культурна-рэлігійнай пазіцыі. Іх абвінавачваюць у тым, што яны ігнаруюць парушэнні для таго, каб захаваць добрыя адносіны з меншасцямі. Аднак у апошнія гады ў многіх краінах было вынесена шмат абвінавачванняў па справах аб забойствах у абарону гонару.

Важна і тое, што меншасці, якіх гэта датычыць, самі трымаюцца ў баку ад дапушчаных парушэнняў. Гэта важны сігнал парушальнікам, а таксама можа мець канструктыўнае ўздзеянне адносна адмоўных стэрэатыпных уяўленняў пра меншасці, якія могуць распаўсюдзіцца ў грамадстве⁹. СМІ таксама адыгрываюць важную ролю ў выяўленні парушэнняў правоў чалавека і прыцягненні да падобных выпадкаў грамадскай увагі. Павышэнне адкрытасці можа прывесці да таго, што індывіды, якія знаходзяцца на раздарожжы, атрымаюць падтрымку ўласнага выбару. Аднак СМІ павінны сачыць за тым, каб не прадстаўляць загадзя складзеную карціну рэчаіснасці. Матэрыялы, якія публікуюцца, атрымліваюць шырокі грамадскі водгук і могуць умацаваць прымхі адносна пэўнай групы.

⁸ Па ацэнках улад Пакістана, штогадовая колькасць забойстваў з разумення гонару складае не менш за 4000. (Хроніка Уні Вікан, газета Aftenposten ад 04.10.2006).

⁹ Многія прадстаўнікі меншасцяў лічаць, што не маюць такога абавязку, паколькі яны звязаны з такімі парушэннямі не ў большай ступені, чым этнічныя нарвежцы. У прынцыпе мы згодны з такімі сцверджаннямі, але лічым, што дыяспары меншасцяў усё ж з'яўляюцца значнымі аб'яднаннямі, таму што могуць аказаць моцны ўплыў на людзей, якія маюць такое ж паходжанне.

Таксама і рэлігія можа абгрунтоўваць парушэнні правоў чалавека. У гісторыі рэлігійнай аргументацыя ўжо выкарыстоўвалася для прыгнёту і дыскрымінацыі жанчын і гомасэксуалістаў. Аднак і рэлігійныя інтэрпрэтацыі таксама залежаць ад сацыяльных змен. У Нарвегіі, як і ў многіх іншых краінах, змаганне за раўнапраўе палоў і правы гомасэксуалістаў знайшло адбітак і ў царкве. Там таксама, як і ў грамадстве ў цэлым, быў высока падняты парог цяжкасці да крытыкі рэлігіі і кпінаў. Сёння жанчыны могуць стаць і святаром, і епіскапам, што было наймаверным усяго 40 гадоў назад. Таксама зараз цалкам распаўсюджаным з'яўляецца і ўзвядзенне гомасэксуалістаў у сан святара. Мужныя людзі выступалі і адстойвалі сваё меркаванне, і гэта прасунула нас яшчэ на крок наперад да раўнацэннасці ўсіх людзей. Нягледзячы на гэтае развіццё, у асобных хрысціянскіх супольнасцях усё яшчэ працягваецца рознае стаўленне да мужчын і жанчын, захоўваюцца прымхі супраць гомасэксуалізму.

Падобнага развіцця ў адносінах да жанчын і гомасэксуалістаў у той жа ступені не адбылося ў мусульманскім і асобных іншых рэлігійных асяродках. У сукупнасці з культурнымі традыцыямі і звычаямі рэлігія ўсё яшчэ можа быць выкарыстана для абгрунтавання дыскрымінацыі. Зыходзячы з гэтага, многія мусульманкі маюць менш свабоды, чым мусульмане-мужчыны як у сямейным жыцці, так і ў публічнай прасторы, а гомасэксуалісты рызыкуюць быць падвергнутымі асуджэнню, калі заявяць пра сябе адкрыта.

Даследаванні пацвярджаюць, што цяжкасці зазнаюць гомасэксуалісты як мусульманскага, так і хрысціянскага веравызнання. Яны баяцца распавядаць пра сваю сэксуальную арыентацыю з-за страху перад нападамі і выгнаннем. Людзі, якія не могуць жыць у адкрытасці, адчуваюць, што іх чалавечая годнасць не прызнаецца гэтак жа, як годнасць іншых. Многія падлеткі палічылі сітуацыю настолькі цяжкай, што скончылі жыццё самагубствам.

У 1995 г. у Нарвегіі перад тым, як здзейсніць самагубства, хлопчык напісаў сваім бацькам ліст: «Мама і тата, я гомасэксуаліст. Але гэта занадта цяжка».

Для многіх людзей рэлігія з'яўляецца важнай часткай іх культуры і ідэнтычнасці. На адным з нашых курсаў семнаццацігадовы Алі сказаў: «Усе правы чалавека ўжо запісаны ў маёй рэлігіі. Трэба проста кіравацца ёю». Незалежна ад рэлігіі, якую людзі вызнаюць, многія прытрымліваюцца такіх жа перакананняў і будуць чэрпаць сілы і волю да жыцця ў сваёй рэлігіі і маральных нормах, якія яна ўстанаўлівае. Аднак рэлігіі не варта выключачь са сферы кантролю і крытыкі. Дзеянні рэлігійных людзей трэба ацэньваць аднолькава з дзеяннямі іншых людзей. Непрымальна рэлігійная практыка, якая абгрунтоўвае і правакуе парушэнне правоў чалавека.

Парушэнні правоў чалавека могуць знайсці абгрунтаванне ў традыцыі і рэлігіі. Парушэнні непрымальныя, незалежна ад іх абгрунтавання.

Культурныя канфлікты і парушэнні правоў чалавека, якія абгрунтоўваюцца культурай, могуць адбіцца на ўсім грамадстве і стварыць канфлікты паміж групамі. Напрыклад, дыскрымінацыйная практыка адносна жанчын і гомасэксуалістаў, якая апраўдваецца рэлігіяй або традыцыяй, можа распаліць канфлікт у нарвежскім і іншых сучасных грамадствах, дзе дамінуюць свецкія каштоўнасці і дасягнуты вялікі прагрэс у раўнапраўі паміж паламі і барацьбе за правы гомасэксуалістаў.

Як дзяржавы павінны працаваць з такімі непаразуменнямі і канфліктамі? Пры моцных парушэннях адказ відавочны: парушэнне правоў чалавека нельга цягнуць, неабходна

ўключыць механізмы прававой дзяржавы. Роўным чынам неабходна прымаць меры асветніцкага характару і меры па фарміраванні светапогляду. Калі культурны канфлікт узнікае ў кропцы судакранання розных правоў чалавека ці калі людзі так лічаць, мы сутыкаемся са складанымі дылемамі. Супрацьстаянне вакол карыкатур на прарока Мухамеда ўвесну 2006 г. з’яўляецца ў гэтым сэнсе цікавым прыкладам. Свабода слова і высокі парог дапушчальнага ў сатыры ў заходнім грамадстве дазволілі апублікаваць карыкатуры на прарока Мухамеда, што прывяло ў шаленства мусульман і прымусіла іх выйсці на дэманстрацыі ва ўсім свеце, паколькі яны лічылі, што было ўшчэmlена права на паважлівае стаўленне да іх веры. Гэты прыклад паказвае, што культурныя канфлікты могуць прымаць вельмі сур’ёзны характар і падкрэсліваюць, наколькі важна стварыць умовы для стасункаў паміж рознымі групамі ў грамадстве і працаваць над навучаннем разуменню іншых культур і правам чалавека.

6.10. Міжкультурная рэчаіснасць

Міжкультурнае грамадства – гэта наша рэчаіснасць, і людзі рознага культурнага паходжання жывуць у ёй побач. Грамадствы ніколі раней не былі настолькі разнароднымі, як зараз, і глабалізацыя хутчэй узмацніць, чым згорне гэтую тэндэнцыю.

Полікультурны варыянт з’яўляецца вялікім прывілеем, які дае шмат магчымасцяў. Каб паспяхова скарыстацца існуючымі культурнымі адрозненнямі, мы павінны навучыцца мірна жыць разам адзін з адным. Вялікай складанасцю тут будзе пошук добрых інструментаў для вырашэння праблем, якія спараджае складаная культурная сітуацыя. Часам культурныя асаблівасці прыносяць нам выпрабаванні. Правы чалавека, з’яўляючыся універсальнымі каштоўнасцямі і юрыдычнымі нормаў, ёсць добры інструмент для ацэнкі межаў прымальнага. Парушэнні правоў чалавека непрымальныя, незалежна ад таго, абгрунтаваныя яны культурай, традыцыяй або рэлігіяй. Правы чалавека абавязваюць нас быць занепакоенымі сітуацыяй. Нават калі ў кагосьці іншае паходжанне, мы абавязаны ўмешвацца ў выпадках парушэнняў і дыскрымінацыі.

«Гэтак жа люта не прымайце несправядлівасць, нават калі яна не закранае асабіста вас». (Арнульф Ёверланд)

У астатнім варта забяспечваць вялікую разнастайнасць. Усе людзі розныя – так і павінна быць. Калі мы хочам, каб нас саміх паважалі за нашы каштоўнасці і выбары, мы таксама павінны паважаць іншых. Адным з важных інструментаў для стварэння добрага міжкультурнага грамадства з’яўляецца, такім чынам, прыняцце іншага. Акрамя гэтага, вельмі важны дыялог, у якім ствараюцца і ахоўваюцца агульныя правілы гульні. Без кантакту і стасункаў стэрэатыпы і прымхі стануць добрай глебай для росту. Магчымасць удзелу ў дыялогу закладзена ў кожным з нас, але прадугледжвае наяўнасць здольнасці аказваць давер і веру ў добрыя намеры адзін аднаго. Тое, як мы вырашым сённяшнія праблемы, стане зародкам заўтрашняга грамадства.

Культурная разнастайнасць з’яўляецца крыніцай абмену, абнаўлення і творчасці, яна гэтак жа неабходна чалавецтву, як біялагічная разнастайнасць – прыродзе. Такім чынам, культурныя адрозненні з’яўляюцца агульнай спадчынай чалавецтва, якую неабходна прызнаваць і захоўваць. Вар’іраванне ладу жыцця і паводзін групы дазваляюць нам чэрпаць разуменне і натхненне з больш шырокага спектру рэчаў. Адрозненні даюць нам перманентную магчымасць выбіраць лепшыя рашэнні і знаходзіць новыя.

6.11. Пункты да даклада аб міжкультурным узаемаразуменні

- У нейкім сэнсе ўсе краіны свету сталі полікультурнымі.
- Гісторыя большасці дзяржаў полікультурная. Карэнныя народы засялялі тэрыторыю пэўнай дзяржавы першапачаткова, пакуль міграцыя нарэшце не прывяла да больш складанага складу насельніцтва. Сучасная глабалізацыя прыводзіць як да працоўнай міграцыі, так і да міграцыі, выкліканай войнамі і канфліктамі.
- Паняцце культуры – гэта складанае паняцце. Культура можа быць і «схаваным кодам» большай або меншай устойлівасці, таму мы тлумачым рэчаіснасць пэўным чынам. Культура таксама можа быць дынамічнай і зменлівай.
- Мы ўсе з’яўляемся носьбітамі культуры.
- Субкультура – гэта малыя групы ці супольнасці, якія маюць выразныя адметныя рысы. Мы можам адначасова належаць да некалькіх культур.
- Наша ідэнтычнасць шматгранная і з’яўляецца вынікам спадчыннасці, асяроддзя і свабоднай волі чалавека.
- Усе мы складаныя, унікальныя і незаменныя індывіды. Таму няправільна было б асабліва вылучаць нейкую адну якасць або прыналежнасць у чалавеку. Заўсёды сустракаюцца індывіды, а не культуры.
- Паколькі мы з’яўляемся носьбітамі культуры, кожная сустрэча можа лічыцца полікультурнай. Але паколькі ў нас ёсць сваё разуменне нормы, і паколькі вельмі значная частка культуры не ўсведамляецца намі, такія сустрэчы могуць быць праблематычнымі. Часам у нас таксама бываюць негатыўныя чаканні.
- Этнацэнтрызм і культурная адноснасць – гэта два супрацьлеглыя пункты гледжання, з якіх можна разглядаць людзей іншых культур, якіх вы сустракаеце. Пры такіх сустрэчах варта імкнуцца быць адкрытым і спрабаваць зразумець іншых з улікам іх паходжання і светапогляду. Гэта не значыць, што трэба прымаць усё. Паводзіны, якія парушаюць правы чалавека, нельга цягнуць.
- Культурныя адрозненні ўзбагачаюць нас і робяць жыццё больш разнастайным, але таксама могуць прывесці да канфліктаў у грамадстве і паміж асобнымі людзьмі.
- Традыцыйныя і рэлігійныя звычаі культуры шмат стагоддзяў прыводзілі да дыскрымінацыі груп і асобных людзей. Нават сёння мы назіраем, што традыцыя і рэлігія могуць апраўдваць практыку парушэння правоў чалавека.
- Людзі і культуры розныя. Усе людзі хочуць, каб іх выбар паважалі дакладна гэтак жа, як мы хочам, каб паважалі наш уласны выбар. Павага да непадобнасці з’яўляецца сутнасцю дэмакратыі.
- Сацыяльныя стэрэатыпы і прымхі – гэта катэгарызацыя людзей або груп, якія падзяляюць пэўныя агульныя характарыстыкі. Катэгарызацыя спрашчае рэчаіснасць і прыводзіць да таго, што асобны чалавек з яго складанай асобай «губляецца» ў групе. У выніку катэгарызацыі можа павялічыцца адлегласць паміж людзьмі, магчымасць для дыялогу можа скараціцца, узнікнуць дыскрымінацыя і канфлікты.
- Дыялог і стасункі могуць скараціць стэрэатыпы і прымхі. Таму мы павінны працаваць над сабой, каб павышаць узровень нашых ведаў і разуменне іншых людзей і культур, каб стаць адкрытымі, выяўляць давер і павагу і адыгрываць актыўную ролю ў полікультурных грамадствах.

МІЖКУЛЬТУРНАЕ ГРАМАДСТВА

Тэма: Міжкультурнае грамадства.

Мэта: Пазнаёміцца з паняццем «полікультурнасць» і зразумець, як полікультурнасць праяўляецца ў розных краінах і грамадствах.

Навукоўцы лічаць, што ў свеце існуе некалькі тысяч этнічных груп, якія насяляюць больш за 200 дзяржаў. Часта кажуць, што полікультурнае грамадства стала пераважаць паўсюдна, у той час як гамагенныя грамадствы ўжо практычна не існуюць. Але што ж азначае полікультурнасць? Па-першае, гэта можа азначаць, што ў адным грамадстве існуе мноства культур: такім чынам, мы маем полікультурныя грамадствы. Па-другое, гэта можа азначаць, што людзі звязаны адначасова з некалькімі культурамі, гэта значыць, існуюць полікультурныя людзі. Па-трэцяе, гэта можа азначаць, што людзі з розных культур сустракаюцца і ўзнікаюць полікультурныя сітуацыі. Усё гэта ўяўляе цяжкасці для свету, грамадстваў і нас, асобных людзей.

Міжкультурнае ўзаемаразуменне мае на ўвазе разуменне полікультурных грамадстваў, полікультурных сітуацый і людзей з полікультурнай прыналежнасцю.

Парадак працы:

У пачатку практыкавання пасля ўступнай інфармацыі ад кіраўніка ўдзельнікі працуюць у групах – збіраюць інфармацыю і рыхтуюць прэзентацыі, якія затым прадстаўляюць на агульным сходзе.

Узрост: 15+

Група: 10–20 чалавек

Час: 1,5–2 гадзіны.

Што трэба падрыхтаваць: Вялікае прасторнае памяшканне, дзе можна парухацца і працаваць у групах, доступ да бібліятэкі і капіравальнай машыны, Інтэрнэт, атлас, газеты, вялікія аркушы, нажніцы, клей, рознакаляровыя фламастэры.

Ход працы:

1. Кіраўнік робіць кароткія ўводзіны пра «полікультурнае грамадства». Галоўнае – падкрэсліць, што большасць грамадстваў у сучасным свеце складаецца з людзей розных культур.
2. Удзельнікі дзеляцца на групы. Кожная група выбірае адну краіну і высвятляе наступныя пытанні:
- колькі розных этнічных груп засяляе гэту краіну, на колькіх мовах яны размаўляюць, якія існуюць рэлігіі, нацыянальныя касцюмы, ежа, напоі, музыка, мастацтва і г.д. Кожная група рыхтуе сваю насценгазету (ад 1 да 2 гадзін).
3. Групы прадстаўляюць сваю працу на агульным сходзе. Астатнія могуць задаваць пытанні (45 хвілін).

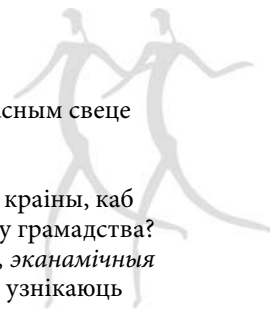
Абмеркаванне:

- Што такое культура?
- Што такое субкультура? Якія субкультуры вы ведаеце?

- Чым на самай справе з'яўляецца полікультурнае грамадства?
- Ці з'яўляецца Нарвегія полікультурным грамадствам? Ці ёсць у сучасным свеце краіны, якія на 100 % аднастайныя ў культурных адносінах?
- А ваша група полікультурная? Як гэта праяўляецца?
- Ці павінны людзі пераязджаць у нейкую краіну або ў пэўную частку краіны, каб стварыць полікультурныя грамадствы, ці культура можа «прыйсці» у грамадства?
- Як культуры могуць перамяшчацца з адной краіны ў іншую? (*Вайна, эканамічныя ўцёкачы, турысты, мастацтва, Інтэрнэт і СМІ і інш.*). Чаму часам узнікаюць канфлікты паміж культурамі?
- Ці існуюць добрыя або дрэнныя культуры? (Або: ці ёсць добрыя і дрэнныя элементы ўнутры ўсіх культур?)
- Што становіцца ў полікультурным грамадстве?
- Ці можа адзін чалавек быць полікультурным? Якім чынам?
- Чаму я навучыўся ў гэтым практыкаванні? Што я магу з яго вынесці?

Гэта мы возьмем да ўвагі:

У міжкультурным грамадстве людзі розных культур жывуць побач адзін з адным. Гэта шмат у чым можа ўзбагаціць грамадства, але ў той жа час здольна спарадзіць канфлікты. У наш час амаль усе краіны і грамадствы полікультурныя. Праблема заключаецца ў тым, як зрабіць жыццё ў полікультурным грамадстве станоўчым.

ТЫ ЗНАЧЫШ ШМАТ

Тэма: Асоба.

Мэта: Зразумець, што асоба кожнага асобнага чалавека складаецца з мноства розных роляў, адносін і ўласцівасцяў. Асэнсаваць, што ўсе людзі – складаныя індывіды, і таму няправільна і несправядліва акцэнтаваць увагу толькі на адной ролі ці характарыстыцы.

Ты калі-небудзь думаў, колькі ў цябе розных роляў? Для мамы і таты ты найперш дзіця – сын або дачка. У школе ты, верагодна, нечы прыяцель для аднакласнікаў і вучань для настаўніка. Для нашых каханых мы таксама каханя. Ну і акрамя ўсяго, ты, магчыма, швед, нарвежац ці, можа быць, кітаец. Ты можаш быць футбалістам, танчыць у балеце ці быць аматарам камп'ютараў. Справа ў тым, што ты – гэта шмат усяго самага рознага, і розныя твае бакі актывізуюцца ў розных сітуацыях. Ты складаны індывід, як і ўсе астатнія людзі!

Практычная рэалізацыя:

Гэта забаўнае практыкаванне, у якім удзельнічаюць усе.

Узрост:	10+
Група:	10–20 чалавек
Час:	30 хвілін.
Што трэба падрыхтаваць:	Прасторны пакой, дзе можна парухацца.
Падрыхтоўка:	Кіраўнік павінен падрыхтаваць спіс розных адносін індывіда.

Парадак працы:

1. Група становіцца ў кола вакол кіраўніка, які стаіць у цэнтры пакоя.
2. Кіраўнік называе прыкмету (характэрную рысу або ўласцівасць), якая з'яўляецца часткай асобы чалавека. Гэтыя прыкметы могуць быць звязаны з полама, нацыянальнасцю, інтарэсамі, статусам, фізічнымі характарыстыкамі, захапленнямі і многім іншым. Калі кіраўнік, напрыклад, кажа: «Дзяўчына!», то ўсе дзяўчаты павінны выйсці ў цэнтр кола. Калі ўсе змаглі ўбачыць усіх дзяўчат, яны могуць вярнуцца на сваё месца. Калі кіраўнік кажа: «Нарадзіўся за мяжой!», усе, хто нарадзіўся за мяжой, устаюць у кола. Важна, каб кіраўнік назваў шмат розных прыкмет і ўласцівасцяў, напрыклад: спартсмен, імігрант, мае братаў або сясцёр, у яго зялёныя вочы, рэлігійны, бландын, не цікавіцца футболам, рокер, належыць да двух культур, сваякі жывуць за мяжой, закаханы, належыць да меншасці, палітычна актыўны, носіць акуляры і інш. Усе ўдзельнікі з вызначанай прыналежнасцю становяцца ў кола.

Абмеркаванне:

- Што вы думаеце пра гэтае практыкаванне і чаму, па вашым меркаванні, мы яго рабілі?
- Ці даведаліся вы нешта новае адзін пра аднаго?
- Ці даведаліся вы нешта новае пра саміх сябе?
- Ці ёсць нейкія ідэнтычнасці, якім часцей надаецца значэнне? У якой сувязі? Чаму? Да якіх наступстваў гэта прыводзіць? Гэта правільна і справядліва?
- Ці ёсць у вас нейкія адносіны прыналежнасці, якія вы не хацелі б мець? Як вы іх набылі?

Высновы, якія можна зрабіць з практыкавання:

Усе людзі – складаныя індывіды, якія маюць шмат адносін прыналежнасці і ўласцівасці. Вельмі многае вызначае, хто мы і што складае нашу асобу. Нашы розныя прыналежнасці актывізуюцца ў розных сітуацыях. Часам на першы план выходзяць тыя нашы прыкметы, якія нам не падабаюцца. Можа быць, я таксама часам вылучаю прыкметы людзей, якія ім не падабаюцца?

Калі баснійскага падлетка спыталі, колькі часу ён ужо з'яўляецца ўцекачом у Нарвегіі, ён з абуранасцю адказаў пытаннем на пытанне: «Я пражыў у Нарвегіі больш за палову свайго жыцця. Колькі я тут павінен пражыць, каб перастаць быць уцекачом?»

Варыянты:

Ролевая гульня: удзельнікі прайграюць сітуацыю чалавека з прыналежнасцю ці прыкметай асобы, якую ён не хоча мець.

Ролевая гульня: удзельнікі прайграюць сітуацыю, дзе чалавек «непадобны», і яму гэта падабаецца.

«Дзе б я ні быў і што б я ні рабіў, адзінае, што яны заўважалі, дык гэта тое, што я тоўсты!»

(Маленькі хлопчык пра свае школьныя гады)

ГУЛЬНЯ Ў ПЫТАННІ ПРА ТРАДЫЦЫЙНЫЯ І СУЧАСНЫЯ ГРАМАДСТВЫ

Тэма: Культура.

Мэта: Зразумець адрозненні паміж традыцыйнымі і сучаснымі грамадствамі.

У нарвежскай полікультурнай рэчаіснасці сустракаюцца людзі з так званых традыцыйнай і сучаснай культур. Мадэрнізацыя – гэта паняцце, якое часта выкарыстоўваецца для апісання развіцця, якое перажывае грамадства з прычыны вялікіх змен, такіх як індустрыялізацыя, камунікацыйныя тэхналогіі, секулярызацыя і г.д. У сучасным грамадстве можна знайсці праявы традыцыйнага, у той час як у традыцыйным можна знайсці праявы сучаснага. Не ўсе члены грамадства наводзяць сябе аднолькава і практыкуюць тыя ж традыцыі і звычаі, існуе мноства варыянтаў. Як праяўляюцца адрозненні паміж традыцыйнымі і сучаснымі культурамі на практыцы?

Практычная рэалізацыя:

Практыкаванне асабліва падыходзіць для груп, у якія ўваходзяць прадстаўнікі меншасцяў. Спачатку ўсе запаўняюць анкеты, потым ідзе абмеркаванне на агульным сходзе. Практыкаванне не павінна ператварацца ў саборніцтва паміж культурамі.

Час: 1,5 гадзіны.

Што трэба падрыхтаваць: Прасторны пакой, анкета для кожнага ўдзельніка, ручкі і дошка.

Парадак працы:

1. Кіраўнік раздае анкету, пытанні якой датычаць тыповых рыс традыцыйнай і сучаснай культуры (прыклад глядзі ніжэй). Кожны ўдзельнік павінен запоўніць яе як мага лепш і адказаць як мага больш шчыра. Ніякія адказы не з'яўляюцца больш правільнымі ці лепшымі за астатнія. Падчас запаўнення анкет нельга размаўляць (30 хвілін).
2. Праводзіцца абмеркаванне на агульным сходзе.

Абмеркаванне

- Ці лёгка вам было адказаць на пытанні? Ці былі такія пытанні, на якія вы не змаглі адказаць? Чаму?
- Ці ўсе ўдзельнікі аднаго паходжання заўсёды адказвалі аднолькава? Пра што гэта гаворыць? (*Хаця людзі могуць належаць да аднаго і таго ж грамадства, можна мець рознае разуменне і па-рознаму жыць у ім*).
- У чым самыя станоўчыя і самыя адмоўныя бакі традыцыйных грамадстваў?
- У чым самыя станоўчыя і самыя адмоўныя бакі сучасных грамадстваў?
- Як на нас уплывае тое, што ў Нарвегіі ёсць праявы як сучаснага, так і традыцыйнага грамадстваў? У школе, на працы, у вольны час і ў паўсядзённым жыцці?
- Ці былі раней у Нарвегіі распаўсюджаны элементы традыцыйнай культуры, напрыклад 200, 100 ці 50 гадоў таму? Пра што нам гэта гаворыць?

Гэта возьмем да ўвагі:

Паміж культурамі ёсць вялікія адрозненні, асабліва паміж так званымі традыцыйнымі і сучаснымі грамадствамі. Але нават у межах адной культуры ёсць варыяцыі. У Нарвегіі жыве шмат імігрантаў з традыцыйных грамадстваў, якія ў сілу свайго паходжання вызнаюць крыху іншыя каштоўнасці, чым гэта прынята ў Нарвегіі. Можна сказаць, што яны стаяць адной нагой у кожнай культуры. Усе культуры маюць цудоўныя і выдатныя бакі, але таксама і негатыўныя моманты.

Прапановы пытанняў да анкеты:

Тыповае ядро сям’і ў мяне на радзіме – гэта...	тата, мама, дзеці	тата, мама, дзеці, дзядулі і бабулі па матчынай і бацькаўскай лініях
Калі я (падлетак) сустракаю незнаёмага чалавека, я звяртаюся да яго...	па імені	«цёця» ці «дзядзька»
У нас на радзіме старэйшы брат мае большую адказнасць, чым малодшыя дзеці	не	так
Быць нязгодным з дарослым...	у парадку рэчаў	непавага
Калі нехта спазняецца на сустрэчу...	то ён звоніць і папярэджвае пра гэта	то ў гэтым няма нічога страшнага
Калі нехта збіраецца будаваць дом, ён бярэ...	крэдыт у банку	пазыку ў родных і сяброў
Калі нехта захварэў, яму дапамагае...	аддзяленне фонду сацыяльнага страхавання	сям’я
Калі бацькі становяцца старымі і хворымі, яны жывуць...	у доме састарэлых, у доме-інтэрнаце	з астатняй сям’ёй
У мяне на радзіме...	індывід знаходзіцца ў цэнтры	сям’я важней за ўсё
У мяне на радзіме...	ёсць раўнапраўе паміж старымі і маладымі	старых паважаюць больш за ўсіх
У мяне на радзіме...	моладзь вырашае ўсё сама, і да яе прыслухоўваюцца	моладзь павінна быць паслухмянай
У мяне на радзіме хлопчыкі і дзяўчынкі...	маюць роўныя правы і прымаюць рашэнні незалежна	не маюць роўных правоў і не могуць прымаць рашэнні незалежна
У мяне на радзіме хлопчыкі і дзяўчынкі займаюцца фізкультурай...	разам	асобна
Мама і тата (а часам цётка і дзядзька)...	не вырашаюць, з кім мне трэба сустракацца	вырашаюць, з кім мне трэба сустракацца
Палавыя зносіны паміж людзьмі аднаго полу...	прымаюцца і паважаюцца	не прымаюцца
Дзяўчынкі...	могуць займацца сэксам да шлюбу	не могуць займацца сэксам да шлюбу
Юнакі...	могуць займацца сэксам да шлюбу	не могуць займацца сэксам да шлюбу
Працу па дому выконваюць...	і мужчыны, і жанчыны	толькі жанчыны
Калі мне споўніцца 17 гадоў...	я магу рабіць усё, што хачу, і прыходзіць дадому позна	я павінен буду пытацца дазволу ў бацькоў, каб сысці з дому
Калі я ажанюся (выйду замуж) і ў мяне ўзнікнуць праблемы ў шлюбе...	я звярнуся да сямейнага псіхолога	я звярнуся па дапамогу да сям’і
Калі я вырасту...	я не буду клапаціцца пра сваіх бацькоў	я буду несці адказнасць за сваіх бацькоў і клапаціцца пра іх

ЗОРКА ШУКАЕ ЗОРКУ

Тэма: Фарміраванне групы.

Мэта: Зразумець, што ўсе людзі, свядома або несвядома, удзельнічаюць у фарміраванні груп. Групы могуць быць уключаючымі ці выключаючымі ў адносінах да іншых.

Чалавек – сацыяльная істота. Немаўля не зможа выжыць адно, без апекі. Сацыяльнае жыццё верціцца вакол чалавечых супольнасцяў, таму фарміраванне груп з’яўляецца цэнтральным момантам ва ўсіх культурах і грамадствах. Структураванне па групах робіць рэчаіснасць больш зразумелай, таму што мы, акцэнтуючы асобныя якасці, можам уявіць сабе многіх людзей як адну групу. У той жа час важна разумець, што калі мы ўключаем кагосьці ў групу, значыць, мы адначасова кагосьці і выключаем. Адзін і той жа працэс спрыяе аб’яднанню грамадства і ў той жа час – сацыяльнаму падзелу і ўсталяванню межы. Мы ўтвараем групы і выбудоўваем межы, і яны функцыянуюць, добра гэта ці кепска.

Практычная рэалізацыя:

Гэта простае і забаўнае практыкаванне, у якім удзельнікі фарміруюць групы, нават зусім не задумваючыся навошта.

Час: 45 хвілін.

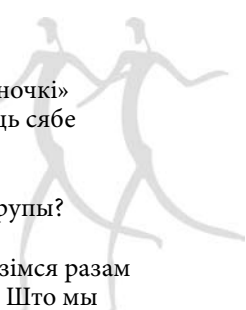
Што трэба падрыхтаваць: Прасторны пакой, маленькія налепкі ў форме зорчак, якія можна наклеіць на лоб кожнаму ўдзельніку.

Ход працы:

1. Удзельнікі становяцца пасярод пакоя, у цэнтр выходзіць кіраўнік і абвясчае, што падчас гэтага практыкавання нельга размаўляць. Далей ён наклеівае кожнаму ўдзельніку зорачку на лоб, але так, каб ён не бачыў яе колеру. Зорачкі могуць быць чатырох ці пяці колераў, каб у некалькіх удзельнікаў былі зорачкі аднаго колеру. Акрамя таго, для аднаго-двух колераў будзе ўсяго па адной зорачцы.
2. Пасля таго, як кожны атрымаў па зорачцы, кіраўнік дае каманду ўдзельнікам утварыць групы, але не кажа нічога пра тое, як гэта трэба зрабіць. Як правіла, удзельнікі сфарміруюць групы па колеры зорчак. Хаця яны і не могуць бачыць колеру сваёй зорачкі, яны дапамагаюць адзін аднаму зразумець, да якой групы яны адносяцца (да групы сініх зорчак, чырвоных і інш.). Часта тыя, чый колер не паўтараецца, застаюцца стаяць адны без групы (2–3 хвіліны).

Абмеркаванне:

- Ці было заданне цяжкім?
- Чаму вы разбіліся на групы менавіта такім чынам? Ці адыграў колер зорчак сваю ролю – указаў вам на наяўнасць у вас агульнай прыкметы?
- Вы дапамагалі адзін аднаму?
- Што вы думалі, калі аб’ядноўваліся ў групы?
- Ці зведалі вы станочыя адчуванні, калі зразумелі, што належыце да групы? Ці адчувалі вы свайго роду адзінства? Чаму прыналежнасць да групы адчуваецца як нешта бяспечнае і добрае?
- Ці адчувалі вы сябе інакш дзякуючы колеру? Ці ганарыліся вы сваім колерам?

-
- А калі акрамя вас ні ў каго не было такога колеру? Ці аб'ядналіся «адзінчкі» ў асобную групу? Калі не, як ім было стаяць адным? Чаму можна адчуць сябе самотна, калі ты не належыш да якой-небудзь групы?
 - Ці ёсць у нашай школе групы? Ці падабаецца нам, што яны ёсць?
 - Калі мы становімся часткай групы? Калі мы перастаем быць часткай групы?
 - Ці патрэбны нам наогул групы? Навошта?
 - Чаму мы часам не адважваемся выказаць сваё меркаванне, калі знаходзімся разам з іншымі людзьмі ў групе? Ці можа гэта мець негатыўныя наступствы? Што мы можам зрабіць, каб не патрапіць у такую сітуацыю?
 - Ці можна страціць частку сваёй асобы ў групе? Як?
 - Ці варта тым, хто не адносіцца да пэўнай групы, сфарміраваць сваю групу? Чаму і як?

Гэта возьмем да ўвагі:

Людзі ўтвараюць групы на падставе ўнутраных або знешніх прыкмет. Важна разумець, што, утвараючы групы, мы не толькі набываем пачуццё прыналежнасці, адзінства і бяспекі, але таксама і «адсякаем» усіх астатніх. Часам тыя, каго не прынялі ў групу, могуць успрымаць гэта адмоўна. Магчыма, лепш будзе запрасіць у групу і іншых людзей? Прыналежнасць да групы таксама можа прывесці да таго, што мы будзем падаўляць свае асабістыя меркаванні перад меркаваннем групы. Часам гэта дрэнна.

САЦЫЯЛЬНЫЯ СТЭРЭАТЫПЫ – МАЛЮНКІ Ў НАШАЙ ГАЛАВЕ

Тэма: Сацыяльныя стэрэатыпы і прымхі.

Мэта: Зразумець, што ўяўляюць з сябе сацыяльныя стэрэатыпы і прымхі і як яны ствараюцца. Высветліць, як стэрэатыпы і прымхі выкарыстоўваюцца ў грамадстве і як да іх трэба ставіцца.

Сацыяльныя стэрэатыпы – гэта катэгарызацыя людзей ці груп людзей па асобных агульных прыкметах. Амерыканскі журналіст Уолтэр Ліпман упершыню ўвёў тэрмін ва ўжыванне ў грамадскіх навуках і называў стэрэатыпы «малюнкамі ў галовах». Яго асноўнай тэзай было палажэнне пра тое, што часцей за ўсё нашы ўяўленні пра іншых людзей фарміруюцца на аснове інфармацыі з іншых крыніц, чым праз непасрэдны вопыт. Такія крыніцы рэдка змяняюцца самі, нават пры непасрэднай сустрэчы з прадстаўніком іншай групы, таму што мы бачым тое, што мы ўжо загадзя запраграмаваны ўбачыць, а не тое, што адбываецца ў рэчаіснасці. Прымхі – гэта закасацянелыя, застылыя стэрэатыпы. Прымхі – гэта «меркаванні, вынесеныя загадзя», якія наносзяць шкоду групе людзей. У той час як стэрэатыпы – гэта вера ці разуменне, якія могуць быць падвергнутыя няспынным зменам, прымхі – гэта стаўленні, якія супраціўляюцца адкрытасці да змен¹⁰.

Рэмарка: «Раней я думаў, што ўсе, у каго доўгія валасы, наркаманы. Зараз у мяне самога доўгія валасы». (Дзіно)

Практычная рэалізацыя:

Заданне пачынаецца з працы ў групах, потым яе вынікі прадстаўляюцца і абмяркоўваюцца на агульным сходзе ўсіх удзельнікаў. Пасля гэтага групы працягваюць абмеркаванне іншых праблем.

Час: 2–4 гадзіны.

Што трэба падрыхтаваць: Прасторны пакой, вялікія аркушы і фламастэры, папера і алоўкі.

Парадак працы, частка 1:

1. Кіраўнік дзеліць удзельнікаў на малыя групы і размяркоўвае іх яшчэ па групам людзей, напрыклад: амерыканцы, нарвежцы, імігранты, гомасэксуалісты, мусульмане, хрысціяне ці інш. Удзельнікі разам выбіраюць пяць станоўчых і пяць адмоўных якасцяў групы і запісваюць іх у два слупкі на вялікім аркушы (20 хвілін).
2. Групы прадстаўляюць вынікі сваёй працы на агульным сходзе і тлумачаць, як яны «выйшлі» на гэтыя якасці. Падчас кожнай такой прэзентацыі астатнія могуць даваць свае каментарыі.

Абмеркаванне:

- Як вы «выйшлі» менавіта на гэтыя якасці? Што было лягчэй за ўсё выявіць: станоўчыя ці адмоўныя якасці?
- Ці лёгка ўдзельнікі прыйшлі да згоды?

¹⁰3: Øyvind Dahl Møter mellom mennesker 2001, s. 25–27

- Адкуль вы ведалі пра гэтыя якасці? Вы калі-небудзь сустракаліся з кім-небудзь з апісанай групы? (Калі не, то адкуль вы можаце ведаць, што яны менавіта такія?)
- Як вы думаеце, ці ўсе члены апісанай групы валодаюць гэтымі якасцямі?
- Ці з'яўляюцца гэтыя якасці адлюстраваннем сацыяльных стэрэатыпаў?
- Ці спрыяюць стэрэатыпы таму, што мы прычэпляем на людзей ярлыкі?
- Вы самі сутыкаліся з адносінамі, заснаванымі на стэрэатыпах?
- Што такое прымхі? Чаму ў нас ёсць прымхі?
- Прывядзіце прыклады адмоўных стэрэатыпаў і прымхаў.
- Прывядзіце прыклады станоўчых стэрэатыпаў і прымхаў.
- Ці правільна прыпісваць людзям асаблівыя якасці ці рысы характару, калі вы іх ніколі не сустракалі?
- Што б вы самі адчулі, калі б людзі сталі прыпісваць вам якасці, якімі вы не валодаеце?

3. Кіраўнік выступае з кароткім дакладам пра сацыяльныя стэрэатыпы і прымхі.

Парадак працы, частка 2:

Тыя ж групы зараз спрабуюць высветліць, адкуль бяруцца стэрэатыпы і прымхі (веды, уласны вопыт, СМІ, бацькі, школа, палітыкі, знакамітасці, мастацтва і літаратура і інш.). Нядрэнна, калі яны змогуць прывесці прыклады (15 хвілін). На агульным сходзе групы прадстаўляюць і абмяркоўваюць вынікі. Кіраўнік запісвае самыя важныя вынікі на вялікім аркушы.

Абмеркаванне:

- Адкуль бяруцца стэрэатыпы?
- Знайдзіце прыклады таго, як бацькі (СМІ, падручнікі, палітыкі) могуць удзельнічаць у фарміраванні і падтрыманні стэрэатыпаў і прымхаў.
- Калі ў вас ёсць уласны вопыт і ўласныя ўражанні, ці правільна рабіць абагульненні, калі гэты вопыт абмежаваны?
- Чаму палітыкам можа быць выгадна стварэнне ці падтрыманне стэрэатыпаў і прымхаў?
- Ці магчыма маніпуляваць грамадскім меркаваннем? Хто ў такім разе мае магчымасць зрабіць гэта? Прывядзіце прыклады з сучаснасці ці з гісторыі, калі палітыкі і (ці) дзяржавы выкарыстоўвалі стэрэатыпы і прымхі ў сваёй палітычнай барацьбе. Ці ёсць у вас такія прыклады з Нарвегіі?
- Ці могуць стэрэатыпы і прымхі быць небяспечнымі?
- Ці могуць стэрэатыпы перашкаджаць інтэграцыі?

Парадак працы, частка 3:

Тыя ж самыя групы атрымліваюць заданне высветліць, як лепш за ўсё пераадолець стэрэатыпы і прымхі (15 хвілін).

Усе збіраюцца разам для прэзентацый вынікаў працы ў групах і абмеркавання.

Абмеркаванне:

- Мы бачылі прыклады таго, як стэрэатыпы і прымхі могуць выкарыстоўвацца ў грамадстве, у тым ліку ў кепскіх мэтах. Якія высновы мы можам з гэтага зрабіць?
- Чаму грамадству так цяжка пазбавіцца ад стэрэатыпаў і прымхаў?
- Што мы можам зрабіць у наступны раз, калі сутыкнёмся са стэрэатыпамі і прымхамі?
- На якіх сацыяльных арэнах мы маем магчымасць разбурыць стэрэатыпы і прымхі? (Дома, у школе, у рэлігійным асяродку, у клубе для падлеткаў і моладзі,

у газеце, у палітыцы, прыцягваючы ўвагу да груп, якія дыскрымінауюцца з-за стэрэатыпаў, з'яўляючыся шчырымі ў адносінах да сябе і да іншых).

- Ці патрабуе праца па разбурэнні стэрэатыпаў і прымхаў чагосьці ад нас (напрыклад, мужнасці)? Чаму і як?
- Што адбудзецца, калі мы не будзем спрабаваць змагацца са стэрэатыпамі і прымхамі? Ці дастаткова ў нас мужнасці, каб нічога з гэтым не рабіць?

Гэта возьмем да ўвагі:

Стэрэатыпы і прымхі – гэта вынік схільнасці людзей катэгарызаваць адзін аднаго па групам на падставе агульнай прыкметы. Размяркоўваючы людзей па групам, лёгка выпусціць з-пад увагі індывідуальнасць чалавека, бо тады мы бачым у ім толькі члена нейкай групы. Стэрэатыпы і прымхі могуць прывесці да выключэння нейкіх людзей з грамадства, здзекаў, дыскрымінацыі і расізму, і нават, калі яны ствараюцца і падтрымліваюцца палітыкамі, – да вайны і генацыду. Важна памятаць, што ва ўсіх ёсць стэрэатыпы і прымхі, уключаючы нас саміх, і праблема ў тым, як мы з імі спраўляемся. Мы можам змагацца са стэрэатыпамі і прымхамі рознымі спосабамі, і трэба рабіць гэта пры кожнай магчымасці.

ЦЯРПІМАСЦЬ

Тэма: Цярпімасць і нецярпімасць.

Мэта: Усвядоміць сэнс паняцця «цярпімасць» і абмеркаваць межы цярпімасці.

Вытрымка з Дэкларацыі прынцыпаў цярпімасці ААН: «Цярпімасць – гэта актыўнае стаўленне, якое фарміруецца на аснове прызнання універсальных правоў і асноўных свабод чалавека, і абавязак спрыяць сцвярджэнню правоў чалавека, плюралізму (у тым ліку культурнаму плюралізму), дэмакратыі і правапарадку (...) Краіны-ўдзельніцы абавязуюцца выхоўваць грамадзян, адкрытых да ўспрымання іншых культур, здольных цаніць свабоду, паважаць чалавечую годнасць і індывідуальнасць, папярэджаць канфлікты ці вырашаць іх негвалтоўнымі сродкамі».

*Паняцце мае паходжанне ад лацінскага слова *tolerare* – «цярпець, прымаць, праяўляць разуменне ці памяркоўнасць».*

Практычная рэалізацыя:

Практыкаванне пачынаецца з дыялогаў у парах, затым падводзяцца вынікі ў групах і праводзіцца агульнае абмеркаванне.

Час: 2 гадзіны.

Што трэба падрыхтаваць: Прасторны пакой, вялікія аркушы і фламастэры.

Парадак працы:

1. Удзельнікі дзеляцца на пары і абмяркоўваюць, што цярпімасць азначае для іх. Ім таксама можна прапанаваць абмеркаваць выказванні іншых людзей пра цярпімасць (5–10 хвілін). Кіраўнік падводзіць вынікі на агульным сходзе і запісвае ключавыя словы на дошцы/планшэце.
2. Кіраўнік вывешвае аркуш з двума калонкамі з загаловамі «цярпімасць» і «нецярпімасць» і прапаноўвае ўдзельнікам прывесці прыклады як цярпімых, так і нецярпімых паводзін.

Абмеркаванне:

- У адносінах да каго і да чаго мы цярпімыя?
- Што мы адчуваем, калі праяўляем цярпімасць да чагосьці ці кагосьці?
- Што мы адчуваем, калі да нас саміх праяўляюць цярпімасць?
- У чым розніца паміж цярпімасцю і прыняццем?
- У адносінах да каго і да чаго мы можам быць нецярпімымі? Чаму мы праяўляем нецярпімасць? Прыклады?
- Што мы адчуваем, калі мы нецярпімыя да чаго-небудзь ці да каго-небудзь?
- Ці былі вы самі ў сітуацыі, калі да вас праяўлялі цярпімасць?
- Калі трэба быць цярпімым?
- Ці можна праяўляць нецярпімасць?
- Ці можна навучыцца большай цярпімасці?

Гэта возьмем да ўвагі:

Нецярпімасць можа ўзнікнуць з-за недахопу ведаў пра іншых людзей, культуру і лад жыцця. У такіх выпадках нецярпімасць непажаданая, паколькі стварае непатрэбную

адлегласць паміж групамі і ў горшым выпадку сее варожасць паміж імі. Для таго, каб жыць у міры, варта як мага больш імкнуцца да цярпімасці паміж людзьмі і народамі, нягледзячы на адрозненні паміж імі. Аднак важна падкрэсліць, што не варта цярпіма ставіцца да ўсяго. Нецярпімасць у гэтым сэнсе можа быць і станоўчай, калі будзе ўстанаўліваць межы дзеянняў, якія, напрыклад, парушаюць правы чалавека.

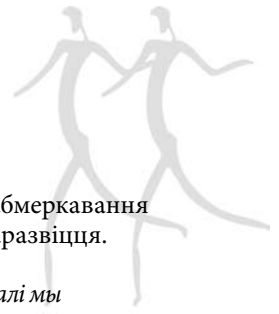
Варыянты:

1. Кіраўнік дзеліць усіх удзельнікаў на малыя групы, якім даецца заданне прадставіць рэлігійныя ці іншыя сацыяльныя меншасці, якія могуць стаць аб'ектамі нецярпімасці. Паспрабуйце знайсці як мага больш матэрыялаў пра групы і іх паводзіны. (Прыкладамі груп могуць быць фатографы-папараццы, скаўты, феміністы, гомасэксуалісты, «Анёлы пекла», хрысціянскія фундаменталісты, неанацысты, мусульмане, сатаністы). Вы можаце праілюстраваць свае довады малюнкамі, пантамімай, ролевымі гульнямі ці песнямі, прыкладамі традыцый або звычайў асобных груп (45 хвілін).
2. Групы прадстаўляюць вынікі сваёй працы на агульным сходзе.

Абмеркаванне:

- Што вам спадабалася ў розных меншасцях? Што не спадабалася?
- Ці прасцей праяўляць цярпімасць да меншасцяў, калі даведваешся пра іх больш? Чаму? Чаму не?
- Ці можна часам праяўляць нецярпімасць? Чаму?
- Ці было калі-небудзь так, што я належыў да групы, да якой людзі праяўлялі нецярпімасць? Чаму яны праяўлялі нецярпімасць? Ці было гэта правільна? Ці было гэта справядліва?

ПРАКТЫКАВАННЕ-ДЫЯЛОГ

Тэма: Дыялог, аргументацыя, фарміраванне поглядаў.

Мэта: Усвядоміць, што нашы меркаванні фарміруюцца падчас гутарак, абмеркавання і аргументацыі з іншымі людзьмі. Стасункі з іншымі прыводзяць да самаразвіцця.

Нашы меркаванні вызначаюць нашы дзеянні. Меркаванні ўзнікаюць у нас, калі мы вывучаем, чытаем, бачым і адчуваем нешта на ўласным вопыце, а таксама, не ў апошняю чаргу, падчас дыялогу з іншымі людзьмі. Калі мы сустракаемся з людзьмі, якія маюць спецыяльныя веды ці вопыт у чымсьці, мы можам навучыцца новаму ў іх, ды і наогул ва ўсіх акаляючых нас людзей. Таксама, калі мы сустракаемся з людзьмі, якія думваюць інакш, чым мы самі, нам даецца магчымасць яшчэ раз асэнсаваць і, магчыма, перагледзець свае погляды. Змена меркавання можа, такім чынам, азначаць, што чалавек даведаўся нешта новае і чамусьці навучыўся. Калі вы ў апошні раз мянялі сваё меркаванне?

Практычная рэалізацыя:

Гэта цікавае практыкаванне, у якім удзельнікі павінны заняць пазіцыю па прапанаваным сцверджанні і аргументаваць свой выбар. Падчас абмеркавання ў іх ёсць магчымасць змяніць меркаванне. Практыкаванне рэкамендуецца для груп, дзе ўдзельнікі ўжо крыху ведаюць адзін аднаго і паміж імі ёсць пэўны давер.

Час: 45 хвілін ці больш.

Што трэба падрыхтаваць: Прасторны пакой, тры вялікія аркушы (на адным буйным літарамі напісана «ТАК», на другім – «НЕ», а на трэцім – «НЕ ВЕДАЮ»).

Падрыхтоўка: Кіраўнік павінен падрыхтаваць спіс сцверджанняў.

Этап 1. Парадак працы:

1. Кіраўнік вывешвае аркушы з надпісамі «ТАК» і «НЕ» на супрацьлеглыя сцены, на сярэдняю сцяну – аркуш з надпісам «НЕ ВЕДАЮ». Далей ён просіць удзельнікаў выйсці ў сярэдзіну. Удзельнікі павінны заняць пазіцыю ў адносінах да сцверджанняў, якія ён зачытвае. Тыя, хто згодны са сцверджаннямі, становяцца да аркуша «ТАК», нязгодныя – да аркуша «НЕ», якія не вызначыліся – да аркуша «НЕ ВЕДАЮ». Затым кіраўнік зачытвае першае сцверджанне, удзельнікі вызначаюцца з меркаваннем па ім і групуюцца ў залежнасці ад меркавання. Кіраўнік пачынае абмеркаванне і просіць некаторых з тых, хто згодны са сцверджаннем, абгрунтаваць сваё меркаванне, а потым дае слова іх апанентам. Удзельнікі могуць у любы момант памяняць меркаванне і перайсці ад адной пазіцыі да другой. Кожны бок павінен мець магчымасць распавесці, чаму яны лічаць менавіта так, у тым ліку тыя, хто сумняваецца. Калі хтосьці мяняе бок, кіраўнік павінен спытаць, чаму ўдзельнік зрабіў гэта. Абмеркаванне асобных сцверджанняў працягваецца столькі, колькі ўдзельнікі праяўляюць да іх цікавасць (часта ад 5 да 15 хвілін). Часцей за ўсё абмяркоўваюць ад чагыхрох да шасці сцверджанняў. Мэта прыйсці да адзінага меркавання не ставіцца.
2. Калі кіраўнік не ўпэўнены, ці хочуць удзельнікі працягнуць абмеркаванне, можна вынесці сцверджанне: «Давайце скончым гэтае практыкаванне».

Пытанні для абмеркавання:

- Што вы думаеце пра гэтае практыкаванне?
- Як вы адчувалі сябе, калі вызначаліся? Было цяжка?
- Ці атрымалася ў вас дакладна сфармуляваць свае думкі?

- Ці не хацелася перайсці на іншы бок тым, хто заставаўся на нейкім баку адзін ці амаль адзін?
- Ці ўдалося вам пераканаць іншых перайсці на свой бок?
- Чаму мы хочам, каб і іншыя былі на нашым баку?
- Ці ўплываем мы на іншых праз дыялог і абмеркаванне?
- Ці можна сказаць, што дыялог – лепшы спосаб вырашаць рознагалосці і праблемы?

Гэта возьмем да ўвагі:

Мы ўплываем адзін на аднаго праз дыялог і аргументацыю. Іншыя ўплываюць на мяне і я ўплываю на іншых, кажучы, што я думаю. У паўсядзённым жыцці дыялог – гэта сродак абмену ведамі, вопытам, думкамі і, не ў апошнюю чаргу, культурай. Дыялог – лепшы спосаб вырашаць канфлікты.

Прыклады сцверджанняў, якія можна абмеркаваць:

1. Шлюб паміж двума людзьмі з розных культур непажаданы.
2. Шчасце асобнага чалавека важней за шчасце сям’і.
3. Маці трэба знаходзіцца дома першыя тры гады жыцця дзіцяці.
4. Томасэксуалістам трэба дазволіць уступаць у шлюб паміж сабой (і/ці ўсынаўляць дзяцей).
5. Пасля завяршэння вайны ўсе ўцекачы павінны вяртацца ў сваю краіну.
6. Давайце скончым рабіць гэтае практыкаванне.
7. Трэба дазволіць катаваць тэарыстаў.
8. Свабода слова ніколі не павінна абмяжоўвацца, нават калі яна сее нянавісць і канфлікт.
9. У грамадстве павінна ўжывацца смяротнае пакаранне.
10. Жанчынам трэба дазволіць рабіць аборт.

Этап 2 (па жаданні):

Калі ўсе згодны з высновамі папярэдняга практыкавання (што дыялог – гэта лепшы спосаб вырашэння канфліктаў), можна зрабіць перапынак на 15 хвілін і працягнуць працу ў выглядзе гэтай забаўнай гульні, мэта якой у тым, каб зразумець, што за словамі павінны ісці справы.

Парадак працы:

1. Усе ўдзельнікі становяцца ў два шэрагі, твар да твару. Адлегласць паміж удзельнікамі – прыкладна адзін метр. Кіраўнік тлумачыць заданне. На лік «тры!» першы шэраг павінен адсунуць другі да сцяны, якая знаходзіцца ў іх за спіной. Другі шэраг спрабуе зрабіць тое ж самае. Звычайна практыкаванне ператвараецца ў хаос, дзе ўсе ці амаль усе спрабуюць сілай адпіхнуць адзін аднаго да сцяны.
2. Праз кароткі час кіраўнік дае знак спыніць практыкаванне. Калі ўсе супакоіліся, ён бярэ аднаго ўдзельніка і спакойна, без напругі рухаецца з ім, магчыма, нават «танчыць» з ім спачатку да адной сцяны, потым да другой.
3. Усе ўдзельнікі садзяцца і абмяркоўваюць гэтае практыкаванне. Чаму яны выкарысталі сілу, а не дыялог для выканання задання? Нагадайце ім пра практыкаванне-дыялог, якое яны толькі што рабілі. Сэнс яго быў у тым, што можна вырашыць праблемы праз дыялог, а не сілай. Чаму мы зараз гэтага не зрабілі?

Гэта возьмем да ўвагі:

Часта мы дзейнічаем, зыходзячы са звыклых нам умоў і на падставе таго, як нас навучылі. Вельмі рэдка мы спрабуем падняцца над аўтарытэтамі (кіраўніком) і крытычна асэнсаваць свае ўласныя дзеянні і выбар. Як правіла, мы робім тое, што нас просяць, не задаючы пытанне «чаму?». Гэтыя два практыкаванні паказваюць, што ёсць вялікая прорва паміж набыццём ведаў і тым, каб гэтыя веды сталі часткай нашай асобы, і мы пачалі на практыцы прымяняць тое, чаму навучыліся. Мы няспынна павінны працаваць над сабой.

7 Выршэнне канфліктаў – уводзіны

Магчыма, можна жыць у абароненасці і не быць падвергнутым канфліктам, але гэта будзе беднае жыццё без нюансаў і глыбіні, і мы, верагодна, памром даволі расчараванымі¹.

7.1. Што такое канфлікт?

Слова «канфлікт» паходзіць ад лацінскага *conflictus*, што азначае «сутыкненне». Такому сутыкненню заўсёды папярэднічае тая ці іншая форма ўзаемадзеяння, добраахвотная або недобраахвотная, запланаваная або спантанная. З гэтага можна вывесці, што сувязь і кантакт паміж людзьмі з'яўляюцца неабходнымі ўмовамі для ўзнікнення канфлікту. У той жа час можна сказаць, што ў любым узаемадзеянні патэнцыйна закладзена магчымасць канфлікту. Толькі той, хто пазбягае стасункаў з іншымі, можа пазбегнуць канфліктаў, але гэта вельмі высокі кошт. Адна жанчына сфармулявала гэта так: «Жыццё без канфліктаў – гэта жыццё без адносін».

У спецыяльнай літаратуры няма адзінага азначэння канфлікту, па якім ёсць згода. Такія азначэнні падкрэсліваюць розныя аспекты гэтага феномена:

- «Канфлікт – гэта сутыкненне інтарэсаў, ацэнак, дзеянняў ці ўстановак» (de Bono, 1986 г.).
- «У канфлікце заўсёды ёсць дзве мэты. Адна перашкаджае другой, і адносіны да той мэты, якая перашкаджае, уплываюць на чалавека, што мае гэтую мэту» (Johan Galtung, 2003 г.).
- «...Канфлікт – гэта моцныя супярэчнасці і нязгода паміж людзьмі, у якіх задзейнічаны моцныя пачуцці» (Hotvedt, 1997 г., s. 25).
- «Можна казаць пра канфлікт, калі адрозненні паміж людзьмі, якія залежаць адзін ад аднаго, успрымаюцца як несумяшчальныя і пагрозлівыя адносна ўласных запатрабаванняў і інтарэсаў і калі ўзнікаюць напружанне і моцныя эмоцыі, таму што адзін з бакоў адчувае, што іншы выкарыстоўвае сілу, каб паўплываць на сітуацыю» (Ekeland, 2004 г., s. 88).
- «Канфлікты можна ў агульных рысах апісаць як працэс, у якім павага да чалавечай годнасці паступова памяншаецца і які прыводзіць да таго, што людзі, якія ўдзельнічаюць у ім, ставяцца адзін да аднаго ўсё больш як да прадметаў, чым як да людзей. Чым больш сур'ёзны канфлікт, тым больш людзі дазваляюць сабе ставіцца да іншага як да прадмета» (Hans Brodal/ Leif Nilsson, 1999 г. s. 11).

Гэтыя азначэнні маюць шмат агульных рыс. Па-першае, у кожным з іх гаворыцца пра тое, што ў канфлікце ўдзельнічае некалькі бакоў з супярэчлівымі сур'ёзнымі інтарэсамі або мэтамі². Часта існуюць таксама адносіны залежнасці паміж бакамі і звычайна ўзнікаюць моцныя пачуцці і напружанасць. Адно з азначэнняў падкрэслівае, што гэта адчуванне таго, што выкарыстоўваецца сіла, а апошняе – што канфлікты дынамічныя і знаходзяцца ў развіцці: чым больш сур'ёзным становіцца канфлікт, тым больш бакі хочуць успрымаць адзін аднаго як прадметы, а не як людзей. Паняцце канфлікту таксама разнастайнае і ўбірае ў сябе шмат. З разуменнем розных аспектаў нашы ўласныя думкі становяцца глыбей, і мы здольныя зразумець больш.

¹ Wahlström, Gunilla O: *Konflikthandtering. Metodebok for pedagoger*, ad Notam Gyldendal Oslo 1996, s. 11.

² Можна быць у канфлікце з самім сабой. Гэта з'ява, якая называецца дылемай, не з'яўляецца прадметам нашага разгляду.

Канфлікты адбываюцца паміж індывідамі, групамі і дзяржавамі. Яны могуць быць бачнымі, гэта значыць удзельнікі канфлікту разумеюць, што канфлікты ёсць, і яны выходзяць на паверхню. Іншыя канфлікты могуць быць латэнтнымі, гэта значыць маюцца перадумовы канфлікту, але бакі адмаўляюцца прызнаваць, што гэта канфлікт. Некаторыя канфлікты ўзнікаюць хутка і вырашаюцца хутка, у той час як іншыя развіваюцца з цягам часу і становяцца працяглымі. Для ўзнікнення канфліктаў ёсць шмат прычын. Некаторыя звязаны з тым, што людзі ці групы маюць розныя адносіны ці каштоўнасці або рознае разуменне рэчаіснасці, у той жа час як іншыя – з нязгодай адносна рэсурсаў і матэрыяльных адносін і з тым, што людзі не могуць задаволіць свае асноўныя патрэбы. Канфлікты могуць быць гвалтоўнымі і негвалтоўнымі.

Адрозніваюць паўсядзённыя канфлікты, якія мы ўсе перажываем, і буйныя міжнародныя канфлікты. У гэтым раздзеле мы сканцэнтруемся найперш на міжасабовых канфліктах. Але паколькі паўсядзённыя канфлікты маюць шмат агульнага з тым, што адбываецца ў свеце, мы адначасна таксама даведаемся шмат і пра апошнія. Некаторыя лічаць, што немагчыма вырашыць буйныя міжнародныя праблемы, калі мы спачатку не навучымся вырашаць нашы асабістыя, паўсядзённыя канфлікты.

7.2. Канфлікты – гэта толькі негатыў?

Калі спытаць людзей, што яны звязваюць са словам «канфлікт», большасць адкажа, што ў іх узнікаюць негатыўныя асацыяцыі, такія як сваркі, недружалюбнасць, турбота, трывога, страх і г.д. Гэта натуральна, таму што мы ведаем з вопыту, што канфлікты выклікаюць адмоўныя пачуцці. Калі мы знаходзімся ў канфлікце, мы становімся трывожнымі, невясёлымі і, магчыма, страчваем сон. Многія звязваюць канфлікты таксама з узброенымі сіламі, войнамі, гвалтам, забойствамі, бясчынствам і эксплуатацыяй. Калі сур'ёзныя канфлікты нацыянальнага і міжнароднага ўзроўняў не вырашаюцца мірна, а заканчваюцца масавым гвалтам, гэта адразу ж прыцягвае ўвагу ўсіх сродкаў масавай інфармацыі і ўплывае на нас.

Нягледзячы на тое, што паняцце «канфлікт» выклікае адназначна адмоўныя пачуцці, мы, калі падумаем лепш, высветлім, што ў канфліктаў ёсць свае станоўчыя бакі. Наогул, паўсядзённыя канфлікты цалкам неабходныя для нашага развіцця як людзей. Калі мы можам іх канструктыўна вырашаць, яны здольны прывесці да станоўчага развіцця індывіда і грамадства. Ніжэй мы разгледзім станоўчыя бакі канфліктаў.

Станоўчыя бакі канфліктаў

Паколькі мы жывём у сацыяльнай супольнасці, іншыя людзі рэагуюць на тое, якія мы і як мы сябе паводзім. Часам канфлікты могуць узнікаць таму, што дзеянні і разуменні выклікаюць адмоўныя рэакцыі. Аднак не варта ўстрымлівацца ад выказвання свайго меркавання толькі для таго, каб пазбегнуць канфлікту. Наадварот, важна, каб людзі заяўлялі пра свае меркаванні, каб быць паўнаважнымі людзьмі.

Калі дзеці растуць, іх ідэнтычнасць фарміруецца праз нязгоду з бацькамі, іншымі дзецьмі ў сям'і і іншымі людзьмі, напрыклад: «Я не хачу ўсё гэта есці» і «Я не хачу гуляць у лялькі – хачу гуляць у футбол!» Так дзеці і падлеткі пазначаюць сваё стаўленне да выклікаў штодзённасці. Праз вербальныя і невербальныя знакі мы выказваем нашы жаданні, меркаванні і патрабаванні, якія могуць прывесці да рознагалоссяў і канфліктаў. Хаця гэта выказванне меркаванняў можа быць непрыемным для кагосьці, важна і нармальна выказаць тое, што вы думаеце. Так мы

паказваем іншым, хто мы, атрымліваем зваротнае пацверджанне і выпраўляемся. Такім чынам мы фарміруем сваю ідэнтычнасць.

«...Бо свет – гэта не самае лепшае, але толькі тое, чаго мы хочам».³

Кіраўнік і іншыя значныя дзеячы – гэта людзі, якія вельмі дакладна кажуць, чаго яны хочуць. Людзі, якія рэдка ці ніколі не заяўляюць пра сябе і дазваляюць іншым вырашаць за сябе, рызыкуюць стаць няўпэўненымі, бясформеннымі, страціць індывідуальнасць. Усім нам знаёмы вобраз ціхай, рахманай дзяўчынкі, якую «не бачна, не чутона» так, што яна амаль «зліваецца са сцяной».

Калі ў людзей розныя ўяўленні пра адно і тое ж, гэта можа прывесці да канфлікту. Але хаця дыскусіі могуць быць вельмі гарачымі, яны ўсё ж могуць прынесці шмат карысці. Таму што менавіта тады, калі людзі думваюць па-рознаму і маюць розныя пункты гледжання, мы маем самую лепшую магчымасць атрымаць новыя веды і ўбачыць новыя перспектывы. Можна сказаць, што немагчыма развіцця без нязгоды і дыскусій. Супярэчнасці натуральныя, неабходныя, эфектыўныя, нармальныя і канструктыўныя. Ледзь-ледзь знізіўшы нашу залішнюю ўпэўненасць і стаўшы больш ціхмянымі пры сустрэчы з іншымі, мы атрымліваем вялікія магчымасці ўзбагаціць сябе і развіцця.

Мы пшчотна песцім нашы міфы, і таму наш рост як людзей перажывае застоі.

Занадта рэдка мы думаем пра ролю ведаў і асэнсавання для здабывання шчасця і развіцця. Калі індывід прайшоў працэс значнага асобаснага сталення, кажуць, што ён «вырас як чалавек». Гэты выраз азначае, што чалавек атрымаў новыя і важныя веды, якія могуць дазволіць чалавеку больш цаніць жыццё. Звольнасць змяняць свае меркаванні і адносіны можа быць знакам росту і сталасці. Калі вы ў апошні раз змянялі сваё меркаванне?

Часта лягчэй за ўсё ўступіць у канфлікт з тымі, хто вам больш за ўсіх падабаецца. Такім чынам, канфлікты можна інтэрпрэтаваць як станоўчае выражэнне блізкіх адносін, эмацыйнай прыхільнасці і залежнасці. Менавіта таму, што мы турбуемся пра іншых людзей, мы і засмучаемся, калі яны не падзяляюць наша меркаванне. Зыходзячы з гэтага, зразумела, чаму самыя моцныя канфлікты часта адбываюцца паміж сябрамі, закаханымі, бацькамі і дзецьмі.

Яшчэ адзін станоўчы бок канфліктаў заключаецца ў тым, што канфлікты праясняюць уяўленні людзей і груп. Людзі, якія раней не ведалі адзін аднаго, дзякуючы канфлікту могуць устанавіць адносіны на аснове агульных устаноў і інтарэсаў. Канфлікты, такім чынам, могуць выявіць адрозненні і ўзмацніць ідэнтычнасць груп і людзей. Гэта можа быць станоўчым, але можа мець і адмоўныя наступствы⁴.

Апошні і вельмі важны бок канфліктаў, які мы хацелі б тут прадставіць, у тым, што яны могуць стаць асновай для станоўчага развіцця і прагрэсу як у міжасабовых адносінах, так і на ўзроўні краіны і міжнароднай супольнасці. Канфлікты могуць узнікаць у выніку рэальных цяжкасцяў і складанасцяў і з'яўляюцца бачным выражэннем сітуацый, якія неабходна выправіць: трэба разумець характар

³ З верша Б'ёрнстэрне Б'ёрнсана «Я выбіраю красавік!».

⁴ Напрыклад, калі адчуванне адзінай ідэнтычнасці групы ўзмацняецца, гэта садзейнічае ўстанаўленню межаў з іншымі групамі. Можа сфарміравацца адмоўная дыхатамія «мы-яны».

складанасцяў, перш чым спрабаваць іх пераадолюваць. Бо толькі калі малодшае дзіця закрычыць пра тое, што з ім абыходзяцца несправядліва, калі даюць яму менш грошай на кішэнныя выдаткі, чым іншым дзецям у сям'і, бацькі могуць змяніць гэты парадак. Канфлікты часта патрэбны для таго, каб даць новы штуршок развіццю і зменам. Многія дасягненні нацыянальных і міжнародных супольнасцяў з'яўляюцца вынікам канфлікту. Прафсаюзы, якія змагаюцца за больш спрыяльныя ўмовы працы, таксама вынік канфлікту; такім жа чынам вынікам канфлікту з'яўляецца і раўнапраўе жанчын, змаганне за якое ішло ў 70-я гады. Усеагульная дэкларацыя правоў чалавека (1948 г.) таксама вынік самага маштабнага канфлікту ў гісторыі чалавецтва – Другой сусветнай вайны. Зыходзячы з гэтага, канфлікты прама ці ўскосна служаць каталізатарамі пошуку новых рашэнняў і сродкаў.

- *Канфлікты спрыяюць фарміраванню асобы.*
- *Канфлікты дапамагаюць атрымаць новыя веды і становяцца крыніцай асобнага росту.*
- *Канфлікты могуць прадэманстраваць моцныя адносіны паміж людзьмі.*
- *Канфлікты могуць закласці аснову для новых адносін і сяброўства.*
- *Канфлікты могуць прывесці да прагрэсу і станоўчых змен у грамадстве.*

Вы калі-небудзь задумваліся пра тое, што дэмакратыя – гэта, па сутнасці, адзіны буйны механізм вырашэння канфліктаў? Гэта сістэма вырашэння нязгоды і канфліктаў у грамадстве мірным спосабам. Усе члены грамадства маюць магчымасць сказаць, што яны думаюць, і адстойваць свае інтарэсы.

Як мы паказалі, у канфліктаў ёсць мноства станоўчых бакоў. Яны дапамагаюць людзям сфарміраваць сваю ідэнтычнасць, вядуць да асобнага росту і развіцця, ствараюць новыя сяброўскія адносіны і сувязі і прыводзяць да станоўчых змен у грамадстве. Таму нам не варта баяцца канфліктаў. Наадварот, мы адчуваем патрэбу ў іх. Калі мы навучымся вырашаць іх больш эфектыўна, мы зможам атрымаць значна большую карысць з іх станоўчых бакоў і знізіць уздзеянне адмоўных.

7.3. У нас ёсць выбар

Нярэдка ў сувязі з цяжкімі канфліктамі прыходзіцца чуць, што «адно чаплялася за другое, і раптам працэс ужо немагчыма было спыніць». Можна быць складана вырашаць канфлікты, калі яны ўжо пачаліся, – здаецца, што яны сталі жыць сваім уласным жыццём. Хаця зрабіць гэта складана, але ўсё ж магчыма. Такім чынам, самае важнае ў вырашэнні канфліктаў – гэта ўсведамляць, што ў нас наогул заўсёды ёсць выбар. Дзецям, а таксама многім падлеткам і дарослым неўласціва думаць, што ў большасці сітуацый у нас ёсць магчымасць выбару паміж рознымі спосабамі дзеяння і рэагавання. Той факт, што мы ўвесь час робім выбар паміж рознымі спосабамі дзеяння, што ў нас ёсць магчымасць выбраць іншыя альтэрнатывы, з'яўляецца вельмі важным для нашага развіцця як людзей, гатовых да адказнасці. Замест таго, каб дазволіць канфліктам кіраваць намі, мы можам паспрабаваць кіраваць імі.

Гэтыя альтэрнатывы, як правіла, прысутнічаюць падчас канфлікту:

- паспрабаваць пазбегнуць таго, каб стаць часткай канфлікту;
- паспрабаваць забыць тое, што адбылося;
- дазволіць канфлікту ісці сваім ходам;
- рэагаваць з адмоўнымі эмоцыямі і выкарыстаннем псіхічнага прымусу ці фізічнай сілы;

- рэагаваць з выкарыстаннем сілы;
- паспрабаваць вырашыць канфлікт.

Як правіла, толькі апошня альтэрнатыва прыводзіць да станоўчага развіцця.

7.4. Спіраль канфлікту

Часам канфлікты бывае цяжка вырашыць. Гэта выклікана тым, што спрэчныя праблемы маюць для нас неверагодную значнасць, і тым, што ў нас абудзіліся моцныя эмоцыі. Калі мы не можам вырашыць канфлікт на ранняй стадыі, ён будзе развівацца ў негатыўным ключы, утвараючы спіраль канфлікту.

Ведаючы, што канфлікты зведваюць развіццё і маюць розныя стадыі, мы можам лягчэй зразумець, што мы можам умяшацца, узяць на сябе адказнасць і вырашыць канфлікт. Мы можам папрактыкавацца ў азначэнні дэструктыўных элементаў канфлікту, каб навучыцца бачыць набліжэнне канфлікту. Тады вы яшчэ можаце ўмяшацца. Такім чынам, мы кантралюем канфлікт, а не наадварот. Ніжэй мы прадставім тыповую спіраль канфлікту, якая ўзмацняецца з кожным вітком.

Нязгода

Узнікае ў пачатку канфлікту, калі двое ці больш людзей выказваюць нязгоду адносна рэсурсаў, каштоўнасцяў ці розных меркаванняў і адносінаў бакоў.

Аднабаковыя зносіны і палярызацыя

У другой фазе канфлікту бакі абмяркоўваюць і аргументуюць свае пазіцыі. Кожны бок лічыць, што ён правы, і імкнецца да таго, каб заявіць свае довады. Паколькі бакі не слухаюць адзін аднаго, дыялог не з'яўляецца рэальным, і бакі не чуюць адзін аднаго. Абодва бакі ўспрымаюць сітуацыю як тупіковую, што прыводзіць іх у стан распачы.

Моцныя пачуцці нарастаюць

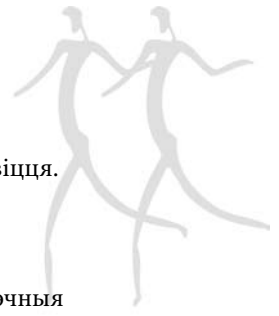
У сітуацыі, калі іншы бок не слухае і рэальнага дыялогу няма, бакі будуць паўтараць свае аргументы з яшчэ мацнейшымі пачуццямі. На гэтай стадыі бакі могуць разлавацца адзін на аднаго. Кожны з бакоў можа лічыць, што яго інтарэсы не паважаюць і што да яго ставяцца несправядліва.

Прыўносяцца элементы, якія не датычаць справы

На гэтай стадыі больш раннія рознагалосці і спрэчкі могуць быць зноў падняты, хаця яны наогул ніяк не звязаны з цяперашнім канфліктам. Бакі могуць таксама пачаць абмяркоўваць асобу адзін аднаго замест абмеркавання спрэчнага пытання. Тут тыповыя адмоўныя асабістыя характарыстыкі і абагульненні, напрыклад: «Ты зусім безнадзейны», «Ты заўсёды рэагуеш так ірацыянальна», «Проста як тыповы мужчына». Такія элементы, якія не маюць дачынення да справы, могуць толькі пашырыць праблемае поле канфлікту, узмацніць яго і зрабіць больш цяжкім для вырашэння.

Дыялог спыняецца

Канфлікт можа завяршыцца разрывам кантактаў паміж бакамі. Людзі могуць павярнуцца спіной адзін да аднаго і больш не размаўляць. Калі бакі не маюць стасункаў, сітуацыя застаецца нявырашанай, а таксама знікае аснова для пошуку рашэння. **NB:** Важна зразумець, што ў асобных выпадках можа быць правільным

рашэнне выйсці з напружанай і вострай канфліктнай сітуацыі, каб не даць ёй перайсці ў фізічную канфрантацыю. Тады можна будзе аднавіць дыялог пазней, калі пачуцці ўлягуцца.

Фізічная канфрантацыя

Канфлікт таксама можа выліцца ў фізічнае сутыкненне, калі бакі пачынаюць біцца або ўжываць іншыя формы гвалту. Фізічная канфрантацыя – гэта падзея, якая вельмі траўмуе, «замыкае» канфлікт у сабе і робіць яго складаным для вырашэння.

Спіраль канфлікту

- Нязгода.
- Аднабаковая камунікацыя і палярызацыя.
- Нарастаюць моцныя пачуцці.
- Прыўносяцца элементы, якія не датычаць справы.
- Дыялог спыняецца, магчыма фізічная канфрантацыя.

Апісанне стадый спіралі канфлікту і значэння эмоцый паказвае, што чым даўжэй мы дазваляем канфлікту працягвацца, тым складаней становіцца яго вырашаць. Чым раней мы ўмешваемся для таго, каб вырашыць канфлікт, тым лепш. Часта існуюць два элементы, якія могуць паскорыць і ўзмацніць канфлікт: па-першае, мы не заўсёды добра можам усталёўваць зносіны, а па-другое, мы дазваляем эмоцыям лёгка захапіць нас. Такім чынам, для вырашэння канфліктаў трэба навучыцца добра ўсталёўваць зносіны і кіраваць сваімі эмоцыямі. Акрамя таго, неабходна мець павагу, волю і творчасць.

7.5. Зносіны

Самае складанае, але таксама і самае важнае падчас вырашэння канфліктаў – гэта зносіны. Практыкуючыся ў зносінах, мы можам навучыцца лепш вырашаць канфлікты.

У раздзеле 3, дзе ішла размова пра педагогічны аспект, мы распавядалі пра важнае адрозненне паміж дыскусіяй і дыялогам. У *дыскусіях* нас хвалюе пытанне пераканання іншага боку, каб ён думаў гэтак жа, як і мы. *«Большасць людзей уступае ў дыскусію, зыходзячы з пераканання ва ўласнай праваце! Зразумела, так яно і ёсць! Гэта само сабой зразумела! Упэўненасць у праваце і жаданне паўплываць на іншых трывала ўкаранёныя ў нас. Калі іншыя людзі не падзяляюць нашых меркаванняў, мы схільныя рабіць выснову, што яны проста не разумеюць. І мы паўтараем тое ж самае яшчэ раз...»*⁵

Часта дыскусіі могуць прывесці да канфліктаў. Мы лічым, што мы самі правы і што іншыя павінны думаць гэтак жа, як мы. Калі іншы бок такі ж упарты, гэта можа прывесці да канфрантацыі. У адрозненне ад дыскусіі, *дыялог* адкрывае рэальны абмен меркаваннямі, у якім можна мець зносіны, слухаць і вучыцца адзін у аднаго. Каб лепш вырашаць канфлікты, трэба трэніравацца ў авалоданні мастацтвам дыялогу.

Умовай добрага дыялогу з'яўляецца разуменне таго, што каштоўнасці і светаўспрыманне, натуральныя для нас, неабавязкова натуральныя для іншых. Усе людзі розныя. У іх рознае паходжанне і ўзрост, яны выраслі ў розных умовах, маюць розныя каштоўнасці і ўстаноўкі. Калі вы ўсвядомлена ставіцеся да такой

⁵ Wahlström, Gunilla O: *Konflikthåndtering. Metodebok for pedagoger*, ad Notam Gyldendal Oslo 1996, s. 18.

чалавечай разнастайнасці, вам лягчэй будзе спрабаваць зразумець пункт гледжання і каштоўнасці іншага чалавека. Таму ў добрым дыялогу бакі аднолькава занепакоены праявай павягі і волі да разумення адзін аднаго і выказваннем свайго меркавання. Калі мы праяўляем павягу да чалавечай годнасці і патрэбам іншага, то, верагодна, да вас таксама будуць уважліва ставіцца.

Часам бывае цяжка зразумець іншых, таму што яны рэагуюць зусім інакш, чым мы прызвычаліся. У такіх сітуацыях нам трэба не маралізаваць над пачуццямі іншых людзей: «Ну нельга ж так хвалявацца!», «Не трэба гэтага адчуваць!» Мы, магчыма, не жадаем нічога кепскага, але на справе недаацэньваем тое, што адчувае іншы чалавек. Важнай умовай для вырашэння канфліктаў з'яўляецца наяўнасць кантакту са сваімі ўласнымі эмоцыямі і прызнанне таго, што эмоцыі і рэакцыі іншых часцей за ўсё не супадаюць з нашымі.

Разуменне і цягпімасць да іншых і іх меркаванняў дапускаюць, што вы самі як чалавек адчуваеце ўпэўненасць у сабе і разумееце, кім вы з'яўляецеся. Няўпэўненыя людзі не могуць справіцца з адрозненнямі. Наадварот, няўпэўненасць можа стаць фактарам, які здольны ператварыць адрозненні ў канфлікт.

Дзеці і падлеткі, якія маюць здаровае ўяўленне пра сябе і ўсведамляюць сваё ўспрыманне і ўстаноўкі, не стануць успрымаць адрозныя меркаванні як пагрозлівыя. Яны ўпэўненыя ў сабе і ў навакольным свеце і іх цікавяць іншыя людзі, іх ідэі і меркаванні. Мы можам спакойна слухаць довады і цвёрджанні іншых, не адчуваючы, што нашым уласным меркаванням ці нашай чалавечай годнасці пагражаюць⁶.

У канфліктнай сітуацыі важна актыўна слухаць суразмоўцу. Маецца на ўвазе, што вы не толькі слухаеце словы і прапановы, але і ўлоўліваеце сігналы, якія вам перадае іншы чалавек, як мовай цела, так і мімікай твару. Часта фізічныя праявы могуць сказаць больш, чым тысяча слоў (заклапочанае моршчанне ілба, ноткі ў голасе, блукаючы погляд, становішча цела). Быць актыўным слухачом – значыць даваць усю сваю ўвагу цалкам іншаму чалавеку. Добры слухач глядзіць у вочы суразмоўцу, а цела таксама гаворыць пра яго актыўную пазіцыю. Ён таксама задае пытанні, калі не разумее чагосьці. Наадварот, кепскі слухач звернуты цэлам у накірунку ад суразмоўцы, ён глядзіць кудысьці ўбок, што, верагодна, прыводзіць да таго, што мы хочам хутчэй і карацей выказацца. Мы можам патрэніравацца ў тым, каб стаць добрымі слухачамі. Калі вы пачняце глядзець у вочы лектару ці выкладчыку і паказваць, што ўважліва слухаеце, то хутка выявіце, што ён накіруе сваю ўвагу на вас.

У рэальным дыялогу размаўляць і даносіць сваё меркаванне, каб іншы чалавек зразумеў яго, гэтак жа важна, як і ўмець слухаць. Самае важнае – гэта не тое, што вы кажаце, а тое, што зразумеў ваш суразмоўца. Уся міжасабовая камунікацыя адбываецца на ўмовах слухача. Таму важна гаварыць ясна і выразна і, як ужо падкрэслівалася, выкарыстоўваць мову цела, якое кажа тое ж, што і вашы словы. Калі вы як слухач адчуваеце, што рухі цела чалавека кажуць не тое ж, што яго словы, вы не ўспрымеце яго довады.

У канфліктных сітуацыях асабліва важна слухаць іншага, але тады гэта якраз вельмі складана. Нам можа быць цяжка пераадолець уласнае жаданне аргументаваць і гучна заяўляць пра перавагу сваіх ідэй. Калі мы адчуваем, што нас абвінавачваюць, лёгка раззлавацца і дазволіць сваім пачуццям узяць верх. Аднак менавіта на гэтым этапе развіцця канфлікту мы можам выйграць больш за ўсё ад кантролю над сабой.

⁶Ibid s. 19.

Калі мы зможам перамагчы свае ўласныя патрэбы ў лёгкіх рашэннях, паспрабаваць пазбегнуць адмоўных рыс дыскусій і стварыць умовы для дыялогу, мы можам выйграць вельмі шмат.

Гвалт – гэта часта дыялог, які ніколі не пачаўся ці скончыўся раней, чым трэба.

Калі адзін з бакоў праяўляе стрыманасць і паказвае волю да таго, каб выслухаць іншага, часта гэта можа паўплываць на іншы бок, і ён пачынае рэагаваць гэтак жа. Калі вы самі атрымалі задавальненне ад магчымасці выказацца і пры гэтым вас не перабівалі, вам становіцца лягчэй слухаць іншых людзей.

Калі бакі канфлікту праяўляюць павагу і волю да разумення і вядзення рэальнага дыялогу, у іх ёсць важнейшыя ўмовы для вырашэння канфлікту. Падчас стрыманай размовы можна ацаніць аргументы ў параўнанні і паспрабаваць знайсці рашэнне, прымальнае для абодвух бакоў.

Каб мець лепшыя зносіны з іншымі, трэба трэніравацца ў наступным:

Прызнаваць, што не ўсе такія, як вы.

Адчуваць сябе і спрабаваць зразумець пачуцці іншых.

Слухаць, каб зразумець, што кажуць іншыя.

Казаць, каб іншыя зразумелі, чаго вы хочаце.

Разумець значэнне мовы цела.

7.6. Значэнне эмоцый

Калі мы не можам развіць канструктыўны дыялог у канфліктнай сітуацыі, эмоцыі могуць узмацніцца, а канфлікт – паглыбіцца.

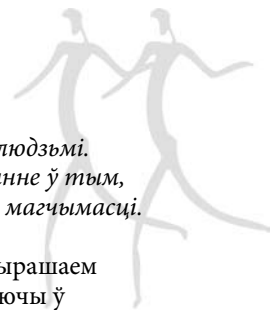
Натуральнай рэакцыяй для людзей з'яўляецца гнеў. Часам мы чуем, што чалавек «так раззлаваўся, што не разумеў, што робіць». Канфлікты прыводзяць да росту ўнутранай напружанасці і фізіялагічных рэакцый цела. Калі мы злуемся, цела актывізуецца ў гатоўнасці да дзеянняў. Мышцы напружваюцца і рыхтуюцца да хуткага руху, сэрца б'ецца мацней, а лёгкія дыхаюць часцей. З-за гэтай фізічнай гатоўнасці да дзеяння можна зрабіць нешта неабдуманнае – закрычаць, даць аплявуху, ударыць або ўжыць больш грубую форму гвалту.

Чым больш непрыемным здаецца канфлікт, тым вышэй унутранае напружанне. Умераны ўзровень напружанасці нават карысны, таму што ён завастае ўвагу. Высокі ўзровень напружанасці, наадварот, часта немэтазгодны ў канфлікце, таму што можна лёгка страціць кантроль. Некантралюемы гнеў ніколі не прыводзіць ні да чаго добрага ні для самога чалавека, ні для яго акружэння. Кожны дзень мы чытаем у газетах і бачым па тэлевізары наступствы некантралюемых пачуццяў.

Улічваючы гэта, важна прадумаць, што трэба рабіць, калі ў канфліктных сітуацыях нараджаюцца моцныя пачуцці. Важна кантраляваць сябе і сваю агрэсію, каб не даць гневу ўзяць верх. Хаця бывае цяжка падрыхтавацца да ўспрымання моцных эмоцый, заўсёды нядрэнна падумаць, што трэба рабіць, калі такія сітуацыі ўзнікнуць. Калі мы лічым, што канфлікты лепш за ўсё вырашаць без дапамогі гвалту, трэба прадумаць альтэрнатыўныя стратэгіі.

7.7. Выращэнне канфлікту

Людзі развіваюць сваю асобу ў кантакце і ва ўзаемадзеянні з іншымі людзьмі. Канфлікты з'яўляюцца натуральнай часткай гэтага працэсу. Пытанне ў тым, як людзі вучацца іх вырашаць і ці можна ўспрымаць іх як станючыя магчымасці.

Большасць людзей мае вялікі вопыт вырашэння канфліктаў. Наогул, мы вырашаем канфлікты кожны дзень. Праз перамовы і кампрамісы, даючы і атрымліваючы ў адносінах з акаляючымі нас людзьмі, мы вырашаем большасць з паўсядзённых канфліктаў. Паколькі мы, як правіла, вырашаем іх на ранняй стадыі, мы пазбягаем самых горшых наступстваў і нават не думаем, што перажылі канфлікт. Цікава ўзгадаць, калі ў нас апошні раз быў канфлікт і мы яго вырашылі. Што мы зрабілі, каб вырашыць яго? Яго дапамаглі вырашыць нашы паводзіны ці паводзіны іншага чалавека?

Ніжэй мы разгледзім розныя этапы тыповага працэсу вырашэння канфлікту. Хаця ўсе канфлікты розныя, многія з іх праходзяць праз гэтыя этапы, перш чым рашэнне будзе знойдзена. Гэта адносіцца ў роўнай ступені да міжнародных канфліктаў і да міжасабовых канфліктаў.

Прызнаваць, што вы знаходзіцеся ў канфлікце

Добрым пачаткам для вырашэння канфліктаў з'яўляецца прызнанне таго, што канфлікт паміж намі ўвогуле існуе. Адкрыта сказаўшы пра праблему і прызнаўшы яе, мы адначасова паведамляем, што ў нас ёсць воля і жаданне вырашыць яе. Напружанасць можна такім чынам некалькі змякчыць. Прыняцце на сябе ініцыятывы паказвае волю і энергію і з'яўляецца прыкметай сілы, а не слабасці.

Вызначыць праблему

Важна высветліць і вызначыць, з-за чаго ўзнік канфлікт. Часта гэта праходзіць лёгка, але часам гэта бывае цяжка. Бакі могуць мець нейкія вялікія праблемы, якія адымаюць іх сілы і, магчыма, зніжаюць іх матывацыю для пошуку рашэння. Апісваючы канфлікты, можна звярнуцца да добра вядомага вобраза айсберга. Толькі малая яго частка бачна над вадой, а амаль уся велічэзная грудка схавана і служыць толькі пагаршэнню канфлікту. Каб справіцца з канфлікатам, важна, каб бакі забылі пра непатрэбныя гісторыі, плёткі і домслы і сфакусаваліся на ўласнай праблеме. Добрае правіла тут – рабіць адрозненне паміж чалавекам і праблемай. Крытыкуйце праблему, а не чалавека.

Дыялог: праяўляць павагу і разуменне да сітуацыі іншага

Калі бакі прызналі, што знаходзяцца ў канфлікце, наступны крок для іх – гэта пачаць дыялог. Тады варта надаваць вялікую ўвагу элементам дыялогу – праяўляць павагу і волю да разумення іншага праз актыўную ўвагу. Уваходзячы ў разуменне канфлікту вачамі іншага, бакі могуць лягчэй прыняць патрэбы і меркаванні іншага. Каштоўнасці і разуменне, якія з'яўляюцца зразумелымі для нас, неабавязкова з'яўляюцца такімі для іншага чалавека.

Весці добры дыялог праз працэс вырашэння канфліктаў складана і патрабуе ад людзей мужнасці. Хаця гэта і складана, вельмі важна адсунуць свой гонар убок, магчыма, узяць свае словы назад і папрасіць прабачэння.

На чым мы пагадзіліся?

Як правіла, мы згодныя са значна большай колькасцю рэчаў, чым тое, пра што вядзём спрэчку. Гэтыя агульныя каштоўнасці могуць стаць дэяментамі працэсу вырашэння канфліктаў. Такім чынам, можна параіць паспрабаваць ідэнтыфікаваць адносіны, звязаныя з канфлікатам, якія бакі падзяляюць. Напрыклад, тое, што абодва бакі маюць блізкія і добрыя

адносіны адзін з адным і што праблема, якая абмяркоўваецца, не павінна прыцягваць шмат адмоўнай энергіі, засланяючы сабой самае важнае. Калі мы шчырыя і гатовы казаць такія рэчы, што многія, на жаль, знаходзяць цяжкім, то мы вызначым канфлікту адпаведнае месца ў жыцці і створым спрыяльнае асяроддзе для далейшага дызлогу.

Раішэнні: з чым мы можам жыць?

Для таго, каб шукаць добрыя вырашэнні канфліктаў, абодва бакі павінны прызнаць і прыняць патрэбы адзін аднаго. Бакі далей павінны прызнаць, што не ўсе іх жаданні могуць быць задаволеныя, але што яны абдумалі, што для іх важней за ўсё і што менш важна. Важна паважаць права іншага чалавека на законныя патрэбы. Часам бывае разумна пайсці насустрач другому чалавеку і задаволіць асобныя патрабаванні. Абодва бакі павінны распавесці адзін аднаму, у чым заключаюцца іх найважнейшыя патрэбы і жаданні, даваць і атрымліваць, слухаць і праёўляць разуменне і павагу адзін да аднаго.

Падчас вырашэння канфлікту важна дакладна перадаваць свае думкі і ўважліва слухаць. Магчыма, на самай справе мы згодныя адзін з адным? Калі вы выказваеце свае думкі недакладна, іншы чалавек папросту можа вас няправільна зразумець. У выніку можна пагадзіцца «на паверхні», на самай справе не пагаджаючыся адзін з адным.

Лепшыя і самыя даўгавечныя рашэнні – гэта тыя, што паважаюць інтарэсы абодвух бакоў. Часта для пошуку добрых рашэнняў патрабуюцца творчыя здольнасці. Калі вы праявіце творчы падыход, то выйграюць абодва бакі, замест таго, каб адзін выйграў, а другі прайграў.

Важна падкрэсліць, што мірнае вырашэнне не заўсёды самае лепшае. Калі кагосьці прымушаюць падпарадкавацца, то гэта, верагодна, кепскі выхад. Тады ў аднаго боку больш улады ў сітуацыі, і яна ёю злоўжывае. Калі людзей прымушаюць, прычыны канфлікту застануцца нявырашанымі і могуць справакаваць новыя канфлікты ў будучыні. Таму пажадана знайсці рашэнні, якія ўспрымаюцца як справядлівыя і якія вытрымаюць і заўтрашні дзень.

Стадыі вырашэння канфлікту:

- прызнаць, што вы знаходзіцеся ў канфлікце;
- вызначыць праблему;
- уступіць у дыялог і праёўляць павагу да сітуацыі іншага чалавека;
- знайсці моманты, па якіх вы згодныя;
- знайсці рашэнні, якія адпавядаюць інтарэсам абодвух бакоў.

7.8. Канфлікты і сілавое ўмяшальніцтва

У працы з дзецьмі і падлеткамі мэтазгодна абмеркаваць суадносіны паміж канфліктам і сілавым ўмяшальніцтвам. Сілавое ўмяшальніцтва можна вызначыць як недапушчальнае дзеянне, якое парушае правы іншага, або ўшчамленне правоў іншага. Злоўжыванне ўладай – гэта яшчэ адно шырока вядомае паняцце⁷. У сітуацыях ўмяшальніцтва існуюць, як правіла, няроўныя адносіны паміж бакамі, гэта значыць адзін бок мае больш улады, чым іншы. Сілавая дзеянні могуць і не папярэднічаць канфліктам, у той жа час канфлікты неабавязкова могуць прыводзіць да сілавых дзеянняў.

Паколькі важнымі элементамі канфліктаў з'яўляюцца нязгода і моцныя пачуцці, то яны часта могуць заканчвацца сілавым ўмяшальніцтвам. Калі канфлікт прыводзіць да сілавых мер, бакі пераходзяць ад нязгоды па нейкім пытанні да адносінаў крыўдзіцеля і ахвяры.

⁷ Ці ўшчамленне, злоўжыванне ўладай, перавышэнне паўнамоцтваў, гвалт. www.ordnet.no, 14 снежня 2006 г.

Адна справа быць у стане канфлікту. Тады абодва бакі адказваюць за падтрыманне зносіні і спрабуюць знайсці агульнае рашэнне. Зусім іншая справа – ужываць сілу. Калі сілавое ўмяшальніцтва становіцца наступствам канфлікту, то яго будзе цяжэй вырашыць. Прычына канфлікту не здымаецца, і сілавое ўмяшальніцтва толькі падлівае алей у агонь.

Узаемасувязь паміж канфліткам і сілавым ўмяшальніцтвам важна разумець, каб ведаць, што сілавое ўмяшальніцтва ні ў якім разе нельга трымаць. Той, у каго ў канкрэтнай сітуацыі больш улады, не павінен злоўжываць ёй, каб фізічна ці псіхічна ўшчаміць іншага чалавека.

Дзецям і падлеткам трэба распавесці, што калі яны стануць сведкамі сілавого ўмяшальніцтва і самім ім будзе цяжка ўмяшацца, то яны павінны як мага хутчэй паведаміць пра гэта дарослым. Калі дарослыя бачаць сілавое ўздзеянне, то яны абавязкова павінны ўмяшацца і паспрабаваць спыніць гвалт. У сітуацыі сілавого ўздзеяння важна разумець, што адказнасць трэба ўскладаць толькі на крыўдзіцеля. Для ахвяры важна пачуць, што яна невінаватая.

Прыклад са школы:

Настаўніца, якая дзяжурыла на перапынку ў школе, заўважыла, што адзін вучань ляжыць на зямлі, а на ім сядзіць другі вучань. Навокал стаяла шмат іншых вучняў і глядзела. Калі яна спытала, што адбываецца, абодва адказалі, што яны проста гуляюць. Хаця абодва казалі, што ўсё адбываецца па добрай волі, гэта ўсё ж сітуацыя гвалту, таму што адзін бок відавочна выкарыстоўвае сілу супраць іншага. Зразумела, што той, хто ляжыць на зямлі, адчувае прыкрасць і бездапаможнасць і вымушаны казаць, што ён проста ўдзельнічае ў гульні.

Калі настаўніца ўспрыме сітуацыю як канфлікт, то звернецца да абодвух вучняў і загадае ім спыніцца. Так яна ўскладзе адказнасць на абодвух вучняў, і той, што ляжыць унізе і на самай справе з'яўляецца нявіннай ахвярай, можа адчуць збянтэжанасць – ён можа нават падумаць, што часткова вінаваты ў тым, што адбываецца.

Калі настаўніца ўспрыме сітуацыю як напад, то яна ўскладзе адказнасць на таго, хто напад і сядзіць зверху: «Я не хачу бачыць таго, што ты робіш!» Такім чынам яна дасць выразны сігнал таму, хто напад, што яго паводзіны непрыемныя, у той жа час ахвяра атрымае сігнал пра тое, што ў гэтай сітуацыі няма яго віны.

7.9. Не ўхіляйцеся ад адказнасці!

Калі вырашаць канфлікты канструктыўна, гэта значыць пераводзіць іх у накірунак дыялогу і растлумачэння праблемы, то яны не толькі будуць знятыя, але і створаць новыя або палепшаць старыя адносіны паміж людзьмі, адкрыюць новыя веды і разуменне. Нам неабавязкова станавіцца сябрамі з усімі людзьмі, але мы можам навучыцца жыць, вучыцца і працаваць разам з людзьмі, у якіх ёсць адрозныя ад нашых каштоўнасці і разуменне. Калі мы хочам гэтага, то можам навучыцца бачыць цудоўнае ў адрозненнях і станоўчае ва ўзаемадапаўненні людзей на працы, у школе і дома.

Калі мы зразумеем, як шмат мы можам выйграць, не ўхіляючыся ад канфліктаў, а вырашаючы іх з усёй адказнасцю і канструктыўна ўмешваючыся ў іх ход на ранняй стадыі, мы можам атрымаць вельмі шмат асабістых пераваг. Важна бачыць у канфліктах натуральную частку жыцця і разумець, што наша чалавечая годнасць не знаходзіцца ў іх пад пагрозай. Не бойцеся канфліктаў, выкарыстоўвайце іх, нават канфлікты, якія ўзнікаюць у сітуацыі навучання. Вучыцеся бачыць магчымасці ў іх!

Шлях да разумення сябе доўгі, і, натуральна, ён ніколі не канчаецца.

7.10. Пункты для даклада пра вырашэнне канфліктаў

- Канфлікты – гэта натуральная частка жыцця.
- Канфлікт – гэта складанае паняцце, якое мае шмат азначэнняў. Часта канфлікт – гэта рознагалоссі і супярэчнасць інтарэсаў некалькіх бакоў. Паміж бакамі могуць быць элементы залежнасці, і звычайна ў канфліктах узнікаюць моцныя пачуцці.
- Канфлікты часта асацыююцца з адмоўнымі элементамі і цяжкімі пачуццямі.
- Канфлікты могуць мець шмат станоўчых бакоў:
 - яны дапамагаюць сфарміраваць ідэнтычнасць людзей;
 - яны вядуць да асобнага росту і развіцця;
 - яны ствараюць новае сяброўства і сувязі;
 - яны вядуць да прагрэсу і станоўчых змен у міжасабовых адносінах, у нацыянальнай і міжнароднай супольнасці.
- У нас ёсць выбар: мы самі можам выбіраць, як будзем паводзіць сябе ў канфліктных сітуацыях.
- Мы вырашаем канфлікты кожны дзень, але не часта задумваемся пра гэта.
- Канфлікт часта нясе ў сабе зародкі негатывага развіцця. Пазнаёміўшыся са стадыямі спіралі канфліктаў, мы лягчэй зможам распазнаваць іх адрозненні і спрабаваць кіраваць канфліктам.
- Часта спіраль канфлікту развіваецца адмоўна, таму што мы ствараем дрэнныя зносіны і таму, што мы не можам кіраваць сваімі пачуццямі.
Спіраль канфлікту можа мець наступныя стадыі:
 - рознагалоссе;
 - аднабаковая камунікацыя і палярызацыя;
 - нарастаюць моцныя пачуцці;
 - прыўносяцца моманты, якія не датычаць справы;
 - дыялог спыняецца, магчыма фізічная канфрантацыя.
- Для таго, каб лепш вырашаць канфлікты, нам неабходна трэніравацца ў зносінах і кіраванні нашымі пачуццямі. Добры дыялог мае на ўвазе павагу, спробу паставіць сябе ў сітуацыю іншага чалавека і ўменне слухаць.
- Хаця канфлікты адрозніваюцца адзін ад аднаго, часта яны праходзяць праз наступныя стадыі, перш чым знаходзяць сваё вырашэнне.
Стадыі вырашэння канфлікту:
 - прызнаць, што вы знаходзіцеся ў канфлікце;
 - вызначыць праблему;
 - уступіць у дыялог і праяўляць павагу да сітуацыі іншага чалавека;
 - знайсці моманты, па якіх вы згодныя;
 - знайсці прымальныя рашэнні, якія задавальняюць абодва бакі.
- Канфлікт можа прывесці да сілавога ўмяшальніцтва. Сілавое ўмяшальніцтва – гэта недапушчальнае ўварванне ці ўшчамленне правоў іншага чалавека (злоўжыванне ўладай). Сілавое ўмяшальніцтва заўсёды павінна расцэнывацца як непрымальнае. Калі вы становіцеся сведкай сілавога ўмяшальніцтва, паспрабуйце спыніць яго самі або паведамаць пра гэта дарослым.
- Калі вы зразумеете, што знаходзіцеся ў канфлікце, вам трэба прыняць адказнасць за гэта і паспрабаваць справіцца з гэтым канфліктам. Толькі так вы зможаце знізіць патэнцыйныя негатывныя магчымасці канфлікту і ўмацаваць станоўчыя.
ПРЫМАЙЦЕ НА СЯБЕ АДКАЗНАСЦЬ!

КАНФЛІКТЫ – ЧАСТКА НАШАЙ РЭЧАІСНАСЦІ

Тэма: Паняцце канфлікту.

Мэта: Зразумець, што такое канфлікт.

Канфлікты – гэта частка нашага паўсядзённага жыцця. Некаторыя з іх нязначныя і хутка праходзяць. Мы злуемся, калі нам падаюць на вячэру не тое, што нам падабаецца, ці калі бацькі не даюць нам грошай. У іншых выпадках канфлікты могуць мець настолькі вялікія і сур’ёзныя наступствы, што людзі спыняюць усялякі кантакт адзін з адным. Яны таксама могуць прывесці і да больш трагічных наступстваў: большасць цяжкіх злачынстваў здзяйсняецца людзьмі, якія маюць блізкія адносіны з ахвярамі. Таксама існуюць і міжнародныя канфлікты. Яны вымушаюць уцекачоў пераязджаць да нас у краіну і ўплываюць на нас праз матэрыялы СМІ пра гвалт, тэрор, войны і забойствы. Калі мы знаходзімся ў канфлікце, гэта часта закранае ўсе нашы пачуцці і думкі. Канфлікты неабавязкова трэба прадухіляць, таму што мы можам навучыцца ў іх вельмі многаму. Аднак трэба навучыцца імі кіраваць. Канфлікты могуць адабраць усе нашы сілы. Часам мы губляем кантроль і звяртаемся да вербальнай агрэсіі, фізічнага гвалту ці да таго і другога. Але для таго, каб навучыцца кіраваць канфлікатамі, мы павінны даведацца пра іх больш. Мы пачнём з абмеркавання пытання: «А што ж такое канфлікт?»

Практычная рэалізацыя:

Практыкаванне пачынаецца з таго, што ўдзельнікі разважаюць паасобку, а потым праводзіцца агульнае абмеркаванне.

Час: 30–45 хвілін.

Што трэба падрыхтаваць: Вялікія аркушы і фламастэры.

Выкананне:

1. Кіраўнік загадзя рыхтуе два вялікія аркушы. Заглавак першага: «Што такое канфлікт?», другога: «Уласныя прыклады». Кіраўнік просіць удзельнікаў абдумаць, што такое канфлікт і ці могуць яны даць прыклад канфлікту (1–3 хвіліны). Кіраўнік пытае ўсіх удзельнікаў па чарзе, яны распавядаюць пра канфлікт, а ён запісвае ключавыя словы на аркушы.
2. Кіраўнік распавядае, як можна вызначыць паняцце «канфлікт» рознымі спосабамі. Можна даць наступнае азначэнне канфлікту:
Канфлікт – гэта сітуацыя, у якой існуе нягода паміж некалькімі бакамі, у якой замешаны моцныя пачуцці і ёсць пэўная залежнасць бакоў адзін ад аднаго.
На падставе гэтага азначэння кіраўнік просіць удзельнікаў абдумаць абраны імі прыклад і паглядзець, у якой меры ён адпавядае гэтаму азначэнню (3 хвіліны).

Пытанні для абдумвання:

- Ці цяжка было знайсці прыклад канфлікту, у якім вы самі ўдзельнічалі? Чаму (так/не)?
- Ці падыходзіў ваш канфлікт пад азначэнне канфлікту? Чаму (так/не)?
- Вы згодны з прыведзеным азначэннем канфлікту?
- Ці з’яўляюцца некаторыя канфлікты неабходнымі? Чаму?
- Ці з’яўляюцца некаторыя канфлікты залішнімі? Чаму?

- Вы можаце знайсці прыклады рознагалоссяў, якія не з'яўляюцца канфліктамі? Чаму такое рознагалоссе нельга назваць канфліктам?
- Ці праўда, што мы вырашаем канфлікты кожны дзень?
- Чаму можа быць важна нагадваць нам пра тое, што мы можам вырашаць канфлікты?

Гэта мы возьмем да ўвагі:

Канфлікты – гэта частка чалавечага існавання. Мы ўсе жывём з малымі ці вялікімі канфліктамі. Часам канфлікты настолькі маленькія, што мы нават не лічым іх канфліктамі, таму што мы добра ўмеем іх вырашаць. «Мы даём і бяром» і вырашаем праблемы, тлумачым, што адбываецца. Толькі калі ў нас не атрымліваецца вырашыць канфлікты, мы разумеем, што гэта канфлікты. Тады мы маем непрыемныя адчуванні, і гэта негатывна адбываецца на нашым жыцці. Трэба навучыцца вырашаць іх такім чынам, каб зняць непрыемныя адчуванні. Можа быць, тады мы таксама вырасцем як асобы.

КАНФЛІКТЫ – ГЭТА ТОЛЬКІ НЕГАТЫЎ?

Тэма: Канфлікты.

Мэта: Зразумець, што канфлікты могуць мець станоўчыя бакі і нясуць у сабе магчымасці для развіцця індывіда і грамадства.

Што мы звязваем са словам «канфлікт»? Для пераважнай большасці з нас гэтае паняцце выклікае негатыўныя асацыяцыі. Мы звязваем канфлікт з вайной, цяжкасцямі і адсутнасцю згоды – рэчамі, якіх мы больш за ўсё хацелі б пазбегнуць. Калі мы крыху падумаем, то магчыма высветлім, што ў канфліктаў таксама ёсць і станоўчыя бакі. Канфлікты – натуральная частка жыцця. Яны ўзнікаюць, таму што ўсе мы розныя і маем розныя ўяўленні пра рэчы. Канфлікты, такім чынам, могуць быць выразам таго, што мы можам дапаўняць адзін аднаго ў школе, у працоўным і паўсядзённым жыцці. Калі мы зразумеем, што можам выйграць вельмі шмат, спрабуючы вырашаць канфлікты замест таго, каб назбягаць іх, то можам атрымаць шмат асабістых пераваг.

Практычная рэалізацыя:

Практыкаванне пачынаецца з індывідуальных пытанняў, за якімі ідуць стасункі ў парак і тройках і падвядзенне вынікаў на агульным абмеркаванні.

Час: 45–60 хвілін.

Што трэба падрыхтаваць: Дошку ці вялікія аркушы і фламастэр.

Парадак працы:

1. Кіраўнік просіць усіх падумаць, якія *эмоцыі* ў іх узнікаюць пры слове «канфлікт». Пасля разважання на працягу адной хвіліны ўдзельнікі падводзяць вынікі на агульным абмеркаванні. Дазвольце кожнаму выказацца. Адказы, відавочна, пакажуць, што паняцце «канфлікт» выклікае негатыўныя асацыяцыі ў большасці.
2. Затым кіраўнік просіць удзельнікаў падумаць, ці ёсць у канфліктаў станоўчыя бакі. Ці ёсць развіваючыя аспекты, ці могуць канфлікты прывесці да чаго-небудзь добрага? Удзельнікі працуюць у групах па двое ці трое і запісваюць пяць станоўчых момантаў канфліктаў (5 хвілін).
3. Падчас выступаў груп на агульным абмеркаванні кіраўнік запісвае станоўчыя аспекты на дошцы. Калі не былі названы ўказаныя ніжэй моманты, кіраўнік назаве іх сам. Канфлікты могуць:
 - *Фарміраваць ідэнтычнасць*
Канфлікты дапамагаюць сфарміраваць ідэнтычнасць чалавека. Калі дзеці сталеюць, яны пазначаюць сваю ідэнтычнасць і развіваюцца праз рознагалосі і канфлікты з бацькамі, братамі і сёстрамі і іншымі людзьмі: «Я хачу гуляць на вуліцы! Я не хачу да бабулі! Я хачу апрануць жоўтую сукенку, а не зялёную! Не хачу больш гуляць у лялькі! Хачу гуляць у футбол!» Падчас канфлікту мы пазначаем нашы пункты гледжання. Мы ўсе чулі пра «паслухмяную дзяўчынку, якую не відаць, не чуваць». Пазначаць сваю ідэнтычнасць нармальна. Так мы хочам паказаць, якімі хочам быць!
 - *Быць крыніцай асобаснага росту*
Канфлікты ўзнікаюць, таму што іншыя людзі лічаць не так, як вы. Магчыма, іх меркаванне больш правільнае, чым ваша, таму што ў іх ёсць іншага роду веды і вопыт? Калі мы адкрытыя, пакорлівыя і ўмеем слухаць іншых, мы можам даведацца шмат новых рэчаў і вырасці як індывіды.

- *Дэманстраваць моцныя адносіны паміж людзьмі*
Часта мы злуемся мацней за ўсё на тых, каго больш за ўсіх любім. Калі мы шчырыя і заяўляем пра сваю нязгоду, мы дэманструем важныя і моцныя адносіны паміж людзьмі.
- *Фарміраваць новыя адносіны і сяброўства*
Індывіды і групы, не знаёмыя адзін з адным, падчас канфлікту могуць сфарміраваць агульныя інтарэсы і сяброўства на доўгі час, больш значныя, чым канфлікт. Канфлікты могуць, такім чынам, быць месцам сустрэчы і стварэння новых адносін.
- *Пазітыўныя змены і прагрэс у грамадстве*
Толькі пры перажыванні канфліктаў і праблем могуць узнікнуць новыя рашэнні і спосабы іх вырашаць. Уся наша дэмакратычная прававая дзяржава, па сутнасці, з'яўляецца адзіным буйным механізмам вырашэння канфліктаў. Парламент, урад, суды, незалежная прэса і СМІ па сваёй прыродзе з'яўляюцца каштоўнасна-нейтральнымі інстытутамі, яны даюць магчымасць розным людзям і арганізацыям, якія маюць розныя разуменні, выказаць сваё меркаванне. Такім чынам, канфлікт ці рознагалоссе вырашаецца мірным шляхам і знаходзяцца кампрамісы і рашэнні. Усеагульная дэкларацыя правоў чалавека таксама з'яўляецца вынікам канфлікту, у прыватнасці, Другой сусветнай вайны, найбуйнейшага канфлікту мінулага стагоддзя.

Пытанні для абдумвання:

- Вы самі калі-небудзь адчувалі, што канфлікты прыносяць нешта станоўчае? Распавядзіце!
- Вы калі-небудзь вучыліся чаму-небудзь у канфлікце? Атрымлівалі новыя веды і вопыт?

Якія высновы можна зрабіць з практыкавання?

Канфлікты могуць прынесці шмат болю і праблем. Але яны таксама могуць мець станоўчыя бакі. Яны могуць прывесці да асобаснага росту, спрыяць новаму сяброўству і адносінам. На ўзроўні грамадства канфлікты прыводзяць да таго, што прымаюцца новыя законы і пастановы, а людзі знаходзяць больш мірных шляхі суіснавання. Толькі калі праблемы выходзяць на паверхню і выяўляюцца рознагалоссі, людзі пачынаюць шукаць рашэнні. Калі вы, наадварот, будзеце рабіць выгляд, што канфлікты не існуюць, то яны, відавочна, будуць працягваць з'яўляцца рэгулярна. Рэдка яны знікаюць самі сабой. Важна мець усвядомленае стаўленне да канфліктаў, каб працаваць з імі канструктыўна.

«Ёсць людзі, свабодныя ад супярэчнасцяў. Кітайцы кажуць, што іх называюць трупамі. Жыццё, мэта і супярэчнасць – гэта часткі цэлага».

*«Прадухіленне канфліктаў, недапушчэнне канфліктаў бессэнсоўна. Прадухіленне гвалту, недапушчэнне гвалту ў вышэйшай ступені мае сэнс»
(абедзве цытаты: Johan Galtung, 2003 г., s. 14)*

УМЕЦЬ СЛУХАЦЬ

Тэма: Зносіны.

Мэта: Зразумець, што значыць мець зносіны і быць актыўным слухачом.

Якога роду рэакцыі абуджаюцца ў вас пасля таго, як вы толькі што распавялі іншаму чалавеку пра свае ўнутраныя пачуцці, але ён зусім не разумее таго, што вы кажаце, таму што ён больш заняты чытаннем СМС-паведамлення, якое толькі што атрымаў? Верагодна, вы будзеце расчараваныя і адчуеце сябе малазначным у вачах свайго сябра. Магчыма, вы яшчэ і раззлупаецеся? Нікому не падабаецца, калі яго ігнаруюць. Але як вы самі ставіцеся да іншых і да іх патрэбы быць убачанымі? Магчыма, вы таксама не заўсёды бываеце адкрытым і уважлівым? Тое, як мы слухаем, паказвае, наколькі мы паважаем адзін аднаго.

Практычная рэалізацыя:

У гэтым практыкаванні ўдзельнікі працуюць у парах, затым абмяркоўваюць усе разам. Паколькі гэта практыкаванне на выпрацоўку вопыту, падчас яго ўдзельнікі набываюць упэўненасць у зносінах, і таму яно добра падыходзіць у якасці ўводзін да вербальных практыкаванняў.

Час: 30 хвілін.

Што трэба падрыхтаваць: Прасторны пакой.

Парадак працы:

1. Удзельнікі дзеляцца на пары (А і В). Кіраўнік дае ім заданне паэтапна: этап 1, затым этап 2, этап 3 і, нарэшце, этап 4. Кіраўнік толькі дае інструкцыі, як рабіць практыкаванне, але нічога не каментуе, пакуль не пройдзены ўсе этапы.
ЭТАП 1: А і В размаўляюць на зададзенай тэму (напрыклад, што яны рабілі на мінулым тыдні). А і В кажуць, перабіваючы адзін аднаго і не думаюць пра тое, што кажа іншы. Адзіная мэта – сказаць чалавеку тое, што вы хочаце. (3 хвіліны)
ЭТАП 2: На гэты раз удзельнікі таксама размаўляюць наперабой, але ў той жа час спрабуюць улавіць, што кажа іншы чалавек. Гэтым разам ім даюць іншую тэму (напрыклад, распавесці пра нешта цікавае, што вы зведалі). (3 хвіліны)
ЭТАП 3: Зараз А і В слухаюць адзін аднаго. А распавядае на зададзенай тэму (напрыклад, што яго цікавіць). В слухае, ніяк не рэагуючы вербальна і мінімальна – невербальна. Праз 2 хвіліны яны мяняюцца. Кіраўнік просіць А і В пераказаць тое, што распавёў іншы. (2 хвіліны А, 2 хвіліны В. Усяго 6 хвілін)
ЭТАП 4: А і В просяць выбраць бок «за» або «супраць». Ім даецца тэма, якую яны абмяркоўваюць наступным чынам: А прапаноўвае меркаванне ці аргумент. Спачатку В павінен падсумаваць сказанае, а потым выказаць сваё меркаванне ці аргумент. Зараз чарга А, і ён сумуе сказанае В, перш чым дае свой аргумент. Удзельнікам даецца тэма (лепш за ўсё нешта, што вельмі актуальна на дадзены момант або для гэтай групы). (4–5 хвілін)

Пытанні для абдумвання:

- Што вы думаеце пра практыкаванне?
- Вы пазналі сябе ў этапе 1 або 2?
- Што адбудзецца з намі, калі нас не будуць слухаць?
- Ці падабаецца вам, калі вас слухаюць, не перабіваючы?

- Як вам спадабалася абмяркоўваць (як у этапе 4)?
- Як вам спадабалася слухаць, калі ваша меркаванне абагульняюць?
- Што мы можам зрабіць, каб навучыцца лепш слухаць?

Гэта мы бяром да ўвагі:

Цяжка, калі вас не слухаюць, а ў вас ёсць шмат чаго сказаць. Мы павінны памятаць пра гэта, калі мы размаўляем з другімі. Каб навучыцца мець лепшыя зносіны, мы павінны трэніравацца ў размове, так, каб іншыя разумелі, што мы кажам, а таксама мы абавязкова павінны навучыцца актыўна слухаць тое, што кажуць іншыя.

Калі мы не слухаем, то прапускаем важную інфармацыю, што можа прывесці да канфлікту. Ёсць шмат прыёмаў, якія можна выкарыстоўваць, каб стаць актыўным слухачом. Можна глядзець на іншага чалавека, ківаць галавой, пераказваць тое, што сказаў іншы. Слухаючы актыўна, мы працяляем павагу, ствараем спрыяльную і дружалюбную атмасферу.

ПРАЯВЫ ГНЕВУ

Тэма: Усведамленне ўласных пачуццяў і спосабаў рэагавання.

Мэта: Зразумець, што адбываецца, калі мы злуемся.

Гнеў – гэта натуральная чалавечая рэакцыя. Аднак важна валодаць сабой, каб гнеў не пачаў кіраваць вамі. Часам мы чуем, што нехта «так раззлаваўся, што не разумеў, што робіць». Некантралюемы гнеў ніколі не прыводзіць ні да чаго добрага ні для вас, ні для вашага акружэння. Таму важна ўмець кантраляваць сваю агрэсію. Але што ж на самай справе адбываецца з нашым целам, калі мы злуемся?

Практычная рэалізацыя:

Практыкаванне пачынаецца з ролевай гульні і працягваецца працай з пытаннямі для абдумвання і агульным абмеркаваннем.

Час: 45–60 хвілін.

Што трэба падрыхтаваць: Прасторны пакой, дзе можна парухацца.

Парадак працы:

1. Падзяліцеся на малыя групы. Групам даецца заданне прайграць сітуацыю, у якой адзін або некалькі ўдзельнікаў пачынаюць злавацца ці даюць выхад гневу. Сэнс у тым, каб лютасць ці адмоўныя пачуцці вышлі вонкі і сталі бачнымі. (10-15 хвілін)
2. Пасля таго, як групы выступілі са сцэнкамі на агульным сходзе, усе разам абагульняюць і абмяркоўваюць наступныя пытанні:
 - Як вам гулялася?
 - Што адчуваў той, хто праяўляў гнеў? Што адчувалі астатнія?
 - Што прыводзіць вас у лютасць больш за ўсё?
3. Кіраўнік задае пытанне: «Што адбываецца з намі, калі мы злуемся?» Папрасіце ўдзельнікаў угадаць свой уласны вопыт і ўражанні і дайце ім слова. Потым кіраўнік коратка распавядае пра тое, што адбываецца:

Цела рыхтуецца да фізічнага напружання, мышцы напружваюцца і рыхтуюцца да хуткай рэакцыі. Сэрца б'ецца мацней і мацней, дыханне пачаічаецца. З-за гэтай фізічнай падрыхтоўкі да дзеяння можна зрабіць нешта занадта неабдуманнае: закрычаць, не кантралюючы сябе, ударыць, даць аплявуху, ужыць больш жорсткую форму гвалту.

Па прычыне фізічнай рэакцыі, якую актывізуе гнеў, можа быць важным даць выхад напружанню цела такім чынам, каб гэта не адбілася на здароўі. Аднак важна даць выхад напружанню ў тым накірунку, у якім мы самі гэтага хочам. Калі мы хочам вырашаць канфлікты без ужывання гвалту, нам трэба загадзя прадумаць, у які бок мы накіруем рэакцыю цела.
4. Падзяліце ўдзельнікаў на тыя ж групы, што і раней. Яны працуюць з той жа сітуацыяй, што і ў пункце 1, але зараз спрабуюць знайсці спосаб адрэагаваць на яе, прычым такі, які не звязаны з кантраляваным выйсцем эмоцый ці гвалтам. Якія маюцца альтэрнатывы? (10–15 хвілін)

Калі ў вас застаўся час, і ўдзельнікі хочуць гэтага, можна прайграць сітуацыі яшчэ раз, але зараз ужо так, каб сітуацыя вырашалася канструктыўна і гнеў быў уціхаміраны. (10–20 хвілін)
5. Групы прадстаўляюць вынікі на агульным абмеркаванні.

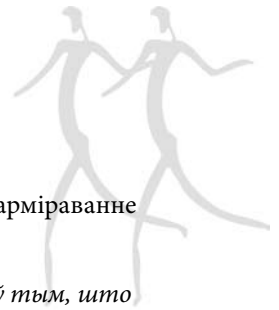
Якія высновы можна зрабіць з практыкавання?

Праявы гневу выклікаюць фізічныя рэакцыі ў целе, таму людзі будуць рэагаваць і дзейнічаць хутчэй, чым трэба. Часта кажуць: «Спачатку зрабіў, а потым падумаў», калі чалавек зробіць нешта неабдуманна, і звычайна гэта цягне за сабой негатыўныя наступствы. Важна ўсведамляць гэтыя механізмы, каб мы маглі працаваць над авалоданнем сабой і кантролем над эмоцыямі. Магчыма, мы здольныя знайсці нейкія альтэрнатыўныя стратэгіі? Ці можна знайсці канструктыўныя рашэнні? Часта дапамагае, калі мы пагаворым адзін з адным спакойна і перавядзём канфлікт у кантраляванае рэчышча перш, чым ён пачне развівацца. Магчыма, палічыць да дзесяці? Або проста сысці і вярнуцца, калі ўсё крыху супакоіцца?

СПИРАЛЬ КАНФЛІКТУ

Тэма: Спіраль канфлікту.

Мэта: Зразумець, якія механізмы ўдзельнічаюць у развіцці канфлікту, фарміраванне гатоўнасці да дзеяння па лепшым вырашэнні канфліктаў.

Большасць людзей уступаюць ў дыскусію, з'яўляючыся перакананымі ў тым, што правыя яны. Гэта ж так відавочна: «Мы правыя, таму што ў нас ёсць большы ведаў ці вопыту, які падмацоўвае тое, што мы думаем». Калі іншыя людзі не падзяляюць нашых поглядаў, мы схільныя рабіць выснову, што яны проста не разумеюць. І гаворым тое ж самае яшчэ раз... Самае цікавае, што ваш апанент думае дакладна гэтак жа. Вось тут і пачынае закручвацца спіраль канфлікту!

Практычная рэалізацыя:

Практыкаванне пачынаецца з выступу кіраўніка, затым ідзе групавая праца і выступы на агульным сходзе.

Час: 45–60 хвілін.

Што трэба падрыхтаваць: Вялікія аркушы і фламастэры, ручкі і паперу.

Парадак працы:

1. Кіраўнік кажа, што ў гэтым практыкаванні група разгледзіць, якія сілы абуджаюцца з развіццём канфлікту ў негатыўным ключы. Нярэдка, няважна, ці маем мы справу з міжасабовым канфліктам ці знешнепалітычным канфліктам паміж дзяржавамі, можна ўбачыць, што мы трапляем у замкнутае кола, дзе негатыўныя элементы ўзмацняюць адзін аднаго. Спіраль канфлікту можа развівацца па-рознаму, але часта яна ўтрымлівае ў сабе наступныя стадыі (кіраўнік запісвае этапы на вялікім аркушы па ходу свайго выступу):

Рознагалоссе

Упачатку заўсёды існуе праблема, па якой два ці больш бакоў маюць рознагалоссі.

Дыскусія

Бакі пачынаюць абмяркоўваць праблему, вылучаць аргументы. Абодва бакі лічаць, што правыя, і ніхто з іх асабліва не хоча слухаць іншы бок. Замест таго, каб паспрабаваць зразумець і паглядзець на сітуацыю з пункту гледжання іншага, яны заняты перакананнем іншага ў тым, што яны самі правыя.

Моцныя эмоцыі

Паколькі сітуацыя ўспрымаецца як тупіковая, бакі ўсё мацней уцягваюцца ў яе эмацыйна. Яны размаўляюць гучней і актыўна жэстыкулююць, каб пераканаць іншага. Яны таксама могуць разлавацца і стаць агрэсіўнымі.

Прыўносяцца новыя элементы – канфлікт узмацняецца

Часта бакі прыцягваюць элементы, якія ніяк не звязаны з самай праблемай.

Канфлікт могуць узмацніць элементы, ніяк не датычныя справы. Напрыклад, гэта могуць быць *адмоўныя, асобасныя характарыстыкі і абагульненні*: «Ты заўсёды такі строгі!», «З табой бессэнсоўна размаўляць!», «Я чуў, што ты заўсёды такі...» і г.д. Таксама *і іншыя* людзі могуць уцягвацца ў канфлікт: «Осэ лічыць гэтак жа, як я!», «Іншыя казалі, што з табой заўсёды так складана!» *Пагрозы* таксама могуць адыграць сваю ролю ў гэты момант. «Калі ты не зробіш так, як я кажу, то я...» Гэтыя элементы, першапачаткова наогул ніяк не звязаныя з праблемай, узмацняць канфлікт і зрабляць яго больш цяжкім для вырашэння.

Палярывацця і аддаленне бакоў адзін ад аднаго

Адлегласць паміж бакамі павялічваецца. Дыялог знікае, размова спыняецца, і людзі, магчыма, «паварочваюцца спіной адзін да аднаго».

Канфлікт не вырашаецца: кантакт перарываецца, альбо бакі пераходзяць да фізічнага гвалту

Зараз канфлікт дасягнуў свайго апагею. Часта бакі перастаюць размаўляць адзін з адным, і кантакт спыняецца. Калі адзін ці два бакі адчуваюць, што сітуацыю нельга больш выносіць і што трымаць адлегласць таксама бессэнсоўна, канфлікт можа прывесці да фізічнага гвалту (бойка ці вайна).

2. Удзельнікі дзеляцца на малыя групы і выбіраюць канфлікт. Яны «развіваюць» яго па ўсіх этапах спіралі канфлікту. Яны могуць разыграць сцэнку ці запісаць этапы канфлікту і іншыя важныя моманты на вялікім аркушы. Будзе цікавей, калі групы стануць працаваць з рознымі тыпамі канфліктаў. Адна група можа ўзяць канфлікт у сям'і ці ў школе, іншыя – рэгіянальныя, нацыянальныя або міжнародныя канфлікты. (30 хвілін)
3. Групы выступаюць на агульным абмеркаванні.

Пытанні для абдумвання:

- Вы раней думалі пра тое, якія сілы дзейнічаюць па меры развіцця канфлікту?
- Вы самі адчувалі дзеянне гэтых сіл у сваім жыцці? Як гэта было?
- Якія важнейшыя агульныя рысы розных спіраляў канфліктаў прадстаўлены?
- Што вас здзівіла больш за ўсё?
- На якой стадыі канфлікт вырашыць лягчэй за ўсё? Чаму?
- Як мы можам лепш за ўсё вырашаць канфлікты?

Гэта мы возьмем да ўвагі:

Хаця канфлікты развіваюцца рознымі спосабамі, у іх ёсць агульныя рысы. Упачатку, як правіла, бывае дыскусія і аргументацыя па сутнасці праблемы. Аднак часта бывае, што бакі не хочуць слухаць і ацэньваць пункт гледжання і аргументацыю іншага боку сур'ёзна, замест гэтага марнуюць свае сілы на тое, каб узмацняць свой пункт гледжання. Гэта аддаліць бакі адзін ад аднаго, і тады зносіны могуць характарызавацца эмацыйнымі выбухамі, агрэсіяй і нападамі не па сутнасці пытання. Часта ў спрэчку прыцягваюцца элементы, не звязаныя з праблемай. У выніку людзі становяцца ворагамі ці спыняюць кантакт. На нацыянальным і міжнародным узроўнях гэта можа пацягнуць за сабой вайну або ўзброены канфлікт. Даведваючыся пра розныя стадыі развіцця канфлікту, мы зможам навучыцца лёгка распазнаваць іх і вырашаць, як нам лепш з імі працаваць.

У НАС ЁСЦЬ ВЫБАР

Тэма: Вырашэнне канфліктаў.

Мэта: Зразумець, што мы самі можам вызначыць, як будзем ставіцца да канфлікту.

Часта мы акцэнтуюем увагу на прычынах канфлікту, а не на тым, як яго вырашыць. Калі канфлікт уплывае на нас і на грамадства адмоўна, нам варта лепш прыкладзіць высілкі на пошук рашэнняў, а не на ўзгаданне мінулага. Мы можам самі вызначыць, як нам ставіцца да канфліктаў. Калі мы ўзгадаем пра гэты станоўчы момант, гэта дасць нам новыя магчымасці. Зараз ужо не канфлікты будуць кіраваць намі, а мы – канфлікатамі!

Практычная рэалізацыя:

Гэта практыкаванне ў форме дыялогу, якое добра падыходзіць у самім пачатку вывучэння тэмы «Вырашэнне канфліктаў».

Час: 15 хвілін.

Што трэба падрыхтаваць: Паперу і ручкі, вялікія аркушы і фламастэры.

Парадак працы:

1. Кіраўнік задае пытанні на агульным абмеркаванні: «Як трэба ставіцца да канфліктаў, якія ўзніклі? Якія альтэрнатывы існуюць? Калі вы становіцеся сведкай канфлікту ці самі знаходзіцеся ў канфліктнай сітуацыі, як вы павінны да гэтага ставіцца? Які выбар у вас ёсць?» Удзельнікі абмяркоўваюць гэта са сваімі суседзямі некалькі хвілін (3–5 хвілін).
2. Кіраўнік падводзіць вынікі разам з групай і запісвае адказы. Калі ўказаныя ніжэй пункты не ўвайшлі ў спіс, кіраўнік называе іх сам.
У адносінах да канфлікту ў вас ёсць некалькі магчымасцяў. Вы можаце:
 - выцесніць тое, што адбываецца;
 - паспрабаваць пазбегнуць таго, каб стаць часткай канфлікту;
 - дазволіць канфлікту паўплываць на вас адмоўна, раздражняць вас усё больш і больш, дазволіць агульнаму напружанню нарастаць;
 - адрэагаваць з выкарыстаннем сілы;
 - паспрабаваць вырашыць канфлікт.

Пытанні для абдумвання:

- Якія спосабы дзеяння адмоўна ўплываюць на канфліктную сітуацыю? Чаму?
- Якія спосабы дзеяння станоўча ўплываюць на канфліктную сітуацыю? Чаму?

Гэта мы возьмем да ўвагі:

Для многіх з'яўляецца нязвычайнай думка, што ў большасці сітуацый можна выбраць з мноства магчымых спосабаў дзеяння і рэагавання. Для нашага развіцця як адказнага індывіда важна зразумець, што мы ўвесь час выбіраем розныя спосабы дзеяння і што можна абраць іншую альтэрнатыву. Пасіўныя адносіны могуць здавацца самымі лёгкімі ў многіх сітуацыях, але яны таксама з'яўляюцца вынікам выбару. Мы можам зрабіць выгляд, што канфлікту няма і трымацца ўбаку, або мы можам дазволіць сабе быць уцягнутым у яго і спрыяць эскалацыі канфлікту. Спроба справіцца з канфлікатам – гэта, як правіла, адзіная альтэрнатыва, якая прыводзіць да станоўчага развіцця. Звычайна чым раней мы ўмешваемся ў канфлікт, тым лепш. Канфлікты становіцца складаней вырашаць, калі мы даём ім час для развіцця.

ЭТАПЫ ВЫРАШЭННЯ КАНФЛІКТУ

Тэма: Вырашэнне канфліктаў.

Мэта: Зразумець сутнасць канструктыўнага вырашэння канфліктаў.

Мы ведаем, што існуе незлічонае мноства канфліктаў, ад маленькіх паўсядзённых, з сябрамі і сям'ёй да буйных міжнародных канфліктаў, глабальных войнаў і тэрарыстычных пагроз. Розныя канфлікты трэба вырашаць па-рознаму. Таму вырашэнне канфліктаў і з'яўляецца даследчай і творчай працай. Але хаця ўсе канфлікты розныя, ёсць усё ж шэраг агульных момантаў пры іх вырашэнні. Як на самай справе выглядае працэс вырашэння канфлікту?

Практычная рэалізацыя:

Практыкаванне пачынаецца з таго, што ўдзельнікі рыхтуюць ролеваю гульню, якую яны паказваюць на агульным сходзе. Потым кіраўнік робіць кароткі даклад, і групы працягваюць ствараць свае сцэнікі. Напрыканцы праходзіць агульнае абмеркаванне найбольш важных пытанняў.

Час: 1,5 гадзіны.

Што трэба падрыхтаваць: Вялікія аркушы і фламастэры, магчыма дошка і крэйда.

Падрыхтоўка: Кароткі даклад пра этапы вырашэння канфліктаў і сітуацыі, якія ляжаць у аснове ролевых гульняў.

Парадак працы:

1. Кіраўнік дзеліць удзельнікаў на групы, ім даецца заданне падрыхтаваць ролеваю гульнію-сцэнку на аснове выадзенага ёй прыкладу канфліктнай сітуацыі (глядзіце прыклады ніжэй). Самае важнае, каб канфлікт быў паказаны выразна і яго бакі былі дакладна вызначаныя. Групы паказваюць, як канфлікт развіваецца ў адмоўным кірунку, адбываецца яго эскалацыя, ён становіцца больш інтэнсіўным і ўсё далей заходзіць у тупік. Магчыма, ён выльецца ў нястрыманых выказванні, гвалт (*не перашичуйце!*) або бакі проста разыдуцца? (15 хвілін) Групы паказваюць сцэнікі на агульным сходзе. Кіраўнік можа падвесці вынікі: сцэнікі скончацца так, як канфлікты звычайна заканчваюцца ў рэчаіснасці, калі не дзейнічаць канструктыўна. Кіраўнік распавядае пра розныя стадыі працэсу вырашэння канфлікту (10–20 хвілін). Ён тлумачыць, што гэта ўсяго толькі спрошчаная мадэль і што вырашэнне канфліктаў у рэальным жыцці можа выглядаць інакш. Аднак паспяховы працэс, як правіла, канструктыўны на ўсіх стадыях. Іншымі словамі, тут прыводзяцца добрыя парадкі па вырашэнні канфліктаў:

1. Прызнаць наяўнасць праблемы або канфлікту

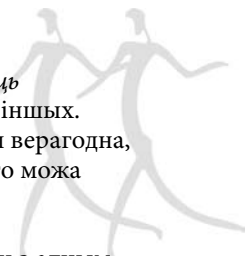
Калі бакі прызнаюцца адзін аднаму, што знаходзяцца ў канфлікце, часта яны таксама даюць сігнал, што хочуць вырашыць яго.

2. Вызначыць праблему або канфлікт

Часам адмоўныя моманты, якія не датычаць уласна праблемы, могуць пагоршыць канфлікт. Таму паспрабуйце вызначыць праблему і ўстрымайцеся ад непатрэбных абмеркаванняў за спіной, чутак, не акцэнтуйце дробязі. Часам бывае важна аддзяліць чалавека ад праблемы і паспрабаваць прыцішыць моцныя пачуцці.

3. Паспрабаваць паставіць сябе на месца іншага чалавека

Ва ўсіх розны вопыт, чым часта можна растлумачыць, чаму мы па-рознаму ўспрымаем сітуацыі і праблемы. Важна паспрабаваць зразумець, чаму іншыя думаюць менавіта так, а не інакш.

4. *Адкрыцца для зносін з іншым бокам: выразна казаць, актыўна слухаць*
Для таго, каб стварыць добрую атмасферу, важна праяўляць павагу да іншых. Гэта можна зрабіць, актыўна слухаючы тое, што кажа іншы. Найбольш верагодна, што гэта будзе ўспрынята як добрая воля да вырашэння канфлікту, што можа спрыяць узаемнаму актыўнаму слуханню.

5. *На чым мы пагадзіліся?*

У канфлікце звычайна ёсць шмат момантаў, па якіх людзі згодныя адзін з адным. Напрыклад, бакі могуць лічыць, што канфлікт трэба вырашыць, што яны любяць адзін аднаго і таму не хочучь, каб канфлікт сапсаваў іх адносіны, што іншыя не павінны пакутаваць і г.д. Канцэнтруючыся на гэтым агульным разуменні, мы можам стварыць станоўчую аснову, што дасць нам больш спрыяльныя ўмовы для вырашэння ўласна праблемы. На гэтай стадыі мы можам папрасіць прабачэння, калі мы зрабілі нешта, пра што шкадуем.

6. *Вызначыць важнейшыя патрэбы*

Бакам варта распавесці адзін аднаму пра свае важнейшыя патрэбы ў канфлікце і тыя рашэнні, якія былі б для іх прымальнымі. Гэта значыць, што яны разумеюць, што, магчыма, не ўсе іх жаданні будуць задаволеныя, але што гэта будзе працэс, у якім мы будзем вымушаныя «даваць і атрымліваць».

7. *Паспрабаваць знайсці прымальныя рашэнні*

Пры ацэнцы рашэнняў важна працягваць захоўваць стасункі. Варта надаць увагу станоўчым магчымасцям, якія дадуць розныя рашэнні. Важна разумець, што хаця не ўсе патрэбы кожнага ўдзельніка будуць задаволеныя, усё ж можна знайсці рашэнне.

2. Пасля гэтага ўдзельнікі вяртаюцца ў свае групы і працягваюць працаваць над ролевымі гульнямі. Зараз ход гульні змяняецца, і ўдзельнікі праходзяць праз розныя этапы працэсу вырашэння канфлікту, у выніку ім удаецца вырашыць канфлікт. (15 хвілін)
3. Групы прадстаўляюць ролевыя гульні на агульным сходзе.

Гэта мы бяром да ўвагі:

Можна і трэба вырашаць канфлікты канструктыўна. Часта, калі мы праходзім праз такія працэсы (хоць гэта і цяжка), то адчуваем, што становімся больш дасведчанымі людзьмі. Сувязі паміж людзьмі можна ўмацаваць, таму што мы такім чынам пазнаём адзін аднаго лепш. Вырашаць канфлікты – гэта не нейкае звышскладанае ўменне, яно ўтрымлівае ў сабе элементы, якія былі нам вядомыя і раней і якімі мы цалкам валодаем у нашым паўсядзённым жыцці. Часта шмат можа вырашыць ужо само прызнанне таго, што канфлікт існуе, і факт устанаўлення кантакту з іншым бокам. Памятайце, што вы самі можаце вызначыць, як вы будзеце ставіцца да канфлікту. Прыняцце адказнасці – гэта мужны ўчынак! Памятайце пра гэта, калі вы ў наступны раз апыняцеся ў канфліктнай сітуацыі і вам трэба будзе дзейнічаць.

ПРЫКЛАДЫ КАНФЛІКТАЎ, ЯКІЯ МОЖНА ВЫКАРЫСТОЎВАЦЬ ДЛЯ ПРАЦЫ Ў ГРУПАХ

1. Выпускніца паліцэйскага каледжа паступае на працу ў паліцэйскі ўчастак у Осла. Ва ўчастку працуе яшчэ адна жанчына і 11 мужчын. Адночы яна прыходзіць на працу і бачыць, што на сцяне ў агульным пакоі, дзе ўсе звычайна абедаюць, вісяць два плакаты з аголенымі жанчынамі. Плакаты здаюцца ёй абразлівымі і яна лічыць, што ім не месца ў паліцэйскім участку. За абедам яна гаворыць усім пра гэта і просіць тых, хто павесіў плакаты, зняць іх. Мужчыны толькі смяюцца і кажуць, што яна крыўдлівая. Пасля працы яна разам са сваёй калегай здымае плакаты. На наступны дзень, прышоўшы на працу, яны бачаць, што плакаты зноў вісяць на сцяне.
2. Дзве пакаёўкі ў вялікім гатэлі ў Осла – мусульманкі і хадзяць на працу ў галаўным уборы. Адночы дырэктар гасцініцы кажа, што гэтую практыку трэба спыніць, таму што галаўны ўбор не спалучаецца з гатэльнай формай. Калі яны не перастануць хадзіць у галаўных уборах, то страцяць працу. Пакаёўкам цяжка хадзіць без галаўнога ўбору, таму што ён з'яўляецца важнай часткай іх этнічнай і рэлігійнай ідэнтычнасці.
3. Вас запрасілі на дзень паўналецця да стрыечнай сястры, якую вы вельмі любіце. Вашы мама і тата таксама вельмі хочуць прыйсці на гэтую цырымонію, але настойваюць на тым, каб вы прыгожа апрануліся, чаго вам зусім не хочацца. Акрамя таго, яны кажуць, што вам трэба дастаць кольцы з носу і пірсінг з языка, а калі вы не зробіце гэтага, то застанецца дома. Для вас вельмі важна патрапіць на свята. Калі вы не прыйдзеце, стрыечная сястра вельмі засмуціцца.
4. Сям'я імігрантаў пераехала ў вёску ў Нарвегіі і адчыніла рэстаранчык хуткага харчавання. Дзеці – хлопчыкі-двайняты 15 гадоў – пайшлі ў мясцовую школу. Праз тры месяцы бацька прыходзіць на працу і бачыць, што акно пабіта, а на сцяне напісана фарбай: «Імігранты, з'язджайце дадому!» У той жа дзень двойняты даведваюцца ў школе пра чуткі, што гэта зрабілі два іх аднакласнікі. На наступны дзень адбываецца тое ж самае.
5. Вы толькі што пайшлі ў новую школу і хутка знайшлі новых сяброў. У папярэдняй школе вы былі адзінокія і вас часта дражнілі, таму вы вельмі рады, што нарэшце знайшлі прыяцеляў. Адночы пасля школы вы з двума сябрамі пайшлі ў музычную краму. У краме вашы сябры ўзялі кожны па два кампакт-дыскі з паліцы і паклалі ў кішэню курткі. Вы лічыце, што красці нельга, і ад хвалявання ў вас сціснуўся живот. Вы кажаце таварышам па-добраму, што дыскі трэба паставіць назад на паліцу, перш чым іх зловяць. Яны толькі смяюцца з вас і пытаюцца, ці ўжо не спалохаліся вы.

Вырашэнне канфліктаў:

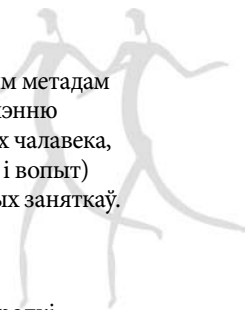
1. Прызнаць наяўнасць праблемы або канфлікту.
2. Вызначыць праблему.
3. Паспрабаваць паставіць сябе на месца іншага чалавека.
4. На чым мы пагадзіліся?
5. Добрыя зносіны: слухаць актыўна, казаць выразна.
6. Вызначыць важнейшыя патрэбы.
7. Знайсці прымальныя рашэнні, «даваць і браць».

Важныя ключавыя словы для вырашэння канфліктаў: КАНТАКТ – ДЫЯЛОГ – ПАВАГА – РАЗУМЕННЕ ПУНКТУ ГЛЕДЖАННЯ ІНШАГА – ДАВАЦЬ І ПРЫМАЦЬ – ЗНАХОДЗІЦЬ РАШЭННІ

8 Выкарыстанне тэатра ў навучанні

Навучальны тэатр, або драматызаванае навучанне, з'яўляецца добрым дадатковым метадам працы па навучанні правам чалавека, міжкультурнаму ўзаемаразуменню і вырашэнню канфліктаў. Мы рэгулярна выкарыстоўваем гэты метада ў нашых школах па правах чалавека, калі тэатральны педагог ці сам каардынатар школы (калі ён мае адпаведныя веды і вопыт) працуюць з удзельнікамі па паўтары гадзіны штодня пасля завяршэння звычайных заняткаў.

8.1. Навошта ў навучанні патрэбен тэатр?

Навучальны тэатр – гэта выдатны спосаб фарміравання адносін і ўстановак. Сродкі тэатра дазваляюць удзельнікам развіваць такія якасці, як здольнасць атажсамлення з іншымі, эмпатыя і ўпэўненасць у сабе. Выкарыстоўваючы ролевыя гульні, імпрывізацыі і пантаміму, яны могуць адчуць, што значыць быць «у скуру іншага чалавека». Навучальны тэатр, акрамя таго, з'яўляецца цудоўным інструментам сацыялізацыі і выдатна падыходзіць для груп, дзе ўдзельнікі не ведаюць адзін аднаго. Навучальны тэатр можа ўяўляць новую арэну для самавыяўлення ўдзельнікаў, якія вельмі добра праяўляюць сябе ў межах традыцыйнага навучання. Калі камусьці не падабаецца выступаць перад іншымі, не варта на іх ціснуць. Можна вырашыць гэтую дyleму таксама, даўшы ім іншыя заданні, як, напрыклад, фатаграфаванне, стварэнне сцэнічнай прасторы ці напісанне сцэнарыя.

Падчас курса група працуе над пастаноўкай, якая, магчыма, складаецца з некалькіх сцэнак і якую можна пры жаданні паказаць іншым. Аднак мы хочам падкрэсліць, што значэнне мае не канчатковы вынік – «паказ», а працэс працы над пастаноўкай.

Каардынатар школы павінен знайсці тэатральнага педагога ці іншага чалавека, хто будзе адказваць за навучальны тэатр. Важна, каб тэатральны педагог атрымаў добрае ўяўленне пра школу па правах чалавека і задачу, якая ставіцца перад тэатральнай часткай.

Тэатральны педагог таксама ўважліва знаёміцца з групай. У стасунках з педагогам важна падкрэсліць, што мае значэнне сам працэс, а не вынік (хаця група можа паставіць сабе мэту стварыць нейкі «канчатковы прадукт» у выглядзе асобных сцэнак, песень або чаго-небудзь яшчэ, што можна будзе прадэманстравать у апошні вечар). Акрамя таго, што праца над пастаноўкай павінна фарміраваць узаемную эмпатыю ўдзельнікаў і павышаць іх упэўненасць у сабе, важнай мэтай драматызацыі з'яўляецца арганізацыя стасункаў, не кажучы пра тое, што гэты занятак павінен быць вясёлым!

Калі хтосьці з удзельнікаў адчувае дыскамфорт у сувязі з метадам драматызацыі (напрыклад, не любіць імпрывізаваць, ставіць п'есы, выступаць перад групай і інш.), то варта вызваліць іх ад гэтага занятку. Усе людзі розныя, і нікога не варта прымушаць. Магчыма, гэтым удзельнікам можна даць іншыя заданні? Яны могуць складаць тэксты, быць сцэнічнымі работнікамі, асвятляльнікамі, гукааператарамі або кімсьці яшчэ.

8.2. Аўгусту Боал і «тэатр прыгнечаных»

Многія з тэатральных педагогаў, якія прымянялі навучальны тэатр у школах па правах чалавека, выкарыстоўвалі метады, распрацаваныя Аўгусту Боалам. Ніжэй мы апісваем, як Боал уяўляў сабе ролю тэатра як інструмента змянення жыцця звычайных людзей.

Мы, як гледачы, прызвычаліся сядзець у цёмнай зале і пасіўна сачыць за тым, што адбываецца на сцэне, не маючы магчымасці ўмяшацца ў дзеянне і канфлікты, якія развіваюцца. У тэатры Аўгусту Боала, наадварот, для пасіўных «гледачоў» зусім няма месца. Тут цалкам знята адрозненне паміж дзеючымі актёрамі і пасіўнымі гледачамі!

Аўгусту Боал – бразільскі тэатральны педагог, які заснаваў уласную тэатральную школу – «тэатр прыгнечаных». Створаныя ім тэатральныя формы паўсталі з яго ўспрымання палітычнай сітуацыі ў Бразіліі, дзе грамадзяне адчувалі сур'ёзны палітычны ціск. У 1960-х гадах Боал працаваў над стварэннем тэатральнай формы, дзе гледачы могуць непасрэдна

ўдзельнічаць у пастаноўцы і ўплываць на яе змест. Пасля таго, як Боал у 1971 г. выдаў кнігу «Тэатр прыгнечаных», ён быў арыштаваны і падвергнуты катаванням. Бразільскі ваенны рэжым таго часу бачыў у Боале сур'ёзную пагрозу.

Працуючы з «Тэатрам прыгнечаных», Боал выявіў, наколькі важную станоўчую ролю тэатр адыгрывае ў жыцці людзей, як моцна ўплывае на іх. Менавіта таму ён з часам распрацаваў шэраг практыкаванняў, якія разлічаны на людзей, якія жадаюць развіць сябе праз тэатр (кніга «Вясёлка жадання»).

Вось толькі некаторыя з парадоксаў Боала: «*Усе могуць іграць у тэатры, нават акцёры! У тэатр можна іграць паўсюль, нават у тэатры!*»

Адной з тэатральных форм, якая найбольш часта выкарыстоўваецца Боалам, з'яўляецца тэатр-форум. Форум перакладаецца з лацінскай мовы як «плошча». У сучасным словаўжыванні гэтае слова часта выкарыстоўваецца, калі кажуць пра месца, дзе можна падняць праблему і вынесці яе на абмеркаванне і аналіз. Боал выкарыстаў ідэю вынясення праблем «на плошчу». Пастаноўка ў тэатры-форуме не плануецца загодзя, а ствараецца на сцэне, і стварае яе сама публіка. Тэатр-форум, іншымі словамі, – гэта няскончаны тэатр, тэатр, які ўвесь час у руху. Пастаноўка ў тэатры-форуме – гэта працэс, важнейшымі элементамі якога з'яўляюцца аналіз праблемы, эксперымент, спробы і памылкі.

Іграецца п'еса пра сітуацыю, якая закранае правы чалавека, міжкультурны кантакт ці канфлікт. Спачатку п'еса паказваецца публіцы з «дрэнным фіналам», калі сітуацыя застаецца без змен альбо пагаршаецца. Потым п'еса іграецца яшчэ раз, але зараз хто заўгодна з гледачоў можа выгукнуць «стоп!» і ўвайсці ў адну з роляў, спрабуючы змяніць няўдалы ход п'есы, іграючы сваю ролю па-іншаму. Акцёры ўвесь час спрабуюць прыстасавацца да новых сітуацый і пераадаваць зменам, бо пошук рашэння не павінен быць такой ужо лёгкай справай! Будзе знойдзена рашэнне ці не, не прынышпова. Важней за ўсё тое, каб розныя спосабы рашэння праблемы былі выпрабаваныя. Такім чынам удзельнікі даведваюцца, якія магчымасці адкрывае кожная прапанова і якія рашэнні можна выбраць. Удзельнікі таксама выявляць, што яны самі павінны праяўляць актыўнасць, каб садзейнічаць змене. Калі ніхто не ўмяшаецца, то джокер – кіраўнік пастаноўкі – павінен сказаць, што калі ніхто нічога не зробіць, п'еса скончыцца дакладна гэтак жа, як і ў першы раз. Тады кожны пачынае разумець сваю асабістую адказнасць за тое, што адбываецца: «Калі я не змяню свет, усё будзе працягвацца дакладна гэтак жа, як і раней!»

Правілы тэатра-форума:

1. *Змена галоўнага героя:* на першай стадыі тэатра-форума можна змяняць толькі галоўнага героя.
2. *Неабходнасць строга прытрымлівацца зададзеных умоў:* джокер павінен сачыць за тым, каб гледачы, якія іграюць ролю галоўнага героя, не змянялі асноўныя знешнія і ўнутраныя першапачаткова зададзеныя ўмовы сітуацыі (напрыклад, узрост, прафесію, сямейнае і фінансavae становішча героя).
3. *Роля джокера:* джокер – гэта вядучы пастаноўкі (ім можа быць кіраўнік школы ці, магчыма, адзін з удзельнікаў), які праводзіць практыкаванні, гульні і тлумачыць гледачам правілы гульні. Джокер натхняе гледачоў, падштурхоўвае іх да ўдзелу ў пастаноўцы.
4. *Магічная:* гледачы вырашаюць, ці з'яўляецца развязка кепска прадуманай або магічнай. (Магічная развязка – гэта, напрыклад, калі герой выйграе ў латарэю шмат грошай і становіцца багатым).
5. *Трэба прыйсці да рашэння:* гледачы могуць пераламіць складаную сітуацыю і прыйсці да развязкі, якую нельга вызначыць як магічную. Аднак такая развязка часта можа быць звязаная з асаблівым момантам часу, асаблівай сітуацыяй і асаблівым чалавекам. Гэтая развязка можа падыходзіць у дадзеным выпадку для дадзеных удзельнікаў, але неабавязкова будзе дзейснай і ў будучыні або ў іншым месцы.

Увага! Неабходна прадставіць удзельнікам правілы тэатра-форума да пачатку пастаноўкі, а джокер павінен нагадаць удзельнікам парадак дзеянняў перш, чым спектакль іграецца ў другі раз.

9 Ацэнка дзейнасці

Не заўсёды лёгка ацаніць, наколькі паспяховым аказаўся адукацыйны праект. Асабліва цяжка зрабіць гэта, калі галоўнай мэтай праекту з’яўляецца садзейнічанне станоўчай змене грамадскага меркавання, як у нашым выпадку. Вымераць ступень засваення новых ведаў, увогуле, не так ужо цяжка – трэба толькі задаць падлеткам шэраг кантрольных пытанняў, якія адразу пакажуць, засвоілі яны той ці іншы матэрыял. Складаней будзе сказаць, ці пераўтварыліся веды ў разуменне і ці змоглі яны змяніць адносіны чалавека. Як наогул можна вымераць змену адносін?

Наш вопыт паказвае, што кіраўнік ці выкладчык, а таксама самі ўдзельнікі першымі могуць рабіць выснову адносна таго, ці было навучанне карысным і ці дасягнула яго сваіх мэт. Трэба вельмі ўважліва паставіцца і да тых пачуццяў, якія адчувае выкладчык пасля завяршэння працы з групай. Калі ў выкладчыка ёсць устойлівае адчуванне, што яго высілкі былі паспяховымі, зваротная рэакцыя – адназначнай, а энергетыка – высокай, то відавочна, у яго атрымалася дасягнуць мэты. Калі ў выкладчыка не вельмі добрыя адчуванні, то, верагодна, можна нешта палепшыць. З часам кіраўнік курсаў набудзе вопыт і зразумее, што трэба для таго, каб навучанне было дзейсным.

Акрамя сур’ёзных адносін да адчуванняў, важна рэгулярна праводзіць пісьмовую і вусную ацэнку эфектыўнасці мерапрыемства, мэтай якой з’яўляецца выяўленне фактараў яго поспеху або няўдачы, якія дазваляць правесці гэтую працу лепш у наступны раз. Чым больш змястоўным было мерапрыемства, тым важней праводзіць ацэнку такога кшталту. Калі на правядзенне мерапрыемства выдзяляліся сродкі і працяг адукацыйнай дзейнасці залежыць ад знешняга фінансавання, то можа быць вельмі карысна, неабходна спасылацца на падобныя ацэнкі эфектыўнасці мерапрыемстваў. Можна па-рознаму ацэньваць адукацыйнае мерапрыемства, і ніжэй мы распавядзем пра некаторыя спосабы ацэнкі.

Бягучая ацэнка

Калі вы праводзіце адукацыйнае мерапрыемства і яно працягваецца некалькі дзён, можа быць карысным даваць бягучую ацэнку, магчыма, праз адзін-два дні пасля яго пачатку. Сэнс бягучай ацэнкі – сабраць меркаванні і рэакцыі ўдзельнікаў, даведацца, што, па іх меркаванні, атрымліваецца добра, а што – дрэнна, каб адкарэктаваць і падправіць выкладанне ў наступныя дні. Пытанні можна задаваць вусна і прапанаваць слухачам выказаць свае думкі і абмеркаваць іх разам, альбо кіраўнік можа папрасіць удзельнікаў даць адказы пісьмова.

Прыкладныя пытанні:

- Што вам больш за ўсё спадабалася сёння?
- Што з таго, што вы даведаліся, для вас важней за ўсё?
- Што можна было зрабіць лепш?
- Што прайшло дрэнна?

Вусная ацэнка на агульнай сустрэчы пасля завяршэння заняткаў

Просты і зручны спосаб правесці такую ацэнку – арганізаваць агульную дыскусію з удзельнікамі пасля завяршэння курсаў. Можна пасадзіць слухачоў паўколам і прыступіць да абмеркавання курсаў. Такая ацэнка дасць кіраўніку магчымасць атрымаць каштоўную інфармацыю ад слухачоў. Можна, напрыклад, паставіць перад імі наступныя пытанні:

- Ці адказваюць гэтыя курсы вашым чаканням? Чаму? Або чаму не?
- Што вы думаеце пра выкладанне?
- Што вы думаеце пра практыкаванні?

- Што вы думаеце пра даклады?
- Што вы думаеце пра праведзеныя групавыя заняткі?
- Што вы думаеце пра праведзеныя дыскусіі?
- Што вам спадабалася больш за ўсё?
- Што вам спадабалася менш за ўсё?
- Што самае важнае з таго, што вы даведаліся?
- Вы даведаліся што-небудзь, што вы збіраецеся выкарыстаць у сваім паўсядзённым жыцці?
- Як, па вашым меркаванні, працавала група?
- Як, па вашым меркаванні, працавалі вы самі?
- Што новага вы даведаліся пра саміх сябе?
- Што вы можаце параіць кіраўніку курсаў, каб у наступны раз правесці курсы некалькі інакш і лепш?

Індывідуальная пісьмовая ацэнка

Таксама можна праводзіць індывідуальную пісьмовую ацэнку. Калі вы, напрыклад, правялі курсы працягласцю ў некалькі дзён, то гэта неабходна зрабіць. Індывідуальная пісьмовая ацэнка звычайна ўспрымаецца ўдзельнікамі з усёй сур'ёзнасцю, і кіраўнік, верагодна, атрымае больш шчырыя адказы як у добрым, так і ў дрэнным сэнсе. Калі кіраўнік падкрэсліць, што ў справядачы з ацэнкай эфектыўнасці курсаў індывідуальныя адказы будуць прадстаўлены з захаваннем ананімнасці, то гэта таксама можа зрабіць іх больш шчырымі.

Бланк формы ацэнкі можна скласці па-рознаму, у залежнасці ад таго, што менавіта вы хочаце ацаніць. Мы лічым, што важнейшымі крытэрыямі паспяховасці выкладання з'яўляецца тое, наколькі атрымалася перадаць веды і разуменне вивучаных тэм, наколькі яно «прымусіла людзей думаць», павысіла цікавасць да грамадства і навакольных людзей, спрыяла змене стаўлення, палепшыла ўзаемаразуменне паміж удзельнікамі і, нарэшце, запэўніла іх у сваіх сілах. Пісьмовую ацэнку трэба праводзіць пасля завяршэння курсаў (напрыклад, з выкарыстаннем стандартнай формы ацэнкі для школ па правах чалавека, глядзіце ў дадатку). Калі ж вы хочаце ацаніць змену адносін у часе, можна правесці доўгатэрміновае даследаванне ўдзельнікаў (напрыклад, на працягу 6 месяцаў, года ці болей) пасля завяршэння курсаў.

10 Палітычная актыўнасць

Ніхто не можа зрабіць усё для ўсіх, але ўсе могуць зрабіць нешта для аднаго.

Штодня мы становімся сведкамі таго, як парушаюцца правы чалавека, а некаторыя ставяцца да іншых без усялякай павагі і цярымасці. У гэтым сэнсе веды становяцца вельмі важнымі. Аднак веды не змяняць свет, калі мы адначасова не будзем прымяняць тое, чаму мы навучыліся. Ніжэй мы пакажам, як дзеці, падлеткі і мы самі можам садзейнічаць росту павагі да правоў чалавека. Пераўтвараючы словы ў дзеянні, мы атрымліваем станоўчыя пачуцці, якія дапамагаюць сфарміравацца нашай ідэнтычнасці. Хаця тое, што робяць асобныя людзі, не заўсёды здаецца значным у маштабе акаляючага нас велізарнага свету, іх унёсак, тым не менш, вельмі каштоўны. Любая змена пачынаецца з таго, што чалавек нешта здзяйсняе.

Можна параіць пачынаць з малога, атрымаць адпаведны вопыт і ўжо потым, паступова прыступіць да буйных і больш складаных задач і праектаў.

Інфармацыя пра праблему

Калі мы хочам працаваць над павышэннем павагі да правоў чалавека, то першым крокам да гэтага павінен стаць збор інфармацыі. Збірайце інфармацыю пра падзеі, якія адбываюцца там, дзе вы жывяце, у вашай краіне ці ў свеце ў цэлым.

На мясцовым узроўні:

- Якая сітуацыя адносна правоў чалавека склалася ў вашай школе ці ў вашым класе?
- Якія праблемы з'яўляюцца самымі надзённымі на мясцовым узроўні, пра што пішуць мясцовыя газеты і іншыя сродкі масавай інфармацыі?
- Пагаварыце з людзьмі, якія занепакоеныя пэўнымі праблемамі ці ўжо далучаныя да нейкай працы.
- Звяжыцеся з мясцовымі арганізацыямі па месцы жыхарства.

На нацыянальным узроўні:

- Якія дакументы па правах чалавека ратыфікавала Нарвегія і што ў іх гаворыцца?
- Якія праблемы ў сферы правоў чалавека нацыянальныя праваабарончыя арганізацыі прызнаюць важнейшымі?
- Што прадпрымаюць улады для таго, каб вырашыць праблему?
- Якія дзеянні ў гэтым накірунку прадпрымаюць праваабарончыя арганізацыі?
- Ці ёсць моладзевыя праваабарончыя арганізацыі на нацыянальным узроўні?

У свеце:

- Якія парушэнні правоў чалавека цікавяць вас больш за ўсё?
- У якіх краінах гэтыя парушэнні найбольш ярка выяўленыя?
- Вазьміце мапу свету і адзначце краіны, дзе гэтыя правы чалавека парушаюцца.
- Звяжыцеся з праваабарончай арганізацыяй ці навуковай установай і высветліце, у чым прычына парушэнняў правоў чалавека ў краінах, з якімі ты/вы можаце працаваць.

Апытанне

Апытанне можа быць добрым спосабам сабраць інфармацыю і наладзіць сувязі з людзьмі з вашай мэтавай аўдыторыі. Гэта можна зрабіць у вуснай або пісьмовай форме, папрасіўшы апытваемых запоўніць анкету. Вынікі апытання могуць выкарыстоўвацца для таго, каб заадакументаваць сітуацыю, якая склалася па асобных праблемах, звязаных з правамі чалавека, або стаць асновай для плана дзеянняў ці больш доўгатэрміновай працы.

Каго можна апытаць?

- Людзей, якіх вы ўжо даўно ведаеце, – бацькоў, членаў сям’і і сяброў.
- Аднакласнікаў, аднакурснікаў, сваіх школьных настаўнікаў, універсітэцкіх выкладчыкаў.
- Выпадковых прахожых на вуліцы.
- Асобныя нацыянальныя меншасці або людзей, якія, магчыма, з’яўляюцца ахвярамі дыскрымінацыі.
- Палітыкаў.
- Актывістаў-праваабаронцаў.
- Журналістаў.
- Іншых людзей.

Пра што можна апытаць гэтых людзей?

- Што яны ведаюць пра правы чалавека?
- Ці ведаюць яны свае ўласныя правы чалавека?
- Ці ведаюць яны, як складаюцца справы з правамі чалавека ў іх грамадстве?
- У чым заключаюцца важнейшыя грамадскія праблемы, звязаныя з правамі чалавека?
- Ці ведаюць яны, што яны могуць зрабіць, калі правы чалавека будуць парушаныя?
- Куды яны могуць звярнуцца за дапамогай?
- Ці былі яны калі-небудзь абураныя парушэннем правоў чалавека (уласных ці іншых людзей)?
- Што яны ведаюць пра Страсбургскі суд па правах чалавека?

Лісты

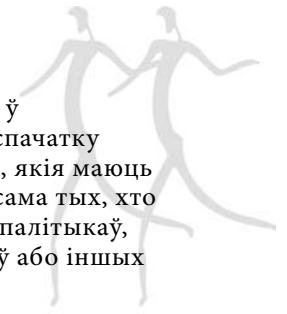
Просты спосаб паспрабаваць дасягнуць станоўчых змен – гэта напісаць лісты мясцовым органам улады, палітычным партыям, дэпутатам парламента, міністрам і інш. У лісце вы можаце выказаць сваё бачанне праблем, якія вас турбуюць. Вы таксама можаце накіраваць копію ліста ў газеты або іншыя СМІ. Ці размножыць ліст і кінуць копіі ў паштовыя скрыні ў раёне.

Газетныя артыкулы і лісты чытачоў

Важным спосабам прыцягнуць увагу да праблемы з’яўляецца напісанне артыкулаў або чытацкіх лістоў у газеты ці часопісы. Тут важна катка і зразумела выкладзіць сутнасць пытання і вашы асноўныя аргументы. Часта бывае важна пачаць з рэальных гісторый, якія вы самі або хто-небудзь іншы перажыў. Таксама будзе разумна прапанаваць палітыкам і ўпаўнаважаным службовым асобам прыняць канкрэтныя меры, здольныя змяніць сітуацыю.

Грамадскія дэбаты

Яшчэ адзін цікавы спосаб паўплываць на грамадства заключаецца ў правядзенні грамадскіх дэбатаў. Для таго, каб зрабіць гэта, трэба спачатку выбраць цікавую тэму для дыскусіі. Далей трэба запрасіць людзей, якія маюць адносіны да дадзенай праблемы і могуць добра асвятліць яе, а таксама тых, хто адказвае за сітуацыю з дадзенай праблемай. Вы можаце запрасіць палітыкаў, прадстаўнікоў міліцыі, супрацоўнікаў муніцыпалітэта, настаўнікаў або іншых асоб. **NB:** Не забудзьцеся запрасіць журналістаў!

Дэманстрацыі

Лакальная акцыя ці дэманстрацыя – гэта добры спосаб прыцягнуць увагу мясцовай грамадскасці да праблемы. Старанна прадумайце, што вы хочаце сказаць тым, хто з’яўляецца вашай мэтавай аўдыторыяй, дзе і як вы будзеце праводзіць дэманстрацыю. Часам неабходна атрымаць дазвол у міліцыі на правядзенне дэманстрацыі. Для таго, каб дэманстрацыя прыцягнула ўвагу, важна, каб у ёй удзельнічала як мага больш людзей і каб яны ішлі з вялікімі плакатамі і транспарантамі.

Дапамога неабароненым слаям грамадства

У грамадстве заўсёды ёсць неабароненыя слаі насельніцтва, якім патрэбна падтрымка. Састарэлыя, людзі з абмежаванымі магчымасцямі, бедныя, уцекачы, а таксама асуджаныя, пацыенты псіхіятрычных бальніц, якія знаходзяцца на прымусовым лячэнні і іншыя. Вы можаце зрабіць шмат для таго, каб дапамагчы гэтым людзям. Вы можаце накіраваць лісты ў СМІ і ўладам, у якіх распавядзеце пра праблемы гэтых груп. Вы можаце наведаць іх, каб высветліць іх канкрэтныя праблемы. Можа быць, вам спатрэбіцца стварыць асобны праект з мэтай збору рэчаў, неабходных гэтым людзям? Вы таксама можаце дапамагчы людзям выйсці ў грамадства, сабраць сродкі і г.д.

Падтрымка іншых арганізацый

Многія арганізацыі ўжо праводзяць мерапрыемствы для падлеткаў і моладзі, якія хочучь працаваць валанцёрамі. Нарвежскі Чырвоны Крыж арганізуе дапамогу ў выкананні хатняга задання і праводзіць мерапрыемствы ў дапамогу ўцекачам, для чаго ім часта патрабуюцца дадатковыя памочнікі. Арганізацыя «Выратуйце дзяцей!» (Redd Barna) мае моладзевы падраздзяленне «Прэс» (Press), у якое могуць уступіць маладыя людзі. Многія арганізацыі з радасцю прымуць грошы на ажыццяўленне сваёй дзейнасці ў Нарвегіі і за мяжой. Перш чым вы пачняце праводзіць акцыю па зборы сродкаў, было б нядрэнна звязацца з арганізацыямі, для якіх вы хочаце сабраць грошы, і высветліць, ці патрэбна ім такая падтрымка. Акрамя таго, яны, безумоўна, могуць даць вам каштоўныя парады і падказаць, як дзейнічаць. Толькі фантазія можа абмежаваць вас у выбары спосабаў збору сродкаў. Вы можаце вырабляць тавары для продажу на вуліцы ці іншым спосабам, арганізоўваць конкурсы з аплатай за ўдзел, правесці вечар танца або іншае культурнае мерапрыемства, арганізаваць продаж старых рэчаў, правесці латарэю або прыдумаць яшчэ што-небудзь.

Асобны праект/асобная арганізацыя

Таксама магчыма стварыць асобны праект або асобную арганізацыю, якія будуць займацца больш доўгатэрміновай, перспектыўнай дзейнасцю. Першае і самае важнае, што неабходна зрабіць, – гэта пазначыць тэму, з якой вы хочаце працаваць. Гэта могуць быць такія тэмы, як, напрыклад:

- * Негатыўнае стаўленне да гомасэксуалістаў, імігрантаў ці нарвежцаў.
- * Расізм, дыскрымінацыя і выключэнне з сацыяльнага жыцця.
- * Актыўны прыгнёт у грамадстве.
- * Сітуацыя ў нарвежскіх турмах, псіхіятрычных установах, дамах-інтэрнатах і іншых установах.
- * Прымусовыя шлюбы, абразанне жанчын, правы жанчын, правы дзяцей.
- * Свабода слова.
- * Права на ўдзел у грамадскім жыцці.
- * Беднага.
- * Дзіцячая праца.
- * Прастытуцыя.
- * Наркатыкі.
- * Гандаль людзьмі.
- * Этчны гандаль.
- * Экалогія.

Перш чым ствараць асобны праект ці засноўваць арганізацыю, важна правільна ацаніць свае магчымасці, правёўшы аналіз рэсурсаў групы. У прыватнасці, важна адказаць на наступныя пытанні і грунтоўна асэнсаваць іх:

- Якая колькасць групы?
- Ці моцная матывацыя яе членаў, ці маюць яны час?
- Ці ёсць у кагосьці з іх блізкія сваякі (бацькі, браты, сёстры) ці знаёмыя, якія маюць якія-небудзь асаблівыя магчымасці (палітыкі, журналісты, актывісты-праваабаронцы, інш.)?
- Якія памяшканні мы можам выкарыстаць? Карыстанне бясплатнае?
- Якімі рэсурсамі валодае кожны з членаў групы асобна?
- Ці ёсць у нас камп'ютар або іншае абсталяванне?
- Ці быў у нас вопыт такой працы?
- Мы добра функцыянуем у якасці групы? Нам складана дамовіцца?
- Ці ёсць у нас надзейныя кантакты ў тым асяроддзі, з якім мы будзем працаваць? Ці ёсць у нас добрыя кантакты з арганізацыямі, якія працуюць над тымі ж задачамі?
- Ці ведаем мы кагосьці, хто мог бы выступіць спонсарам праектаў ці бягучай дзейнасці?
- Ці лёгка прыцягнуць СМІ для добрага асвятлення дадзенай праблемы?
- Якая мэта арганізацыі?
- Якіх змен мы хочам дамагчыся? Чым больш канкрэтна мы гэта сфармулюем, тым лепш!
- Ці грунтуюцца нашы патрабаванні на міжнародных дакументах аб правах чалавека, ратыфікаваных Нарвегіяй?
- Што мы выберам у якасці важнейшых інструментаў дзейнасці (навучанне, курсы, артыкулы і аб'явы ў СМІ, Інтэрнэт, кампаніі і дэманстрацыі, развешванне інфармацыйных плакатаў, рассылка лістоў мясцовым і цэнтральным уладам, правядзенне сустрэч і інш.)?
- Якія іншыя моманты неабходна ўлічваць?

Пасля таго, як група старанна абдумала ўсе гэтыя пытанні, варта пераходзіць ад слоў да дзеянняў. Зараз важна скласці план працы і ўключыць у яго ўсе неабходныя задачы, вызначыць адказных за іх выкананне і тэрміны выканання. Тады застанеца толькі адно – **ВЫКАНАЦЬ!**

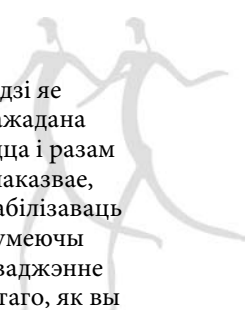
Прыклад:

План працы, прымеркаваны да дэманстрацыі ў абарону правоў дзяцей-ўцекачоў, 12 мая.

Задача	Хто адказвае?	Калі?
Высветліць, у чым заключаюцца найбольш вострыя праблемы дзяцей, якія пражываюць у прытулках для ўцекачоў	Гюн і Ахмед	2–5 мая
Высветліць, якія правы маюць дзеці ў прытулках для ўцекачоў згодна з Канвенцыяй аб правах дзіцяці	Пэр і Тове	2–5 мая
Сфармуляваць патрабаванні	Гюн, Ахмед, Пэр і Тове	2–5 мая
Напісаць улеткі, якія будуць раздавацца	Інгер Йоханэ і Йоакім	10 мая
Вырабіць транспаранты	Оскар і Сіл'я	9 мая
Запрасіць і праінфармаваць іншыя групы, членаў сем'яў і сяброў, прапанаваць ім паўдзельнічаць	Уле Бені і Гюнар	2–10 мая
Звязацца з мясцовымі ўладамі	Фернанда і Бэрыт	5 мая
Праінфармаваць паліцыю	Ане Марыт і Огэ	2 мая
Прапанаваць мясцовым палітыкам падтрымаць акцыю	Б'ёрн і Огэ	2 мая
Звязацца з асобнымі групамі нацыянальных меншасцяў, прытулкамі для ўцекачоў і арганізацыямі, якія працуюць з дадзенай праблематыкай	Огэ і Ане Марыт	2 мая
Падрыхтаваць праграму і тэксты выступаў	Йоакім і Ясмiна	5 мая
Прыгатаваць каву і вафлі	Б'ёрн і Гюнар	12 мая
Прыборка пасля завяршэння акцыі	Усе разам	12 мая

11 Далейшая праца і альтэрнатыўныя формы навучання

Нярэдка пасля заканчэння школы па правах чалавека для падлеткаў і моладзі яе ўдзельнікі просяць каардынатара школы арганізаваць яшчэ адну школу, пажадана больш высокага узроўню. Маладыя людзі маюць жаданне пазнаць, даведацца і разам з тым магчываваньня для далейшай працы. Узровень праяўленай цікавасці паказвае, што школы па правах чалавека дасягнулі сваёй мэты і могуць паспяхова мабілізаваць чалавечыя рэсурсы для стварэння мірнага і справядлівага грамадства. Разумеючы гэта, варта падумаць, як найлепшым чынам забяспечыць наступнае суправаджэнне гэтых маладых людзей. лепш за ўсё пачаць думаць пра будучыню яшчэ да таго, як вы арганізуеце першую школу па правах чалавека.

Ніжэй мы назавём некалькі мерапрыемстваў, якія былі распрацаваны Хельсінкскім камітэтам або арганізацыямі – партнёрамі камітэта з мэтай павышэння ўзроўню ведаў грамадзян пра правы чалавека, міжкультурнае ўзаемаразуменне і вырашэнне канфліктаў. Некаторыя з іх створаны як адгалінаванні школ па правах чалавека, іншыя з’яўляюцца самастойнымі мерапрыемствамі. Мы хацелі б падкрэсліць, што гэты спіс не з’яўляецца вычарпальным і ёсць шмат самых розных варыянтаў арганізацыі навучання такога кшталту. Адзіным абмежаваннем з’яўляецца толькі ваша фантазія!

11.1. Школы па правах чалавека – другая ступень

Як ужо казалася, магчыма правядзенне другой ступені школы па правах чалавека на больш высокім прафесійным узроўні – для ўдзельнікаў, якія прайшлі першую ступень школы і жадаюць даведацца болей. Задачай другой ступені школы можа стаць паглыбленае вывучэнне асобных тэм, знаёмства з працай актывістаў ці з тым, як маладыя людзі самі могуць пачаць навучанне правам чалавека на базавым узроўні. Другая ступень неабходна як для таго, каб задаволіць патрэбы моладзі, так і для павышэння кампетэнтнасці каардынатара школы ці арганізатара і інстытуцыяналізацыі навучання на некалькіх узроўнях.

11.2. Курсы па правах чалавека ў Інтэрнэце

У наш час, калі і моладзь, і дарослыя маюць доступ да Інтэрнэту, было б разумным выкарыстаць гэты інструмент для распаўсюджвання інфармацыі пра правы чалавека, міжкультурнае ўзаемаразуменне і вырашэнне канфліктаў. Можна, напрыклад, распрацаваць Інтэрнэт-курс, які дасць моладзі фундаментальныя веды пра гэтыя праблемы. Курс можа быць складзены так, каб удзельнікі адказвалі на кантрольныя пытанні пасля кожнага раздзела, перш чым яны змогуць перайсці да наступнага. Той, хто дойдзе да апошняй старонкі і правільна адкажа на ўсе пытанні, атрымае па пошце дыплом – дадому ці па адрасу яго арганізацыі. Пажадана, каб маладыя людзі праходзілі такі курс у якасці падрыхтоўкі да школы па правах чалавека.

Нарвежскі Хельсінскі камітэт сумесна з кампаніяй «Aktive Fredsreiser AS» распрацаваў Інтэрнэт-курс па правах чалавека, які перакладзены на некалькі моў. Курс размешчаны на наступных сайтах:
Нарвежскі сайт: www.nhc.no
Англійскі і польскі сайты: <http://www.aktive-fredsreiser.no>
Баснійскі, сербскі, харвацкі: <http://www.humanrightschools.org/pocetni.php>

11.3. Віртуальная школа па правах чалавека

Яшчэ адзін спосаб навучыць маладых людзей па гэтых тэмах – гэта распрацаваць і правесці віртуальную школу па правах чалавека ў Інтэрнэце.

Такі курс мае шмат пераваг:

1. Гэта дае многім маладым людзям магчымасць прайсці навучанне па правах чалавека.
2. Гэта больш прасунутая ступень навучання для маладых людзей, якія ўжо прайшлі навучанне ў школе па правах чалавека і хочучь больш падрабязна вывучыць гэтую тэму.
3. Гэта дае магчымасць людзям, якія не могуць навучацца ў дзённы час, выконваць заданні па курсу, калі ім зручна.
4. Гэта дае магчымасць маладым людзям з розных краін (але адной моўнай групы) сумесна праходзіць навучанне.

Віртуальная школа па правах чалавека працягласцю дзесяць тыдняў ужо распрацаваная і з'яўляецца часткай больш маштабнага рэгіянальнага адукацыйнага праекта. Ніжэй мы растлумачым, як арганізавана віртуальная школа, каб натхніць іншых на стварэнне чагосьці падобнага.

Мэтавай групай з'яўляюцца падлеткі і моладзь ад 15 да 20 гадоў, гэта значыць вучні старэйшых класаў школы і студэнты ўніверсітэтаў і каледжаў. Задача заключаецца ў тым, каб прапанаваць моладзі больш глыбокія веды па правах чалавека, зносінам без гвалту, прымірэнні, актыўнай жыццёвай пазіцыі і сацыяльнаму ўдзелу.

Віртуальная школа па правах чалавека бясплатная, а яе працоўная мова – англійская. Курс арганізаваны так, што слухачы атрымліваюць заданні і лекцыі па электроннай пошце. Усяго на працягу васьмі тыдняў высылаецца восем лекцый, па адной лекцыі ў тыдзень. Кожная лекцыя займае ад чатырох да васьмі старонак тэксту, а таксама ўтрымлівае інфармацыю пра дадатковыя матэрыялы па тэме і (ці) Інтэрнэт-спасылкі. На працягу трох дзён пасля атрымання ўрока слухачы павінны даслаць пацверджанне па электроннай пошце. На працягу чатырох дзён пасля атрымання тэкстаў урокаў можна абмяркоўваць каментарыі і меркаванні на агульным вэб-форуме ці накіроўваць іх выкладчыку па электроннай пошце (праз кіраўніка праекта, які збірае ўсе каментарыі, водгукі і пытанні і накіроўвае іх выкладчыкам, а адказы выкладчыкаў – назад слухачам). Неабходным патрабаваннем з'яўляецца прадстаўленне каментарыяў, пытанняў і водгукаў не менш чым да паловы лекцый. Таксама школа прадугледжвае выкарыстанне вэб-форума – для зносін паміж слухачамі, паміж слухачамі і выкладчыкамі і для абмену меркаваннямі, каментарыямі і абмеркавання тэм.

Пасля заканчэння васьмі тыдняў яшчэ два тыдні адводзяцца на ацэнку школы і напісанне заключнага сачынення. Усё павінны напісаць сачыненне па праблематыцы школы, прычым тут можна раіцца з выкладчыкамі. Лепшае сачыненне публікуецца на Інтэрнэт-сайце школы. Пасля завяршэння праграмы ўдзельнікам выдаюцца пасведчанні аб заканчэнні школы.

Кіраўнік праекта можа закрыць доступ удзельнікам, якія парушаюць правілы паводзін на вэб-форуме, гэта значыць выкарыстоўваюць непрымальныя выразы ці праяўляюць непавагу да прынятых правіл зносін і працы віртуальнай школы.

Дакладчыкі

Дакладчыкаў можа быць восем ці меней, калі адзін дакладчык выступае па некалькіх тэмах. Усе дакладчыкі павінны быць кампетэнтнымі і паважанымі спецыялістамі.

Ацэнка школы

Пасля заканчэння курса слухачы і дакладчыкі запаўняюць форму ацэнкі. Іх карысныя ацэнкі і парады будуць улічаны пры правядзенні школы ў наступны раз.

Запіс і публікацыя матэрыялаў

Для запісу ў віртуальную школу кандыдаты павінны прыкласці свой фотаздымак для публікацыі ў сетцы Інтэрнэт (менавіта з гэтай мэтай яны і збіраюцца), паведаміць агульныя звесткі пра сябе, прадставіць рэзюмэ, ліст з абгрунтаваннем і запоўніць форму запісу. Тэрмін запісу ў школу заканчваецца праз месяц з дня абвесткі пра правядзенне школы. Далей неабходна адабраць групу з 40 чалавек. Адбор праводзіцца галоўным чынам на падставе ліста з абгрунтаваннем, але вырашальным фактарам таксама можа стаць тое, ці прымалі яны ўдзел у адукацыйных праграмах па правах чалавека. Група павінна быць збалансаванай у этнічным і геаграфічным планах, з пункту гледжання судносін палоў.

Супрацоўнікі, якія працуюць у праекце

У праекце ўдзельнічаюць і нясуць адказнасць за яго рэалізацыю наступныя асобы:

Кіраўнік праекта:

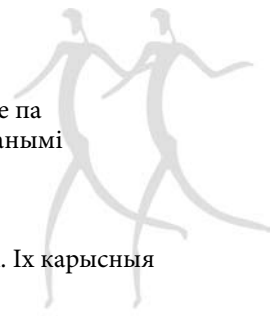
- Публікуе інфармацыю пра правядзенне школы.
- Збірае інфармацыю пра жадаючых прайсці навучанне ў школе і накіроўвае яе групе каардынатараў для выбару ўдзельнікаў.
- Ажыццяўляе кантакт са слухачамі.
- Накіроўвае слухачам лекцыі.
- Адсочвае дзейнасць слухачоў.
- Перасылае пытанні, каментарыі, водгукі дакладчыкам.
- Перасылае адказы дакладчыкаў слухачам.
- Кіруе працай Інтэрнэт-форума.
- Абнаўляе Інтэрнэт-форум.

Група каардынатараў:

- Вызначае тэмы, якія будуць выкладацца ў школе.
- Прапаноўвае кандыдатуры дакладчыкаў з ліку кампетэнтных спецыялістаў у адпаведнай галіне.
- Устанаўлівае кантакт з дакладчыкамі, каб праінфармаваць іх пра праект і пра адказнасць, якую прадугледжвае дадзеная праца.

Група дакладчыкаў:

- Распрацоўвае лекцыі і спісы дадатковай літаратуры.
- Адказвае на пытанні, каментарыі, ацэнкі слухачоў школы.
- Правярае і ацэньвае заключныя сачыненні.
- Выбірае лепшае сачыненне. Дамаўляецца з дакладчыкамі пра наступнае выданне іх лекцый у выглядзе публікацыі ў межах праекта.

Бюджэт

Заробак кіраўніка праекта.

Ганарары дакладчыкаў.

Пераклад тэкстаў – па неабходнасці.

Распрацоўка Інтэрнэт-сайта ў межах асноўнага праекта.

11.4. Перасоўная школа па правах чалавека

Замест таго, каб прывязваць школу па правах чалавека да аднаго канкрэтнага месца размяшчэння, яе можна арганізаваць такім чынам, каб слухачы кожны дзень працы школы пераязджалі з месца на месца. Такая перасоўная школа ўжо існуе на Балканах, яе слухачы наведваюць месцы, дзе адбываліся напады, масавыя забойствы і генацыд падчас войнаў на Балканах у 1990-х гадах. Перасоўная школа можа быць накіравана на маладых людзей, якія раней ужо ўдзельнічалі ў звычайных школах па правах чалавека. Арганізаваная на Балканах школа прызначалася якраз для такіх удзельнікаў, якія прайшлі звычайныя школы.

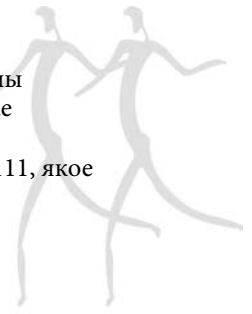
Перасоўная школа па правах чалавека дае маладым людзям магчымасць «сустрэчы» з рэчаіснасцю, у тым ліку праз стасункі са сведкамі падзей і відавочцамі злачынстваў. Тым не менш важна не канцэнтравацца толькі на адмоўных падзеях, а даць маладым людзям магчымасць пачуць і пра станоўчыя гісторыі (такія ёсць заўсёды, трэба толькі як след пашукаць). Для перасоўнай школы па правах чалавека навучальным класам стане ўся Еўропа і тыя яе аддаленыя куткі, у якія толькі можна дабрацца.

Такая паездка будзе спрыяць сталенню маладых людзей. Яны не толькі атрымаюць веды пра акаляючы іх свет, а таксама пачнуць лепш разумець сябе, паколькі іх разважанні будуць вельмі глыбокімі ад сустрэчы з драматычнай рэчаіснасцю. Мэта такой школы будзе заключацца ў перадачы ведаў і разумення, а таксама ўсведамленні таго, што ўсе мы нясе́м адказнасць за тое, што адбываецца як у нашым непасрэдным асяроддзі, так і ў больш шырокім плане.

Перасоўная школа – гэта маштабнае мерапрыемства, таму лепш, калі група будзе адносна вялікай, пажадана ад 30 да 40 чалавек. Пажадана, каб выкладчыкі і бацькі таксама ўдзельнічалі ў паездцы. Чым больш дарослых, тым лепш пройдзе гэтая паездка. Моладзь мае патрэбу ў кантакце з дарослымі (хаця маладыя людзі не прызнаюцца ў гэтым), што асабліва важна, калі паездка напоўнена цяжкімі і моцнымі ўражаннямі. Кіраўнік паездкі нясе адказнасць за яе змест, за тое, каб яна прайшла паводле плана, за выбар відэафільмаў для паказу ў аўтобусе і інш. Было б нядрэнна запланаваць адзін ці два тэматычныя вечары падчас паездкі, на якіх можна будзе разам абмеркаваць уражанні і асэнсаваць убачанае. Па заканчэнні школы ўдзельнікам варта прапанаваць правесці вечар успамінаў з праглядам фотаздымкаў, абмеркаваннем уражанняў, падвядзеннем вынікаў і, магчыма, з прадстаўленнем праектных заданняў.

Важна памятаць, што ва ўсіх слухачоў школы павінна быць страхоўка падарожніка і Еўрапейская карта медыцынскага страхавання (форма E-111-KORT). Апошняя пацвярджае, што яе ўладальніку будуць аплочаны ўсе выдаткі на неабходнае

медыцынскае абслугоўванне, калі ён знаходзіцца на тэрыторыі іншай краіны Еўрапейскай эканамічнай зоны ці ў Швейцарыі, і дае права на медыцынскае абслугоўванне такога ж узроўню, што атрымліваюць грамадзяне краіны знаходжання. Дадзеная карта замяняе паляровае пасведчанне па форме E 111, якое выкарыстоўвалася раней.

11.5. Перадача ўдзельнікамі ўласнага вопыту

Моладзь, якая прайшла навучанне па правах чалавека, можа распаўсюдзіць свае веды далей у сваёй школе самымі рознымі спосабамі. Па-першае, яны могуць папрасіць сваіх настаўнікаў і класных кіраўнікоў даць ім магчымасць распавесці пра свае ўражанні і атрыманыя веды сваім аднакласнікам. Мы ведаем, што выпускнікі школ па правах чалавека рабілі гэта ўжо шмат разоў.

Таксама выпускнікі школ могуць арганізаваць міні-школу па правах чалавека ў сваім класе. Такая школа можа займаць ад аднаго-двух урокаў да аднаго ці больш дзён. Яшчэ адзін варыянт – гэта калі слухачы школы сумесна з класным кіраўніком і/ці грамадскай арганізацыяй правядуць «адкрыты тыдзень» у школе, дзе ўвесь тыдзень кожны дзень два ці больш урокаў будуць прысвечаны вывучэнню тэм, якія датычаць правоў чалавека.

11.6. Моладзевыя групы

Часта выпускнікі школ па правах чалавека хочуць працягнуць займацца абаронай правоў чалавека. Пры гэтым яны нярэдка сустракаюць аднадумцаў сярод падлеткаў і моладзі, з якімі яны вымушаны развітацца. Можна дапамагчы гэтым маладым людзям стварыць сваю моладзевую групу. Такая праца праводзіцца на Балканах, дзе пад эгідай мясцовых Хельсінкскіх камітэтаў фарміруецца дзевяць моладзевых груп. Такім чынам, моладзь можа арганізаваць уласнае месца сустрэч і стасункаў, якое стане асновай іх далейшай дзейнасці. Перавагі стварэння моладзевага аддзялення відавочныя: моладзь можа скарыстацца парадамі экспертаў, а таксама атрымлівае магчымасць выкарыстоўваць камп'ютары, капіравальную тэхніку і іншае тэхнічнае абсталяванне. Са свайго боку арганізацыя атрымлівае «свежую кроў» – моладзь, якая ў доўгатэрміновай перспектыве можа стаць каштоўным рэсурсам у працы па абароне правоў чалавека. Важна, каб арганізацыі прынялі ўнутраныя дакументы, якія рэгулююць узаемаадносіны паміж арганізацыяй і моладзевай групай. Моладзевыя групы арганізуюць уласныя малыя праекты, якія могуць працягвацца ад аднаго дня да некалькіх месяцаў.

11.7. Праца з дзяржаўнай адукацыйнай сістэмай

Арганізацыям ці іншым ініцыятыўным асобам, якія займаюцца навучаннем правам чалавека, міжкультурнаму ўзаемаразуменню і вырашэнню канфліктаў, важна, акрамя ажыццяўлення сваёй асноўнай дзейнасці, спрабаваць уздзейнічаць на нацыянальныя органы кіравання адукацыяй з мэтай паляпшэння выкладання па дадзеных праблемах у адукацыйнай сістэме. У гэтай сувязі важна памятаць, што ААН распрацавала Сусветную праграму навучання правам чалавека. Сусветная праграма падкрэслівае важнасць

умацавання навучання правам чалавека ва ўсіх краінах і ўскладае адказнасць за гэтую працу на нацыянальныя міністэрствы адукацыі. Тэкст праграмы цалкам размешчаны на сайце Упраўлення Вярхоўнага камісара ААН па правах чалавека: www.ohchr.org.

Дадаткі

1. Форма для запісу ў школу па правах чалавека

Краіна:	Прозвішча:	
	Імя:	
	Дата нараджэння:	
	Эл. пошта:	
	Месца нараджэння:	Вуліца, дом:
Грамадзянства:		
Нумар стацыянарнага/мабільнага тэлефона:		Дадатковы адрас эл. пошты:
Адкажыце на наступныя пытанні:		
1. Растлумачце, чаму Вы хочаце прайсці навучанне ў гэтай школе па правах чалавека? Якія веды і навыкі Вы чакаеце, што набудзеце тут?		
2. Як Вы будзеце выкарыстоўваць веды і навыкі ў сваім паўсядзённым жыцці?		
3. Чаго Вы чакаеце ад школы? Ад саміх сябе? Ад іншых слухачоў? Ад выкладчыкаў?		
4. Якія тэмы Вас асабліва цікавяць і чаму?		
5. Як Вы даведаліся пра гэтую школу па правах чалавека?		Акрамя дадзенай анкеты Вам неабходна даслаць:
а) на сайце школы		- сваё рэзюмэ (CV)
б) ад сяброў		- кароткае абгрунтаванне таго, чаму Вы хочаце прайсці навучанне ў нашай школе
в) праз СМІ		
г) па электроннай пошце		
д) іншым чынам		
Месца і дата:		
Подпіс:		

2. Стандартная праграма школы па правах чалавека

Дзень 1

каля 16.00	Прыбыццё
18.00	Вячэра
19.00 – 20.00	Знаёмства ўдзельнікаў і выкладчыкаў. Прадстаўленне школы, праграмы заняткаў і практычнай інфармацыя
20.00 – 21.30	Навучанне ў форме тэатральнай пастаноўкі

Дзень 2

9.00 – 9.20	Уводзіны (магчыма, выступ артыста)
9.20 – 10.00	Прадстаўленне краін, моладзь з якіх удзельнічае ў школе (даклады слухачоў)
10.00 – 10.30	Полікультурная краіна А і полікультурная краіна В
10.30 – 12.30	Што мы будзем вывучаць? Што значыць вывучаць? Як мы будзем навучацца? Чаканні ад школы Правілы школы
12.30 – 14.00	Абед
<i>Міжкультурнае ўзаемаразуменне</i>	
14.00 – 15.00	Міжкультурнае ўзаемаразуменне – неабходная ўмова павагі да правоў чалавека і мірнага суіснавання Сустрэча людзей з розных культур
15.00 – 16.30	Стэрэатыпы і прымхі Падвядзенне вынікаў дня
17.00 – 18.30	Навучанне ў форме тэатральнай пастаноўкі
19.00	Вячэра

Дзень 3

Права чалавека

9.00 – 10.00	Уводзіны ў права чалавека Практыкаванне «Новая планета»
--------------	--

10.00 – 11.00	Змест паняцця «права чалавека» Маральна-філасофскія асновы правоў чалавека, Другая сусветная вайна і працэс распрацоўкі і прыняцця Ўсеагульнай дэкларацыі правоў чалавека
11.00 – 12.30	«Новая планета» – працяг
12.30 – 14.00	Абед
14.00 – 15.00	Дакументы Уводзіны ў важнейшыя дакументы па правах чалавека
15.00 – 16.00	Практыкаванне-пантаміма
16.00 – 16.30	Падвядзенне вынікаў дня
17.00 – 18.30	Навучанне ў форме тэатральнай пастаноўкі
19.00	Вячэра
20.00	Дэманстрацыя фільма

Дзень 4

9.00 – 12.00	Права на жыццё Свабода слова Права на ўдзел Права на адукацыю Права на годны ўзровень жыцця
12.00 – 13.30	Права жанчын і дзяцей
13.30 – 14.30	Абед
<i>Абарона правоў чалавека</i>	
14.30 – 16.30	Абарона правоў чалавека на сусветным узроўні Слухачы атрымаюць інфармацыю пра: <ul style="list-style-type: none"> • Савет ААН па правах чалавека • Вярхоўнага камісара ААН па правах чалавека
16.30 – 17.00	Практыкаванне «ААН»
17.00 – 18.30	Падвядзенне вынікаў дня Навучанне ў форме тэатральнай пастаноўкі
19.00	Вячэра

Дзень 5

9.00 – 18.30 Дзень мерапрыемстваў

Дзень 6

9.00 – 11.00 Абарона правоў чалавека на рэгіянальным узроўні

Канвенцыя Савета
Еўропы аб абароне правоў
чалавека і асноўных свабод
Еўрапейскі суд па правах
чалавека ў Страсбургу
Міжнародныя
крымінальныя трыбуналы

11.00 – 12.30 Абарона правоў чалавека на нацыянальным узроўні

12.30 – 13.30 Грамадзянская
супольнасць
Арганізацыі, якія
працуюць у сферы
правоў чалавека:

- Хельсінкская
федэрацыя і
Хельсінкскія камітэты
- «Міжнародная
амністыя» (Amnesty
International)
- «Выратуйце дзяцей!»
(Redd barna)
- Чырвоны Крыж

13.30 – 14.30 Абед

14.30 – 16.30 Сітуацыя з правамі
чалавека ў краінах,
прадстаўнікі якіх
удзельнічаюць у школе

16.30 – 17.00 Падвядзенне вынікаў дня

17.30 – 19.00 Навучанне ў форме
тэатральнай пастаноўкі

19.00 Вячэра

21.00 – 22.30 АГУЛЬНАЯ ДЫСКУСІЯ

Дзень 7

Мірнае вырашэнне канфліктаў

9.00 – 12.30 Канфлікты – частка
рэчаіснасці свету

12.30 – 14.00 Абед

14.00 – 16.00 Канфлікты – працяг

16.00 – 16.30 Падвядзенне вынікаў дня

17.00 – 18.30 Навучанне ў форме
тэатральнай пастаноўкі

19.30 – 21.00 Вячэра

Заклучная вечарынка
разам з выкладчыкамі

Дзень 8

9.00 – 11.30 Этапы працы з канфліктамі

11.30 – 12.30 Ацэнка школы

12.30 – 13.30 Абед

13.30 Ад'езд

3. Бюджэт школы па правах чалавека

Заробак каардынатара

1 месяц працы

Сацыяльныя ўнёскі і ўтрыманні

Камандзіровачныя выдаткі

Усяго

Перакладчык

Інструктар па ацёрскім майстэрстве

Дакладчыкі

Начны вартаўнік (калі неабходна)

Ганарары

Камандзіровачныя выдаткі

Усяго

Пражыванне і харчаванне, 8 дзён.

На 1 удзельніка...

Транспартныя выдаткі

Арэнда памяшкання

Мерапрыемствы – розныя экскурсіі

Навучальныя матэрыялы

Літаратура

Праца па ацэнцы

Усяго

РАЗАМ:

4. Форма для ацэнкі дзейнасці школы па правах чалавека

(персанальныя звесткі прызначаны толькі для ўнутранага карыстання і будуць захаваны ў таямніцы)

Імя, прозвішча _____

Дата нараджэння _____

Краіна _____

Ці ведалі Вы раней штосьці пра міжкультурнае ўзаемаразуменне? Так Не

Ці ведалі Вы раней штосьці пра правы чалавека? Так Не

Ці ведалі Вы раней штосьці пра мірнае вырашэнне канфліктаў? Так Не

Чаму Вы запісаліся ў школу па правах чалавека?

Ці задаволіла школа Вашы чаканні? Так Не ведаю Не

Пастаўце адзнаку:

Даклады 1 2 3 4 5

Праца ў групах 1 2 3 4 5

Практыкаванні 1 2 3 4 5

Дыскусіі 1 2 3 4 5

Фільм 1 2 3 4 5

Тэатр 1 2 3 4 5

Што было самым лепшым?

Што было самым няўдалым?

Што Вам не спадабалася ў школе?

Што з таго, што Вы даведаліся, важней за ўсё?

Якую тэму Вам было складана абмяркоўваць з іншымі?

Чаму?

Пра якую тэму Вы хацелі б даведацца падрабязней?

Што Вы хацелі б змяніць у школе?

Ці лічыце Вы, што школа будзе спрыяць
Лепшаму разуменню паміж моладдзю з Вашых краін?

Так Не Не ведаю

Ці лічыце Вы, што Вашым бацькам варта
паўдзельнічаць у аналагічнай школе для дарослых?

Так Не Не ведаю

Чаму?

Я хацеў бы падрабязней даведацца пра мірнае вырашэнне
канфліктаў

Так Не Не ведаю

Я хацеў бы падрабязней даведацца пра правы чалавека

Так Не Не ведаю

Я хацеў бы падрабязней даведацца пра міжкультурнае
ўзаемаразуменне

Так Не Не ведаю

Калі б у школы была другая ступень па
міжкультурным узаемаразуменні, Вы хацелі б
у ёй удзельнічаць?

Так Не Не ведаю

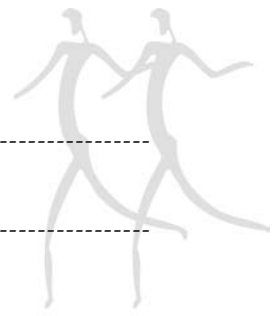
Ці хочаце Вы працаваць з правамі чалавека?

Так Не Не ведаю

Як Вы думаеце, Вы будзеце выкарыстоўваць веды,
атрыманыя ў школе, у паўсядзённым жыцці?

Так Не Не ведаю

Вы хацелі б дадаць што-небудзь яшчэ?

5. Усеагульная дэкларацыя правоў чалавека

Прынята і абвешчана Рэзалюцыяй 217 А (III) Генеральнай Асамблеі ад 10 снежня 1948 года.

ПРЭАМБУЛА

Прымаючы да ўвагі, што прызнанне годнасці, уласцівай усім членам чалавечай сям'і, і роўных і неад'емных правоў іх з'яўляецца асновай свабоды, справядлівасці і ўсеагульнага міру; і прымаючы да ўвагі, што грэбаванне і пагарда да правоў чалавека прывялі да варварскіх актаў, якія абуралі сумленне чалавечтва, і што стварэнне такога свету, у якім людзі будуць мець свабоду слова і перакананняў і будуць свабодныя ад страху і нястачы, абвешчана як высокае імкненне людзей; і прымаючы да ўвагі, што неабходна, каб правы чалавека ахоўваліся ўладай закона ў мэтах забеспячэння таго, каб чалавек не быў змушаны звяртацца ў якасці апошняга сродку да паўстання супраць тыраніі і прыгнёту; і прымаючы да ўвагі, што неабходна садзейнічаць развіццю дружалюбных адносін паміж народамі; і прымаючы да ўвагі, што народы Аб'яднаных Нацый пацвердзілі ў Статуце сваю веру ў асноўныя правы чалавека, у годнасць і каштоўнасць чалавечай асобы і ў раўнапраўе мужчын і жанчын і вырашлі садзейнічаць сацыяльнаму прагрэсу і паліпшэнню ўмоў жыцця пры большай свабодзе; і прымаючы да ўвагі, што дзяржавы-ўдзельніцы абавязаліся садзейнічаць у супрацоўніцтве з Арганізацыяй Аб'яднаных Нацый усеагульнай павазе і захаванню правоў чалавека і асноўных свабод; і прымаючы да ўвагі, што ўсеагульнае разуменне характару гэтых правоў і свабод мае велізарнае значэнне для поўнага выканання гэтага абавязацельства, Генеральная Асамблея абвешчае дадзеную Усеагульную дэкларацыю правоў чалавека ў якасці задачы, да выканання якой павінны імкнуцца ўсе народы і ўсе дзяржавы з тым, каб кожны чалавек і кожны орган грамадства, нязменна маючы на ўвазе дадзеную Дэкларацыю, імкнуліся шляхам асветы і адукацыі садзейнічаць павазе гэтых правоў і свабод і забеспячэнню шляхам нацыянальных і міжнародных прагрэсіўных мерапрыемстваў усеагульнага і эфектыўнага прызнання і ажыццяўлення іх як сярод народаў дзяржаў – удзельніц Арганізацыі, так і сярод народаў тэрыторый, якія знаходзяцца пад іх юрысдыкцыяй.

Артыкул 1

Усе людзі нараджаюцца свабоднымі і роўнымі ў сваёй годнасці і правах. Яны надзелены розумам і сумленнем і павінны паступаць у адносінах адзін да аднаго ў духу братэрства.

Артыкул 2

Кожны чалавек павінен валодаць усімі правамі і ўсімі свабодамі, абвешчанымі дадзенай Дэкларацыяй, без якога б то ні было адрознення, як то ў адносінах расы, колеру скуры, полу, мовы, рэлігіі, палітычных ці іншых перакананняў, нацыянальнага ці сацыяльнага паходжання, маёмаснага, саслоўнага ці іншага становішча. Акрамя таго, не павінна праводзіцца ніякага адрознення на падставе палітычнага, прававога ці міжнароднага статусу краіны або тэрыторыі, да якой чалавек належыць, незалежна ад таго, ці з'яўляецца гэта тэрыторыя незалежнай, падапечнай, несамакіраванай ці некай інкаш абмежаванай у сваім суверэнітэце.

Артыкул 3

Кожны чалавек мае права на жыццё, на свабоду і на асабістае недатыкальнасць.

Артыкул 4

Ніхто не павінен утрымлівацца ў рабстве ці ў паднявольным стане; рабства і гандаль рабамі забараняюцца ва ўсіх іх відах.

Артыкул 5

Ніхто не павінен падвяргацца катаванням або жорсткім, бесчалавечным ці зневажаючым яго годнасць абыходжанню і пакаранню.

Артыкул 6

Кожны чалавек, дзе б ён ні знаходзіўся, мае права на прызнанне яго правасуб'ектнасці.

Артыкул 7

Усе людзі роўныя перад законам і маюць права, без усялякага адрознення, на роўную абарону закона. Усе людзі маюць права на роўную абарону ад якой бы то ні было дыскрымінацыі, якая парушае дадзеную Дэкларацыю, і ад якога бы то ні было падбукторвання да такой дыскрымінацыі.

Артыкул 8

Кожны чалавек мае права на эфектыўнае ўзнаўленне ў правах кампетэнтнымі нацыянальнымі судамі ў выпадках парушэння яго асноўных правоў, прадастаўленых яму Канстытуцый ці законам.

Артыкул 9

Ніхто не можа быць падвергнуты адвольнаму арышту, затрыманню або выгнанню.

Артыкул 10

Кожны чалавек, для вызначэння яго правоў і абавязкаў і для ўстанавлення абгрунтаванасці прад'яўленага яму крмінальнага абвінавачвання, мае права, на падставе поўнай роўнасці, на тое, каб яго справа была разгледжана галосна і з выкананнем усіх патрабаванняў справядлівасці незалежным і бесстароннім судом.

Артыкул 11

1. Кожны чалавек, абвінавачаны ў здзяйсненні злачынства, мае права лічыцца невінаватым да таго часу, пакуль яго вінаватасць не будзе ўстаноўлена законам парадкам шляхам галоснага судовага разбіральніцтва, пры якім яму забяспечваюцца ўсе магчымасці для абароны.

2. Ніхто не можа быць асуджаны за злачынства на падставе здзяйснення якога-небудзь дзеяння або за бяздзейнасць, якія падчас іх здзяйснення не складалі злачынствы па нацыянальных законах ці па міжнароднаму праву. Не можа таксама накладацца пакаранне больш цяжкае, чым тое, калі злачынства было здзейснена.

Артыкул 12

Ніхто не можа падвяргацца адвольнаму ўмяшальніцтву ў яго асабістае і сямейнае жыццё, адвольным замахам на недатыкальнасць яго жылля, таямніцу яго карэспандэнцыі ці на яго гонар і рэпутацыю. Кожны чалавек мае права на абарону закона ад такога ўмяшальніцтва ці такіх замахаў.

Артыкул 13

1. Кожны чалавек мае права свабодна перамяшчацца і выбіраць сабе месца жыхарства ў межах кожнай дзяржавы.

2. Кожны чалавек мае права пакідаць любую краіну, уключаючы сваю ўласную, і вяртацца ў сваю краіну.

Артыкул 14

1. Кожны чалавек мае права шукаць сховішча ад пераследу ў іншых краінах і карыстацца гэтым сховішчам.

2. Гэта права не можа быць выкарыстана ў выпадку пераследу, які сапраўды заснаваны на здзяйсненні непалітычнага злачынства, або дзеяння, якое супярэчыць мэтам і прынцыпам Арганізацыі Аб'яднаных Нацый.

Артыкул 15

1. Кожны чалавек мае права на грамадзянства.
2. Ніхто не можа быць адвольна пазбаўлены свайго грамадзянства ці права змяніць сваё грамадзянства.

Артыкул 16

1. Мужчыны і жанчыны, якія дасягнулі паўналецця, маюць права без усялякіх абмежаванняў па прыкмеце расы, нацыянальнасці ці рэлігіі ўступаць у шлюб і засноўваць сваю сям'ю. Яны карыстаюцца аднолькавымі правамі адносна ўступлення ў шлюб, падчас знаходжання ў шлюбе і падчас яго скасавання.
2. Шлюб можа быць узяты толькі пры свабоднай і поўнай згодзе абодвух бакоў, якія ўступаюць у шлюб.
3. Сям'я з'яўляецца натуральнай і асноўнай ячэйкай грамадства і мае права на абарону з боку грамадства і дзяржавы.

Артыкул 17

1. Кожны чалавек мае права валодаць маёмасцю як аднаасобна, так і сумесна з іншымі.
2. Ніхто не павінен быць адвольна пазбаўлены сваёй маёмасці.

Артыкул 18

Кожны чалавек мае права на свабоду думкі, сумлення і рэлігіі; гэта права ўключае свабоду змяняць сваю рэлігію ці перакананні і свабоду вызнаваць сваю рэлігію ці перакананні як аднаасобна, так і сумесна з іншымі, публічным ці прыватным парадкам у вучэнні, богаслужэнні і выкананні рэлігійных і рытуальных абрадаў.

Артыкул 19

Кожны чалавек мае права на свабоду перакананняў і на свабоднае выказванне іх; гэта права ўключае свабоду бесперашкодна прытрымлівацца сваіх перакананняў і свабоду шукаць, атрымліваць і распаўсюджваць інфармацыю і ідэі любымі сродкамі і незалежна ад дзяржаўных межаў.

Артыкул 20

1. Кожны чалавек мае права на свабоду мірных сходаў і асацыяцыі.
2. Ніхто не можа быць прымусаны ўступаць у якую-небудзь асацыяцыю.

Артыкул 21

1. Кожны чалавек мае права прымаць удзел у кіраванні сваёй краінай непасрэдна або праз свабодна абраных прадстаўнікоў.
2. Кожны чалавек мае права роўнага доступу да дзяржаўнай службы ў сваёй краіне.
3. Воля народа павінна быць асновай улады ўрада; гэта воля павінна знаходзіць сабе выражэнне ў

перыядычных і нефальсіфікаваных выбарах, якія павінны праводзіцца пры ўсеагульным і роўным выбарчым праве шляхам таемнага галасавання ці шляхам іншых раўназначных форм, якія забяспечваюць свабоду галасавання.

Артыкул 22

Кожны чалавек, як член грамадства, мае права на сацыяльнае забеспячэнне і на ажыццяўленне неабходных для падтрымання яго годнасці і для свабоднага развіцця яго асобы правоў у эканамічнай, сацыяльнай і культурнай абласцях пры дапамозе нацыянальных выслікаў і міжнароднага супрацоўніцтва і ў адпаведнасці са структурай і рэсурсамі кожнай дзяржавы.

Артыкул 23

1. Кожны чалавек мае права на працу, на свабодны выбар працы, на справядлівыя і спрыяльныя ўмовы працы і на абарону ад беспрацоўя.
2. Кожны чалавек, без якой-небудзь дыскрымінацыі, мае права на роўную аплату за роўную працу.
3. Кожны працаўнік мае права на справядліваю і здавальняючую ўзнагароду, якая забяспечвае годнае чалавека існаванне для яго самога і яго сям'і і дапаўняецца, пры неабходнасці, іншымі сродкамі сацыяльнага забеспячэння.
4. Кожны чалавек мае права ствараць прафесійныя саюзы і ўваходзіць у прафесійныя саюзы для абароны сваіх інтарэсаў.

Артыкул 24

Кожны чалавек мае права на адпачынак і вольны час, уключаючы права на разумнае абмежаванне працоўнага дня і на перыядычны адпачынак, які аплочваецца.

Артыкул 25

1. Кожны чалавек мае права на такі жыццёвы ўзровень, уключаючы ежу, адзенне, жыллё, медыцынскі догляд і неабходнае сацыяльнае абслугоўванне, якія неабходны для падтрымання здароўя і дабрабыту яго самога і яго сям'і, і права на забеспячэнне на выпадак беспрацоўя, хваробы, інваліднасці, удаўства, наступлення старасці ці іншага выпадку страты сродкаў да існавання на незалежных ад яго акалічнасцях.
2. Мацярынства і маленства даюць права на асабліваю апеку і дапамогу. Усе дзеці, якія нарадзіліся ў шлюбе або па-за шлюбам, павінны карыстацца аднолькавай сацыяльнай абаронай.

Артыкул 26

1. Кожны чалавек мае права на адукацыю. Адукацыя павінна быць бясплатнай па меншай меры ў тым, што датычыць пачатковай і агульнай

адукацыі. Пачатковая адукацыя павінна быць абавязковай. Тэхнічная і прафесійная адукацыя павінна быць агульнадаступнай, і вышэйшая адукацыя павінна быць аднолькава даступнай для ўсіх на аснове здольнасцяў кожнага.

2. Адукацыя павінна быць накіравана на поўнае развіццё чалавечай асобы і на павелічэнне павягі да правоў чалавека і асноўных свабод. Адукацыя павінна садзейнічаць узаемаразуменню, цярпімасці і сяброўству паміж усімі народамі, расавымі і рэлігійнымі групамі і павінна садзейнічаць дзейнасці Арганізацыі Аб'яднаных Нацый па падтрыманні міру.
3. Бацькі маюць права прыярытэту ў выбары віда адукацыі для сваіх малалетніх дзяцей.

Артыкул 27

1. Кожны чалавек мае права свабодна ўдзельнічаць у культурным жыцці грамадства, атрымліваць асадову ад мастацтва, удзельнічаць у навуковым прагрэсе і карыстацца яго выгодамі.
2. Кожны чалавек мае права на абарону яго маральных і матэрыяльных інтарэсаў, якія з'яўляюцца вынікам навуковых, літаратурных ці мастацкіх прац, аўтарам якіх ён з'яўляецца.

Артыкул 28

Кожны чалавек мае права на сацыяльны і міжнародны парадак, пры якім правы і свабоды, выкладзеныя ў дадзенай Дэкларацыі, могуць быць цалкам выкананы.

Артыкул 29

1. Кожны чалавек мае абавязкі перад грамадствам, у якім толькі і магчыма свабоднае і поўнае развіццё яго асобы.
2. Пры ажыццяўленні сваіх правоў і свабод кожны чалавек павінен падвяргацца толькі такім абмежаванням, якія ўстаноўлены законам выключна з мэтай забеспячэння належнага прызнання і павягі правоў і свабод іншых і задавальнення справядлівых патрабаванняў маралі, грамадскага парадку і агульнага дабрабыту ў дэмакратычным грамадстве.
3. Ажыццяўленне гэтых правоў і свабод ні ў якім разе не павінна супярэчыць мэтам і прынцыпам Арганізацыі Аб'яднаных Нацый.

Артыкул 30

Нішто ў дадзенай Дэкларацыі не можа быць вытлумачана як прадстаўленне якой-небудзь дзяржаве, групе асоб ці пэўным асобам права займацца якой-небудзь дзейнасцю ці здзяйсняць дзеянні, накіраваныя на знішчэнне правоў і свабод, выкладзеных у дадзенай Дэкларацыі.

6. Важнейшыя дакументы па правах чалавека

Дакументы Арганізацыі Аб'яднаных Нацый

- 1948 г. Канвенцыя аб папярэджанні злачынства генацыду і пакаранні за яго
- 1948 г. Усеагульная дэкларацыя правоў чалавека
- 1951 г. Канвенцыя аб статусе ўцекачоў
- 1952 г. Канвенцыя аб палітычных правах жанчын
- 1957 г. Канвенцыя аб скасаванні прымусовай працы
- 1965 г. Міжнародная канвенцыя аб ліквідацыі ўсіх форм расавай дыскрымінацыі
- 1966 г. Міжнародны пакт аб эканамічных, сацыяльных і культурных правах
- 1966 г. Міжнародны пакт аб грамадзянскіх і палітычных правах
- 1979 г. Канвенцыя аб ліквідацыі ўсіх форм дыскрымінацыі ў адносінах да жанчын
- 1984 г. Канвенцыя супраць катаванняў і іншых жорсткіх, бесчалавечных ці прыніжаючых годнасць відаў абыходжання і пакарання
- 1989 г. Канвенцыя аб карэнных народах і народах, якія выдуць племянны лад жыцця ў незалежных краінах
- 1989 г. Канвенцыя аб правах дзіцяці
- 1999 г. Канвенцыя аб забароне і неадкладных мерах па выкараненні найгоршых форм дзіцячай працы
- 2007 г. Канвенцыя аб правах інвалідаў

Дакументы Савета Еўропы

1950 г. Канвенцыя аб абароне правоў чалавека і асноўных свабод
У далейшым быў прыняты шэраг пратаколаў (дадаткаў да Канвенцыі), якія ўтрымліваюць новыя правы і новыя працэдуры абскарджання дзеянняў, якія парушаюць Канвенцыю.

1961 г. Еўрапейская сацыяльная хартыя

1987 г. Еўрапейская Канвенцыя па папярэджанні катаванняў і бесчалавечнага або прыніжаючага годнасць абыходжання ці пакарання

Дакументы Арганізацыі па бяспецы і супрацоўніцтву ў Еўропе (АБСЕ)

1975 г. Заключны акт Нарады па бяспецы і супрацоўніцтву ў Еўропе (Хельсінкская дэкларацыя)

Міжнароднае гуманітарнае права

1907 г. IV Гагская канвенцыя аб законах і звычаях сухапутнай вайны

1949 г. Жэнеўскія канвенцыі:

1. Аб паляпшэнні становішча параненых і хворых у дзеючых арміях
2. Аб паляпшэнні становішча параненых, хворых і асоб, якія пацярпелі караблекрушэнне, са складу ўзброеных сіл на моры

3. Аб абыходжанні з ваеннапалоннымі
4. Аб абароне грамадзянскага насельніцтва падчас вайны

1954 г. Гагская канвенцыя аб абароне культурных каштоўнасцяў у выпадку ўзброенага канфлікту

1977 г. Дадатковыя пратаколы да Жэнеўскіх канвенцый ад 12 жніўня 1949 года

1. Аб абароне ахвяр міжнародных узброеных канфліктаў
2. Аб абароне ахвяр узброеных канфліктаў неміжнароднага характару

1998 г. Рымскі статут Міжнароднага крымінальнага суда

7. Організації, які працюють у сфери правої чалавека

Міждзяржаўныя праваабарончыя арганізацыі

ААН мае два сайты: <http://www.un.org> (асноўны сайт) і сайт Вярхоўнага камісара ААН па

правах чалавека: <http://www.unhchr.ch>

Савет Еўропы: <http://www.coe.fr>

Еўрапейскі Саюз: <http://www.europa.eu.int>

Арганізацыя па бяспецы і супрацоўніцтву ў Еўропе (АБСЕ): <http://www.osce.org>

Арганізацыя амерыканскіх дзяржаў (ААД): <http://www.oas.org>

Арганізацыя афрыканскага адзінства (ААА) <http://www.oau-oau.org>

Недзяржаўныя і іншыя праваабарончыя арганізацыі

Міжнародныя арганізацыі

Amnesty International (AI): amnesty.org – «Міжнародная амністыя»

Coalition for the International Criminal Court (CICC): iccnow.org – Кааліцыя міжнароднага крмінальнага суда

Human Rights Education Associates (HREA): hrea.org – Асацыяцыя па навучанні правам чалавека

Human Rights Watch: hrw.org – «Х'юман райтс уотч»

International Committee of the Red Cross: icrc.org – Міжнародны камітэт Чырвонага Крыжа

International Commission of Jurists: icj.org – Міжнародная камісія юрыстаў

International Helsinki Federation for Human Rights (IHF): ihf-hr.org – Міжнародная Хельсінкская федэрацыя правоў чалавека

Minority Rights Group International: minorityrights.org – Міжнародная група па правах меншасцяў

Нарвежскія арганізацыі

Aktive Fredsreiser: <http://www.aktive-fredsreiser.no> – «Падарожжы за мір»

Amnesty International Norge: <http://www.amnesty.no> – «Міжнародная амністыя – Нарвегія»

Antirasistisk Senter: <http://www.antirasistisk-senter.no> – Антырасісцкі цэнтр

Den norske Burmakomiteé: <http://www.burma.no> – Нарвежскі камітэт па Бірме

Den norske Helsingforskomité: <http://www.nhc.no> – Нарвежскі Хельсінкскі камітэт

Den norske Tibetkomité: <http://www.tibet.no> – Нарвежскі камітэт па Тыбеце

Flyktningshjelpen: <http://www.flyktningshjelpen.no> – «Дапамога ўцекачам»

FN-sambandet: <http://www.fn.no> – Асацыяцыя садзейнічання ААН

Fokus (Forum for kvinner og utviklingsspørsmål): <http://www.fokuskvinner.no> – «Фокус: форум па праблемах жанчын і развіцця»

Hvite busser til Auschwitz: <http://www.hvitebusser.no> – «Белыя аўтобусы ў Аўшвіц»

Menneskerettighetsakademiet: <http://www.menneskerettighetsakademiet.no> – «Акадэмія правоў чалавека»

Norsk Folkehjelp: <http://www.folkehjelp.no> – «Нарвежская народная дапамога»

NOAS (Norsk Organisasjon for Asylsøkere): <http://www.noas.org> – Нарвежская арганізацыя ў абарону ўцекачоў

Norsk P.E.N: <http://www.norskpen.no>

Norsk Senter for Menneskerettigheter: <http://www.humanrights.uio.no> – Нарвежскі цэнтр па правах чалавека

Raftostiftelsen: <http://www.rafto.no> – Фонд Рафто

Redd Barna: <http://www.reddbarna.no> – «Выратуйце дзяцей»

Røde Kors: <http://www.redcross.no> – «Чырвоны Крыж»

Rådet for kurdernes rettigheter: <http://www.kurdisland.no> – Савет па правах курдаў

Stiftelsen Menneskerettighetshuset: <http://www.humanrightshouse.org> – Фонд «Дом правоў чалавека»

Беларускія арганізацыі

<http://www.spring96.org> – Праваабарончы цэнтр «Вясна»

<http://www.belhelcom.org> – Беларускі Хельсінкскі камітэт

<http://www.baj.by> – Беларуская асацыяцыя журналістаў

<http://www.belra.org> – Праваабарончы альянс

<http://www.solidarnasc.org> – Камітэт абароны рэпрэсаваных «Салідарнасць»

<http://www.lawtrend.org> – Фонд развіцця прававых тэхналогій

<http://humanrightshouse.org/Network/Belarus/index.html> – Беларускі Дом правоў чалавека

8. Spis litaratury

- Andersen, Anette Aagaard, Torben Ulrik Nissen, Marianne Munis og Carsten Skjoldborg: Undervisning mod vold. Et idékatalog, Undervisningsministeriet (Danmark), 1995 r.
- Amnesty International Norge (Folkvord red.): Skritt for skritt. Materieell til undervisning om menneskerettigheter Del 2a: Undervisningsopplegg for grunnskolen (Basert på Amnesty International, First steps, London 1996), Oslo, Amnesty International Norge, 2002 r.
- Amnesty International: SINIKO Towards a Human Rights Culture in Africa A manual for teaching human rights (Basert på Amnesty International, First steps, London, 1996 r.), London, Amnesty International Human Rights Education Team, 1998 r.
- Benedek, Wolfgang, Minna Nikolova (red): Understanding Human Rights Manual on Human Rights Education, Graz, Federal Ministry for Foreign Affairs in Austria in cooperation with European Training and Research Centre for Human Rights and Democracy, 2003 r.
- Bergem, Knut V, Gunnar M. Karlsen, Beate Slydal (red): Menneskerettigheter en innføring, Oslo, Humanist forlag, 2004 r.
- Brander, Pat, Carmen Cardenas, Rui Gomes, Mark Taylor, Juan de Vicente Abad: All different – All equal, Education pack, Strasbourg, European Youth Centre, Council of Europe, 1995 r.
- Brander, Patricia, Ellie Keen, Marie-Laure Lemineur (ed): COMPASS A manual on human rights education with young people (2nd edition), Strasbourg Cedex, Council of Europe Publishing, 2003 r.
- Brodal, Hans og Leif Nilsson: Konflikter hva vil de lære oss? Oslo, Antroposof forlag, 1999
- Claude, Richard Pierre: Popular Education for Human Rights, Amsterdam/Cambridge MA: Human Rights Education Associates (HREA), 2000 r.
- Dahl, Øyvind: Møter mellom mennesker Interkulturell kommunikasjon, Oslo, Gyldendal Norsk Forlag, 4. opplag, 2004 r.
- Det kongelige Helse- og velferdsdepartement: Handlingsplan for integrering og inkludering av innvandrerbefolkningen, oktober, 2006 r.
- Dønnestad, Eva og Sanner, Marit: KreAktiv 40 metoder Kommunikasjonsøvelser for å la ulike grupper barn og unge medvirke, Redd Barnas Rettighetssenter, 2001 r.
- Eide, Elisabeth og Anne Hege Simonsen: Å se verden fra et annet sted, Oslo, Cappelens Forlag, 2004
- Eidsvåg, Inge: Menneske først, Utdanningsdirektoratet, 2004 r.
- Eidsvåg, Inge: De gode gjerninger redder verden, Norges Røde Kors, 2005 r.
- Engelstad, Arne: De undertrykte teater: når tilskueren blir deltaker: Augusto Boals metoder og praksis Oslo, Cappelen akademisk forlag, 2001 r.
- Eriksen, Thomas Hylland (red): Flerkulturell forståelse, Tano Aschehoug, 1997 r.
- Eriksen, Thomas Hylland og Torunn Arntsen Sørheim: Kulturforskjeller i praksis. Perspektiver på det flerkulturelle Norge, Oslo, Ad Notam Gyldendal AS, 1994 r.
- Fjeldstad, Øyvind og Merete Lindstad: Pressen og de fremmede, Kristiansand, I-J Forlag, 1999
- Galtung, Johan: Både og: en innføring i konfliktarbeid, Oslo, Kagge forlag, 2003 r.
- Gule, Lars: Islam og det moderne, Oslo, Abstrakt forlag AS, 2006 r.
- Hjorth, Lillian og Vigdis Hjorth: Lesebok for levende, Oslo, Cappelen forlag, 2002 r.
- Ishay, Micheline R: The History of Human Rights, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 2004 r.
- Kavli, Håkon: IMDi Rapport 2/2006 Integreringsbarometeret 2005, Oslo, Integrerings og mangfoldsdirektoratet, 2006 r.
- Kumar, Loveleen: Djulaha! Om å forstå annerledeshet, Kristiansand, Høyskoleforlaget, 2001, andre utgave, 2002 r.
- Maher, John og Judy Groves: Introducing Chomsky, Icon Books Ltd., Grange Road, Duxford, Cambridge CB24QF, 1999 r.
- Martinelli, Silvio, Mark Taylor: T-Kit No. 4 – Intercultural learning, Council of Europe, 2004 r.
- Nordhelle, Grethe: Mekling: Konfliktforståelse og konflikthåndtering, Oslo, Gyldendal Norsk Forlag, 2006 r.
- Steger, Manfred B: Globalization A Very Short Introduction, New York, Oxford University Press Inc., 2003 r.
- Tveten, Morten Smith (red.): Menneskeverd og fangeberetninger, Risør, Aktive Fredsforlag, 2005 r.
- UN Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR): ABC: Teaching Human Rights, Practical activities for primary and secondary schools, United Nations New York and Geneva, 2004 r.
- Wahlström, Gunilla O.: Konflikthåndtering. Metodebok for pedagoger, Oslo, ad Notam Gyldendal, 1996 r.